

Likvärdig utbildning

En historisk översikt på grundskolenivå

Likvärdig utbildning En historisk översikt på grundskolenivå

Producent SCB, Statistiska centralbyrån
Social statistik och analys
701 89, Örebro
010-479 40 00

Förfrågningar Marit Jorsäter
010-479 62 43
marit.jorsater@scb.se

Du får kopiera och på annat sätt mångfaldiga innehållet.
Vi vill dock att du uppger källa på följande sätt:
Källa: SCB, Likvärdig utbildning En historisk översikt på grundskolenivå

Equivalent education – an historical overview at the compulsory school level

Producer Statistics Sweden, Social statistics
and analysis
SE-701 89, Örebro, Sweden
+40 10-479 40 00

Enquiries Marit Jorsäter
+40 10-479 62 43
marit.jorsater@scb.se

You may copy and otherwise reproduce the contents in this publication.
However, remember to state the source as follows:
Source: Statistics Sweden, Equivalent education – an historical overview at the compulsory school level

URN:NBN:SE:SCB-2022A40BR2207_pdf

Denna publikation finns enbart i elektronisk form på www.scb.se
This publication is only available in electronic form on www.scb.se

Förord

SCB har tillgång till ett stort historiskt material med möjligheter till jämförelser över mycket lång tid. Ett flertal rapporter har under åren producerats gällande den historiska statistiken. Ett sådant område är den historiska statistiken inom utbildning. Syftet med den historiska utbildningsstatistiken är att få en sammanhållen bild över skolväsendets framväxt och utveckling i Sverige.

Statistiken är sammansatt utifrån såväl publicerat som opublicerat material i äldre publikationer och arkiv oavsett vilken myndighet som ansvarat för statistiken. Det underlag som tagits fram, och som ligger till grund för de flesta siffror i rapporten, finns också i [SCB:s databaser](#).

Rapporten har utarbetats av Marit Jorsäter som också, tillsammans med Åza Törnkvist, har sammanställt det datamaterial som har använts som underlag till statistiken.

SCB i april 2022

Cecilia Stenbjörn
Enhetschef

Katarina Wizell
Sektionschef

Innehåll

Förord	3
En likvärdig skola för alla?	6
Sammanfattning	7
Historien om skolan startar på medeltiden	9
1600-tal och 1700-tal Parallella världar för olika samhällsgrupper.....	13
1600-tal och 1700-tal Lärdomsskolan.....	15
1600-tal och 1700-tal Privata skolor	18
1600-tal och 1700-tal Folkundervisning	19
1800-tal Motstånd mot parallella världar för olika samhällsgrupper	22
1800-tal Allmänna läroverk	26
1800-tal Privata skolor	30
1800-tal Folkundervisning	33
1900-tal Kritiken mot parallellskolesystemet ökar.....	55
1900-tal Allmänna läroverk	58
1900-tal Privata skolor.....	62
1900-tal Högre kommunala skolor.....	64
1900-tal Folkundervisning.....	72
Elevernas år i skolan ökar.....	75
Efterkrigstiden – resan mot grundskolan tar sin början	79
Försöksskolorna med 9-årig obligatorisk skola	84
Det gemensamma högstadiet var det stora nya.....	87
Den nya grundskolan knyter ihop alla skolformer	91
Kort om statistiken	93

Referenser.....	94
Bilagor	96

En likvärdig skola för alla?

Tanken på en likvärdig skola för alla kan tyckas självklar idag. Men länge var den tanken inte alls självklar, utan man såg det snarare som en självklarhet att utbildningen borde vara olika för att bäst passa den framtid som redan var utstakad för de flesta barnen. Oftast jobbade man vidare med det som föräldrarna arbetade med. Det var inte vanligt att sonen till en dräng bestämde sig för att bli ämbetsman på ett statligt verk. Även om utbildningsvägarna var öppna för åtminstone alla pojkar var de ändå i praktiken ouppnåeliga för de flesta.

Den sämsta förutsättningen till utbildning i Sverige hade under en mycket lång tid en fattig flicka från landsbygden medan en rik pojke från staden hade de allra bästa möjligheterna till utbildning. Så här såg omständigheterna ut vad gäller utbildning ända sedan medeltiden. Många har av och till noterat de här ojämlikheterna och har även av olika skäl kommit med förslag på hur man ska jämna ut skillnaderna. En del har även startat skolor med detta syfte.

De tre områden som varit centrala i den utbildningspolitiska debatten under hela 1900-talet och även i slutet av 1800-talet har varit de olika förutsättningar som har funnits för

- pojkar jämfört med flickor
- fattiga jämfört med rika
- stadsbor jämfört med boende på landsbygden.

I samband med diskussionerna kring utbildningssystemet tog man inom riksdagen en principiell ståndpunkt för ett utbildningssystem som borde vara tillgängligt för alla.

1. Det nuvarande skolsystemet ställer faktiskt de barn, som utgå från ekonomiskt svagare hem, i en mindre gynnsam ställning med avseende på möjligheten att erhålla högre undervisning än de mer burgna hemmens barn.

2. Det nuvarande skolsystemet tillgodoser icke den kvinnliga ungdomens undervisning på ett sätt, som kan anses överensstämma med kravet på social rättvisa.

3. Det nuvarande skolsystemet är organiserat med särskild hänsyn till städernas och de större samhällenas förhållanden men missgynnar i hög grad landsbygdens befolkning.

Källa: Citat ur Riksdagens skrivelse Nr 262. Sid 33. Godkänd av första och andra kammaren 2 juni 1927

Sammanfattning

Det utbildningssystem som idag utgör grundskolan har sin grund i medeltidens lärdomsskolor och stadsskolor. Lärdomsskolan utbildade kyrkans män medan stadsskolorna undervisade borgarnas barn till en framtid inom exempelvis handel. Det faktiska deltagandet i den här typen av formell utbildning var dock försvinnande liten. Inom städerna lärde sig ett antal hantverkaryrket genom lärlingssystemet, men de allra flesta lärde sig det de behövde hemma för det yrke de skulle arva från sina föräldrar.

Parallella utbildningssystem

De två spåren, lärdomsskola och stadsskola, löpte parallellt under århundraden. Inom kyrkan såg man utbildning som något som tillhörde deras värld och andra önskemål om utbildningens innehåll fick tillgodoses på andra sätt. Men verkligheten tryckte på och kyrkan tvingades anpassa sin utbildning i viss grad till samhällets behov. Stadsskolorna blev så småningom en del av lärdomsskolan även om den kristliga utbildningen var grunden för dess verksamhet. Lärdomsskolan, som var styrd av kyrkan, reagerade alltför långsamt på omvärldens behov av arbetskraft vilket gjorde att ett parallellt privat skolsystem växte fram under 1700- och 1800-talet.

Folkbildningen fick sitt genombrott på 1800-talet

Under 1800-talet revolutionerades folkbildningen och man nådde ut till alla medborgare på ett helt nytt sätt. Motgångarna var dock flera till en början och motståndet var på sina håll stort. Det var något helt nytt att försöka få alla barn att delta i undervisningen, allra helst i sex år på heltid. Det var en mycket lång tid för många familjer att avvara den arbetskraften som barnen utgjorde. För de allra flesta blev det heller inte till en början frågan om utbildning i sex år på heltid.

Genom folkskolans tillkomst skapades ytterligare ett parallellt utbildningssystem som inte var anpassad för övergång till vare sig lärdomsskolan, eller allmänna läroverk som de nu kallades, eller de privata skolorna. Genomgången folkskola berättigade inte till inträde i de högre skolorna.

Utbildningarna styrdes upp alltmer

Genom politiska beslut skapade man ett sammanhang mellan den högre utbildningens olika former. Som exempel fick de olika skolformerna inom de högre utbildningarna sammanhang genom tillkomsten av studentexamen och senare även genom realexamen. Inom de privata flickskolorna avslutade man med flickskolekompetens som senare även tillkom inom den offentliga skolan. Utbildningarna började se mer likartade ut inom alla de olika skolformerna som hade skapats parallellt.

Parallelskolesystemet – folkskola vs läroverk

Deltagandet i utbildning ökade redan på 1800-talet med folkskolans införande för att under 1900-talet öka dramatiskt. Det visade att det fanns en önskan och intention att öka den allmänna utbildningen. Mot slutet av 1800-talet och ännu mer i början av 1900-talet var allt fler överens om att utbildningssystemet behövde ses över och man ville ta itu med orättvisorna inom systemet.

Mot slutet av 1800-talet skapades också en brygga mellan folkskolan och läroverket för första gången. Det gav möjlighet även för dem med folkskoleundervisning att bli berättigade att börja på de högre läroverken förutsatt att de genomgått tre år i folkskola på heltid. De möjligheterna utökades under 1900-talets första årtionden.

På 1930-talet bildade alla utbildningar ett komplicerat mönster av utbildningsformer och linjer både i kommunal, statlig och privat regi. Det var så komplicerat att det blev nästan ohållbart. Längre hade man diskuterat idén om en gemensam enhetlig skola för alla. Det blev slutligen verklighet 1962 med den enhetliga gemensamma grundskolan som skulle ge alla barn i Sverige en likartad 9-årig utbildning var man än bodde och vilka föräldrar man än hade.

Deltagandet i utbildning exploderade under 1900-talet

Genom alla förändringar inom utbildningssystemen ökade deltagandet i utbildning på grundskolenivå markant. Det gällde antal deltagare i utbildning men ännu mer längden på utbildning. Under 1800-talet var 6-årig folkskola det längsta de allra flesta deltog i utbildning. Väldigt många gick i skolan kortare än så och väldigt få deltog i utbildning på högstadienivå, andelen rörde sig mellan 1 och 4 procent under århundradet.

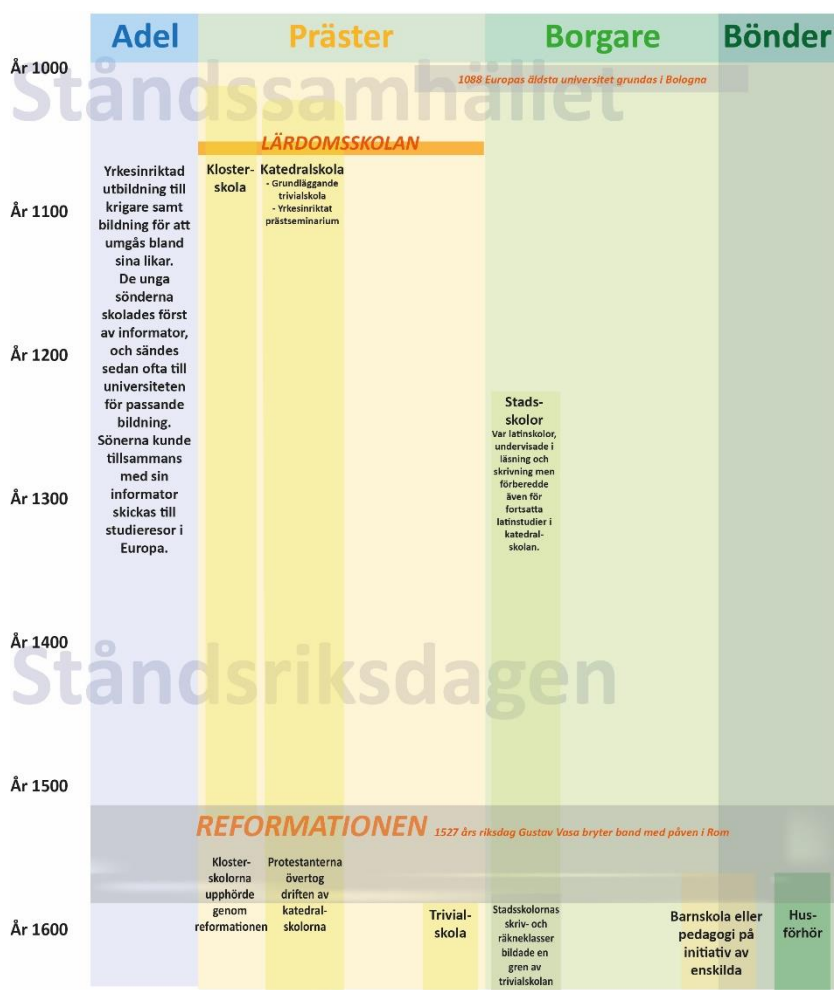
Under 1900-talet ville man ge fler möjlighet att kunna delta i utbildning efter folkskolan. Dessutom införde man från 1930-talet skolplikt på 7 år. I vissa skoldistrikt hade man då redan infört skolplikt på 8 år. Folkskolans utbildningar blev alltså längre samtidigt som de kommunala mellanskolorna, både teoretiska och praktiska, gjorde utbildning på högstadienivå tillgänglig för allt fler. År 1945 var andelen i skolan på högstadienivå runt 30 procent för att sedan stadigt öka fram till grundskolans införande när deltagandet skulle vara i princip 100 procent.

Historien om skolan startar på medeltiden

Ståndssamhället var den indelning av samhällsklasserna som också avgjorde det politiska och ekonomiska inflytande som man föddes till.

- 1085 – Nordens äldsta katedralskola grundas i Lund
- 1088 – Europas äldsta universitet grundas i Bologna
- 1225 – Den äldsta kända stadsskolan grundas i Visby
- 1400-talet – Ståndsriksdagen tillkom och riksdagarna kunde vara under några veckor, med uppehåll på flera år till riksdagarna nästa gång
- 1477 – Det första svenska universitetet grundas i Uppsala
- 1527 – Gustav Vasa bryter band med påven i Rom
- 1571 – Den första skollagen är ett avsnitt i kyrkoordningen
- 1596 – Uppsala domkapitel beslutar om husförhör i alla socknar

Ståndssamhället var ramen för utbildningen

Utbildning har alltid funnits på ett eller annat sätt. Längre var det förutbestämt vad barnens framtida yrke skulle bli och det var oftast detsamma som deras föräldrars yrke. Ståndssamhället ledde in den framtida generationen i sitt stånds utbud av utbildning och yrke. Mycket sällan skedde en flytt mellan stånden. Några få pojkar kunde ta sig till prästståndet dit man kunde ta sig via utbildning.

Ståndssamhället skapades i Sverige på 1200-talet genom att adel, präster och städernas borgare fick olika privilegier som skiljde dem från allmogen. Indelningen blev grundläggande vid riksdagens tillkomst på 1400-talet. Bönderna var även representerade som det fjärdeståndet i den svenska fyrståndsriksdagen. De fyra stånden representerade däremot inte hela befolkningen. Under de fyra stånden fanns gesäller, torpare, tjänstehjon med flera. De här grupperna saknade länge alla medborgerliga rättigheter.

Adel

Adelns utbildningsbehov innebar en yrkesinriktad utbildning till krigare, men även behov av bildning för att kunna umgås i den speciella miljö som adelsgårdarna utgjorde. När söner och döttrar var yngre undervisades de ofta i hemmet av en informator eller guvernant. Undervisningen var ofta inriktad på exempelvis dans, sång, jakt, bågskytte och fäktning. Söner kunde senare i tonåren påbörja en passande bildning på ett universitet eller åka på studieresor i Europa med sin informator.

Präster

Prästerna hade nästan monopol på det formella utbildningsväsendet under medeltiden. Ett genomgående tema inom kyrkans värld var språket. Kyrkan hade sitt eget språk, latinet, som inom kyrkan levde vidare. Bara det gjorde att kyrkan skapade sitt eget behov av utbildning. Skolornas syfte handlade om att utbilda pojkar till kyrkliga tjänster och präglades av den katolska kyrkans starka maktställning. Den kyrkliga utbildningen bedrevs dels vid klostren där munkarna undervisade, dels vid domkyrkorna (katedralerna) där prästerna eller kanikerna bedrev undervisning. Den här utbildningsformen som kallades lärdomsskolan har legat till grund för all senare högre utbildning i Sverige.

Borgare

Borgarnas behov av yrkesutbildade hantverkare reglerades och tillgodosågs genom lärlingssystemet. En lärling lärde sig ett hantverksyrke genom att arbeta tillsammans med en redan utbildad, yrkeskunnig hantverkare. Stadsskolor inrättades också i städerna för att ge bland annat affärsidkarnas barn, de blivande köpmännen, nödvändiga kunskaper och färdigheter.

Bönder

Bönderna var det största ståndet befolkningsmässigt. Sverige var ett utpräglat bondesamhälle under hela medeltiden. Vid medeltidens slut bodde 95 procent av befolkningen utanför städerna. Bönderna tillgodosåg sitt stånds yrkeskunskaper inom familjen. Kyrkans funktionärer bidrog till att ge bondeståndet nödvändiga religiösa kunskaper.

De första skolorna

Folkbildningen

Någon allmän skola öppen för alla fanns inte. Den enda institution som närmade sig utbildning för folket var kyrkan. Kyrkan hade från medeltiden en viss fostrande roll genom dopet. Barnets föräldrar skulle utse gudfäder och de som blev utsedda fick inte tacka nej till uppdraget. Faddersystemet spelade en mycket stor praktisk roll i kyrkans fostrande verksamhet eftersom faddrarna hade uppfostringsplikter. Gudfäderna skulle lära sina gudbarn om kristendomen och om några grundläggande satser inom kristendomen.

Lärdomsskolorna

Tidigt följdes den högre bildningen, i form av katedralskolor, och folkbildningen åt parallellt. Förbindelsen dem emellan var mycket svag. Eftersom det latinska språket blev det officiella språket inom kyrkan skedde all utbildning på latin och blev även det språk som gällde i kommunikationen bland lärda statstjänstemän. Man kan också säga att latinet som officiellt språk bland de lärda med nödvändighet framkallade behovet av skolor. Det här förstärkte givetvis klyftan mellan den högre bildningen och folkbildningen, en klyfta som skulle bestå mycket länge.

År 1085 grundades katedralskolan i Lund och blev den äldsta lärdomsskolan i Skandinavien. Den startade genom en donation av Knut den helige av Danmark. På 1300-talet inrättades sedan katedralskolor i alla stiftsstäder. Skolorna bestod av två stadier; grundläggande trivialskola och yrkesinriktat prästseminarium. [Trivialskolan](#) var för pojkar från 7 års ålder. Kristendom var ett genomgående ämne, likaså latin. Grammatik, retorik och dialektik (=logik) var viktiga ämnen vid lite högre ålder.

Dom- eller katedralskolorna utbildade präster. Vid sidan av dem fanns även klosterekolor. I nunneklostren fanns skolor för flickor. Skolorna var oftast små och de elever som gick där var oftast fattiga. Eleverna var därför tvungna att gå sockengång för sitt uppehälle, det vill säga gå runt i socknen för att tigga. Efter avslutad utbildning hade eleverna inom lärdomsskolan så småningom möjlighet att få en karriär inom kyrka och senare också i ämbetsverk.

Stadsskolorna

I Sverige uppkom även stadsskolor som bekostades av staden och dess borgare. De här skolorna hade ett ursprungligt kyrkligt ändamål men stadens borgare ville även undervisa i ämnen som var mer anpassade för blivande handelsmän. År 1225 grundades den första stadsskolan i Sverige som vi känner till, i Visby. Man vet inte hur omfattande det här skolsystemet var, men ett drygt tiotal skolor är kända.

Gustav Vasa bryter med påven

Gustav Vasa fick stor betydelse för svensk utbildning. År 1527 bröt han banden med katolska kyrkan och påven i Rom under Västerås riksdag. Den svenska kungen ersatte därmed påven som den svenska kyrkans högste styresman. Han tog genom detta också över utformningen av utbildningssystemet i Sverige. Klosterskolorna upphörde genom reformationen och statskyrkan övertog driften av katedralskolorna.

Lutherska reformationens betydelse för utbildning

Boktryckarkonsten, som kom till Sverige just före 1500-talets början, utnyttjades i den religiösa omskolningen. Martin Luthers lilla katekes kom ut år 1529 och blev svenska folkets viktigaste läsebok. Luther betonade den kristna människans personliga ansvar och att lära sig läsa katekesen och diskutera de kristna frågorna var viktigt. Husfadern skulle ge barn och tjänstefolk nödvändig kunskap i kristendom. Olaus Petri brann för hela folkets undervisning, främst i syfte att göra barnen förtrogna med de evangeliska sanningarna. Det var i första hand hemundervisning som gällde för landsbygdens barn.

Den första skolordningen 1571

Gustav Vasas intresse i skolan låg främst i att utbilda ämbetsmän för statens behov. Det innebar att hans intresse i första hand rörde den högre utbildningen. Den första skolordningen gällde enbart lärdomsskolan och dess utformning och innehåll. Lärdomsskolan skulle innehålla tre skolformer:

- [Trivialskolor](#) som undervisar i trivium, dvs. de tre ämnena grammatik, retorik och dialektik
- Latinskolor i 22 städer (8-årig)
- Katedralskolor (domkyrkoskolor) i alla stiftsstäder

Huvudämnena i skolan var latin, kristendom och kyrkosång. Ämnen som retorik, dialektik, grekiska och hebreiska var också viktiga. Matematik saknades fortfarande i lärdomsskolan.

Bildkälla: Nationalmuseum Swedish artwork id: 15236

1600-tal och 1700-tal

Parallella världar för olika samhällsgrupper

Ståndssamhället började under 1600-talet och 1700-talet att luckras upp och nya klasser uppstod genom industrialiseringen

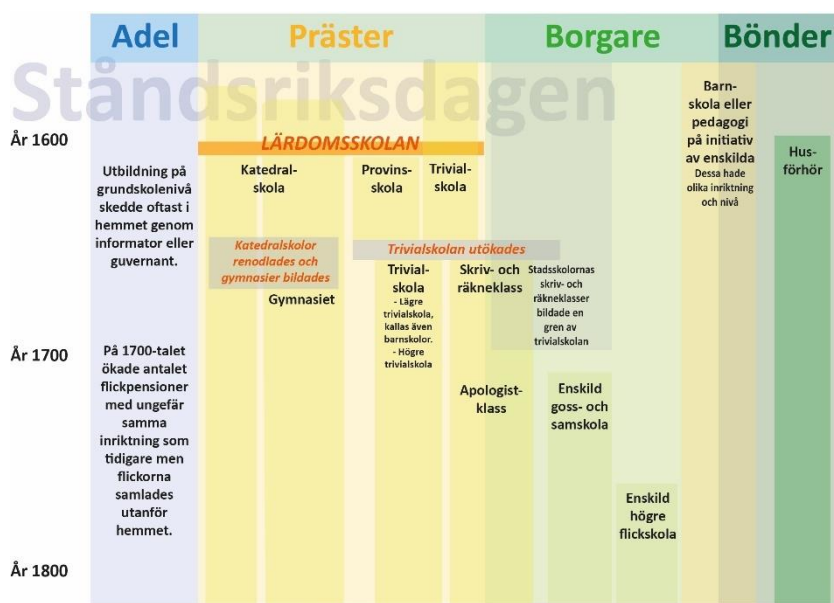
1611 – Den första självständiga skolordningen fastställdes

1623 – Den första gymnasieskolan grundas i Västerås

1686 – I kyrkolagen åläggs klockaren i församlingen att lära ut grundläggande kunskaper inom kristendomen

1723 – Föräldrarna ålades ansvaret för barnens utbildning i hemmen

1726 – Prästen skulle kontrollera församlingens kunskaper genom husförhören som nu lagstadgades genom konventikelplakatet

Utbildningsbehoven förändras

Stormakt under 1600-talet

Sverige expanderade under 1600-talet till en stormakt. Nya landområden blev en del av Sverige eller blev svenska provinser. Expansionen medförde ökade krav på utbildningssystemet. Förutom en ökad förvaltningsuppgift behövdes kunskaper i juridik och främmande språk för de återkommande fredsförhandlingarna.

Vetenskapliga revolutionen under 1700-talet

De stora vetenskapliga upptäckterna under 1700-talet ledde till en vetenskaplig revolution och påverkade även synen på människan och samhället. Kyrkans ställning var fortfarande stark, men de hade inte längre monopol på svaren om livet och världens beskaffenhet. 1600-talets ståndssamhälle började upplösas. Nya yrkesgrupper uppstod som inte passade in i ståndindelningen. Starka spänningar förekom inom adeln och mellan frälse och ofrälse. En politiskt, socialt och kulturellt medveten medelklass växte fram.

Tiden präglades även av en livlig pedagogisk debatt men motsättningar och brist på ekonomiska resurser gjorde att de faktiska förändringarna inom den statliga lärdomsskolan blev ganska små. De statliga skolorna riktade sig fortfarande till en mindre grupp och yrkesundervisningen gällde kyrkans yrken eller statliga ämbetsmän. Övriga gruppers utbildningar tillkom i stället ofta på privata initiativ.

1600-tal och 1700-tal

Lärdomsskolan

Lärdomsskolan fick tydligare organisation och de olika skolformerna blev tydligare avgränsade gentemot varandra. Under första halvan av 1600-talet ökade konflikten mellan kyrkan och kungamakten vad gällde deras inflytande över lärdomsskolans undervisning. Konflikten mynnade år 1649 ut i en ny skolordning.

Genom 1649 års skolordning bildades skriv- och räkneklasser, ett arv från medeltidens stadsskolor, en gren av lärdomsskolan. Lärdomsskolan bestod nu av:

- **Trivialskola**
- **Skriv- och räkneklass**
- **Gymnasiet**

Konflikt mellan kungamakten och kyrkan över utbildningens inriktning

Skolororganisationen var under första halvan av 1600-talet uppbyggd med en [barnskola](#) med förberedande undervisning följt av [trivialskolan](#) eller katedralskolan. På det följde gymnasieskolan eller universitet. Men organisationen var inte konsekvent och gränserna mellan skolformerna var otydliga. Det var också orsaken till den livliga debatt som pågick mellan prästerskapet och kungamakten kring hur utbildningen skulle se ut. Kungamakten ville utvidga undervisningen mot naturvetenskaperna och statskunskap. Det stod i kontrast till prästerskapets utbildningsideal som förutom kristendom var inriktade på de klassiska språken.

Vid riksdagen i Stockholm hade Gustav II Adolf år 1620 lagt fram en plan på omorganisation av de högre skolorna. Kungen menade att man borde låta varje begåvning komma till sin rätt och erhålla utbildning i enlighet med sin läggning i stället för att all utbildning skulle leda till prästämbetet. Följden hade blivit, menade han, att Sverige nu var *”sterilt och ofruktsamt på nyttigt folk”*. Skolförslaget som kungen lade fram avsåg endast att på statlig väg tillgodose behovet av utbildning för ungdomen i de större städerna. De mindre städerna och landsbygden ingick inte i förslaget.

Prästerskapets svar på detta var att föreslå att i alla stiftsstäder skulle inrättas fullständiga gymnasier och i tolv andra städer ett slags mindre gymnasier. I övriga större städer skulle det inrättas [barnskolor](#) där läsning, skrivning, räkning, Luthers katekes samt grammatik och grunderna i latin skulle undervisas. Prästerskapets förslag fyllde på det här sättet skolor i 22 städer.

Andra skolor i städerna var handelsskolor. De skulle inte ersätta latinskolorna i städerna utan snarare komplettera dem. Genom handelsskolorna vid sidan av latinskolan skulle det också bli möjligt att åtminstone i någon mån *”låta varje begåvning komma till sin rätt och erhålla utbildning i enlighet med sin läggning”*.

Lärdomsskolan får en tydligare struktur år 1649

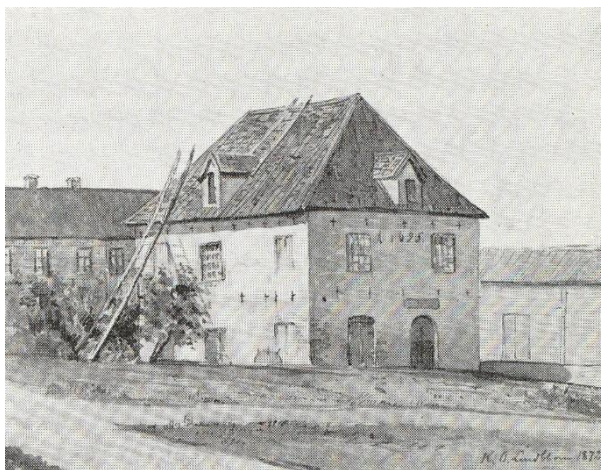
Lärdomsskolan fick genom 1649 års skolordning en tydligare struktur och tydligare bestämmelser för hur utbildningen skulle se ut och spridas i Sverige. Innehållet i utbildningen styrdes upp. Man delade upp lärdomsskolan i trivialskolan och i gymnasier och skillnaderna mellan de olika skolformerna skulle bli tydlig.

Trivialskolan bestod av

- den lägre trivialskolan
- den högre trivialskolan
- skriv- och räkneklasser.

Skriv- och räkneklasserna var utvecklade ur de medeltida stadsskolorna, och innebar att en koppling nu gjordes mellan borgarnas utbildningsbehov och lärdomsskolan.

Örebro skola (Schola Örebroensis) blir år 1649 trivialskola och bedrev verksamhet i detta hus fram till 1808. Byggnaden är numera Nikolai församlingshem.
Bildkälla: Wikimedia commons/Teckning av K B Lundblom 1872

Skriv- och räkneklassen var 1-årig och kallades apologistklassen. Den byggde på skolans första år. På det sättet fick man en mer målinriktad 2-årig utbildning för dem som inte tänkte fortsätta den lärda banan utan var mer inriktad mot de borgerliga yrkena. Härigenom var en differentiering införd för första gången, det vill säga att eleverna valde inriktning eller linje utifrån vad de ville syssla med.

Både den fullständiga trivialskolan och gymnasiet skulle ha fyra 1-åriga klasser förutom skriv- och räkneklassen. Med hänsyn till utbildningens innehåll kom trivialskolan och gymnasieskolan att i första hand tjäna utbildningen av präster och i andra hand utbildningen av ämbetsmän. Klassiska språk, som latin och grekiska, samt kristendomskunskap var fortfarande de viktigaste ämnena i såväl trivialskolan som gymnasiet.

Tidigare hade skolans undervisning och struktur i första hand setts som kyrkans intresse och tidigare skolordning hade enbart godkänts av prästerskapet. Den första skollagen från 1571 ingick till och med som en del i kyrkolagen. Staten hade genom den nya skolordningen från 1649 ett större inflytande eftersom de hade ett större intresse i utbildningen. Statsmakten behövde tillgodose landet med den högre utbildade arbetskraft som behövdes utanför kyrkans värld. Kyrkans maktställning inom utbildningsväsendet var dock fortfarande mycket stor och präglade skolan under mycket lång tid framåt.

1600-tal och 1700-tal

Privata skolor

Privata skolor växer fram i en ny värld

Det stora intresset som fanns för pedagogiska reformer under 1700-talet medförde inte några bestående eller större förändringar inom undervisningsväsendet. Kyrkan hade kvar sin makt över lärdomsskolan och dess utformning. Adeln ville inte heller ändra sin privata undervisning. Sedan länge sände adeln endast i mycket liten utsträckning sina söner till lärdomsskolan. I stället anlätades informatorer som undervisade i hemmen eller följde med dem till universiteten och gav dem viss privatundervisning där.

Skolor för pojkar

Privata skolor växer fram när den gamla skolan inte kan förnyas. Ett slags parallellskolesystem utvecklades därför i Sverige under 1700-talet. Den statliga skolan hade svårt att reformera sig och anpassa sig till de nya utbildningsbehoven, vilket hängde ihop med att den i så hög grad styrdes av kyrkan. För att möta det nya utbildningsbehovet av nya yrken och ny kunskap startades ett antal privatskolor, främst i de större städerna. Undervisningens tyngdpunkt låg i flera av de här skolorna på moderna språk, matematik, naturvetenskap med mera. Det var den växande medelklassen som främst sände sina söner till sådana skolor.

Flickskolor

Även flickskolor av olika slag, ofta kallade mamsellskolor och flickpensionat började dyka upp under 1700-talet, oftast i städerna, avsedda för medelklassens döttrar. Det finns inte mycket kunskap om de här skolorna, de hade varken examen eller utbildningsplan. Skolorna var ofta ganska små och deras inriktning var inte akademisk som de privata skolorna för pojkar var. I slutet av 1700-talet bildades den första högre flickskolan med en tydligare utbildningsplan och högre akademiska ambitioner.

Fattigfriskolor

De pedagogiska diskussionerna ledde också till att enskilda personer och sällskap eller stiftelser inspirerades till att starta egna privata skolor där de ofta riktade sig till den fattigare befolkningen. Särskilt aktiva var samfund och medlemmar inom väckelserörelsen.

1600-tal och 1700-tal

Folkundervisning

Kyrkan såg tidigt sin roll i att undervisa församlingen om kristendomen. Det gjordes bland annat i form av husförhörssystemet som var spritt på flera håll i Sverige. **Genom Konventikelplakatet år 1726 blev husförhörssystemet allmänt gällande inom alla Sveriges stift.** Det här systemet innebar hemundervisning.

På flera håll startades även skolor för traktens eller områdets barn genom **lokala initiativ**. Många skolor startades av den lokala församlingen. De kunde också startas med en önskan om att hjälpa exempelvis fattiga eller föräldralösa barn eller för att förverkliga en pedagogisk idé.

Skolorna var oftast på lågstadienivå och kallades exempelvis **barnskolor eller sockenskolor**. **Pedagogier** startade också på flera håll och nivån på dem skiftade. De var ofta upp till lågstadie- eller mellanstadienivå.

Barnskolor inrättades på flera håll

Från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet upprättades så kallade barnskolor. Vid slutet av 1600-talet fanns i Sverige, så vitt vi vet, cirka 40–50 barnskolor av vilka de flesta fanns på landsbygden. Några av dem var grundade genom donationer och andra underhölls av krono- eller kyrkotionde. Skolorna inrättades exempelvis genom kyrkoförsamlingen eller godsägaren men även genom andra enskilda. Hertig Karl anlade ett antal skolor i Värmland. Gustav II Adolf inrättade en barnskola i Piteå för ”lappbarnen” som de då kallades.

Sveriges troligen äldsta barnskola är den vid kyrkan i Stora Tuna församling i Dalarna. Skolan inrättades redan före 1550 som en trivial- eller katedralskola vid det dåvarande biskopssätet. När biskopssätet drogs in genom 1571 års kyrkolag gjordes skolan om till en barnskola. Barnskolorna ökade i antal och under 1700-talet inrättades i Sverige omkring 150 fasta barnskolor. Förutom dem fanns även flyttande skolor där läraren undervisade barnen på olika ställen under året.

Syftet med barnskolorna

Syftet med att inrätta de här barnskolorna varierade beroende på vilka som betalade och inrättade skolan. Från kyrkans håll fanns i första hand önskemål om att sprida den kristna läran. Bland de barnskolor som inrättades i städerna kunde syftet även vara en insats för de föräldralösa barn som drev runt på gatorna. Ett exempel var Stora Barnhusets skola i Stockholm. De tog emot föräldralösa barn och gav dem mat, husrum och en enkel utbildning, gärna i något hantverksarbete, så de kunde få ett arbete och försörja sig själva.

Syftena med, och kvaliteten på, de här barnskolorna skiljde sig alltså betydligt åt beroende på vem som anordnat skolan och var skolan fanns. Det fanns ingen sammanhängande strategi gällande barnens utbildning utan barnskolorna inrättades där viljan och möjligheterna fanns hos de vuxna.

Fråga om statsbidrag till barnskolor kom upp tidigt

Man övervägde även att bidra med statliga åtgärder för att få till stånd skolor på landsbygden. Ett resultat i de bygder där barnskolor hade inrättats hade ”*det stora missbruk med bettlande och tiggeri*” kraftigt minskat. Genom en kunglig resolution år 1662 beviljades för första gången en barnskola statligt stöd. Den barnskolan låg i Mora. Året därefter beviljades anslag även till Avesta skola. Ett betydande antal skolor blev därefter upprättade i Dalarna. Svårigheten var att varje skola var avsedd för ett mycket stort område vilket gjorde att bara ett fåtal hade möjlighet att komma till skolan. Även från andra delar i landet ansökte man om statsunderstöd till skolor på landsbygden men dessa avslogs. Det var alltså bara Dalarna som fick statligt stöd till skolor på landsbygden. Det berodde på att vissa ekonomiska förutsättningar behövde uppfyllas för att få stöd.

1800-tal

Motstånd mot parallella världar för olika samhällsgrupper

Ståndssamhället blev alltmer irrelevant i ett nytt samhälle där pengar och kunskap började betyda mer än individens börsrätt. Ett klassamhälle växte fram av fattiga och rika, de som hade kunskap och de som inte hade kunskap.

1807 – Latinet avskaffas officiellt som undervisningsspråk

1809 – Kung Gustav IV Adolf fråntas makten och en ny konstitution antas – Sverige blir en konstitutionell monarki

1810 – Jean Baptiste Bernadotte adopteras av Karl XIII för att bli kung av Sverige

1812 – Uppfostringskommitté tillsätts. 1825 tar en ny kommitté vid, den s.k. snillekommittén där Tegnér, Geijer och Wallin ingick

1842 – Obligatorisk undervisning införs genom folkskolestadgan

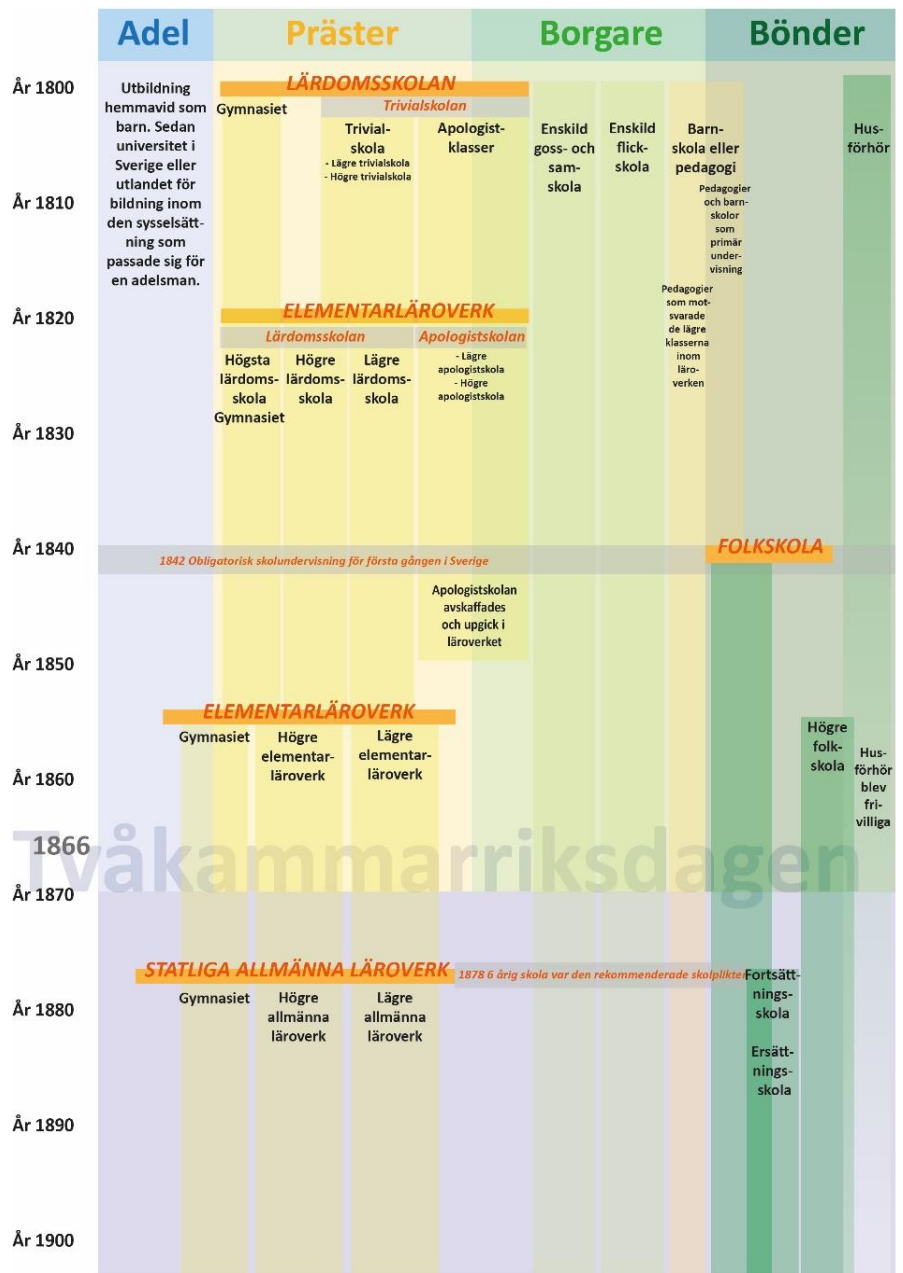
1846 – Skråväsendet upphör och därmed börjar också lärlingssystemet avvecklas

1866 – Tvåkammarriksdagen införs

1868 – De första tre folkhögskolorna inrättas

1877 – Telefonen introduceras i Sverige

1878 – Sveriges första "kindergarten" grundas (ungefär som dagens förskoleklass)

Kungen avsattes 1809

År 1809 avsattes kungen, Gustav IV Adolf, genom en statskupp. Man önskade begränsa kungens makt och ge fyrståndsriksdagen en större makt. Monarkin behölls och kungen hade fortfarande viss makt i den nya konstitutionella monarkin. Som ny kung tillsattes hertig Karl. Den nya regeringsformen innebar en delning av makten mellan kungen, regeringen och riksdagen. Domstolar och myndigheter fick en självständig ställning. Ytterligare nya grundlagar följde, bland annat successionsordningen som överlät tronföljden till den danske prinsen samt en ny tryckfrihetsförordning där den censur som Gustav III infört avskaffades.

Klassamhället ersätter ståndssamhället

Samhället förändrades på flera sätt. Jordbrukarsamhället var fortfarande dominerande men städernas befolkning hade ökat och industrisamhället hade skapat en ny arbetarklass i städerna. Det gamla ståndssamhället blev alltmer irrelevant. De övre skikten inom de fyra stånden hade flera gemensamma mål och intressen samtidigt som klyftorna inom stånden hade ökat. Klassamhället började ersätta det gamla ståndssamhället.

År 1866 avskaffades ståndsriksdagen genom representationsreformen. Tidigare hade personens börd och ståndstillhörighet avgjort personens politiska inflytande. Nu sattes det politiska inflytandet i relation till personens ekonomiska status. Utbildningen fick en ökad betydelse eftersom allt fler arbeten inom industrisamhället krävde kunskaper inom teknik och naturvetenskap. Den växande byråkratin krävde utbildade ämbetsmän och näringslivet behövde kunskaper inom företagande och handel.

Den sista ståndsriksdagens aflåsning på Gustaf Adolfs torg. Litografi i Ny Illustrerad Tidning, nr 25 den 23 juni 1866.

Bildkälla: Stockholms stadsarkiv Utbildningsförvaltningen/Andersson, O

Parallellskolesystemet

Framtidens skolsystem debatterades ivrigt och många ansåg nu att det borde finnas en medborgerlig utbildning som var för alla. De här åsikterna ledde till att ett stort antal fattigfriskolor öppnades av enskilda personer och filantropiska sällskap. Skolorna var tillgängliga för både pojkar och flickor och inrättades för arbetarklassens barn. De här skolorna utgjorde dock ingen lösning på folkundervisningsfrågan. Frågan var hur man skulle organisera en allmän folkbildning. Och det fanns olika åsikter hur man skulle gå vidare.

En del ville se en enhetsskola, en skola integrerad med läroverken

Enhetsskolan förutsatte en annan sorts skola där individens egna förutsättningar avgjorde studiernas omfattning och val, inte individens klasstillhörighet. Enhetsskolan kunde innebära en obligatorisk gemensam grundläggande undervisning för alla. Enhetsskolan kan också ses som ett förstadium till högre undervisning och därigenom tillåta en direkt övergång till läroverk. En medborgarutbildning för att ge en känsla av gemenskap i det gemensamma fosterlandet är grundprinciperna i den tidiga enhetsskoletanken.

Fullösa folkskola under andra halvan av 1800-talet.
Bildkälla: Västergötlands museum/Hanna Forthmeiier

Andra ville se en separat skola skild från läroverken

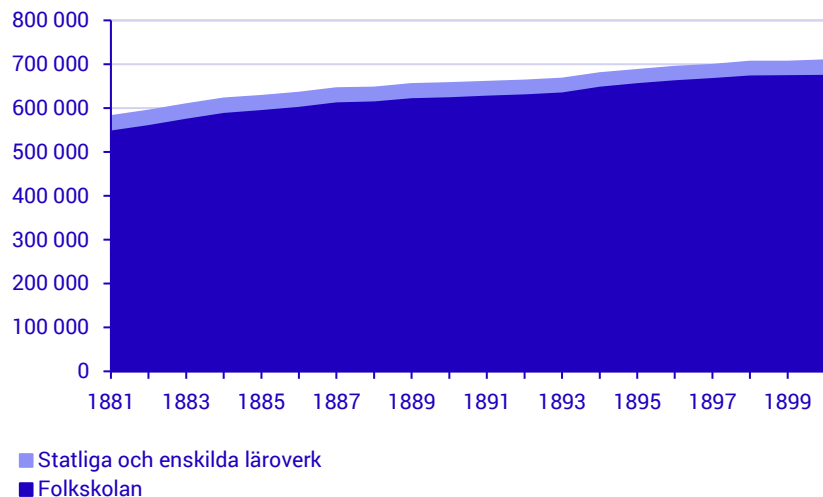
En separat folkskola innebar en skola för folket, det vill säga arbetarnas och böndernas barn. Det innebar också en klassbunden skola som skulle ge de här barnen vad de behövde för deras väntade yrke i deras egen samhällsklass. Undervisningen skulle alltså inte leda till läroverken utan den skulle vara skild från högre studier. Folkbildningen skulle vara en annan sort än medelklassens eller överklassens utbildning.

De här diskussionerna om bredare folkbildning ledde så småningom till folkskolestadgan 1842. Strategin landade då i en separat folkskola skild från läroverken. Genomgången folkskola kunde inte leda till studier inom läroverket med automatik. Kraven för att börja på läroverket var andra än det som studerades i folkskolan. Det här blev början på parallellskolesystemet där man hade olika skolformer för olika samhällsklasser för elever i samma åldrar. Den högre utbildningen, det vill säga högstadienivå och uppåt, blev mycket få förunnat.

Parallellskolesystemet präglade svensk utbildning i hög grad ända fram till att grundskolan infördes. Övergången mellan folkskolan och lärdomsskolan underlättades något med tiden. Det första sambandet mellan lärdomsskolan och folkskolan skapades 1894 genom att inträdeskraven till läroverket var anpassade till dem som genomgått skolår 3 i folkskola av typ [litt A](#), det vill säga tre års heltidsstudier i folkskola.

Diagram 1. Antal elever inom folkskola respektive läroverk på grundskolenivå åren 1881–1900

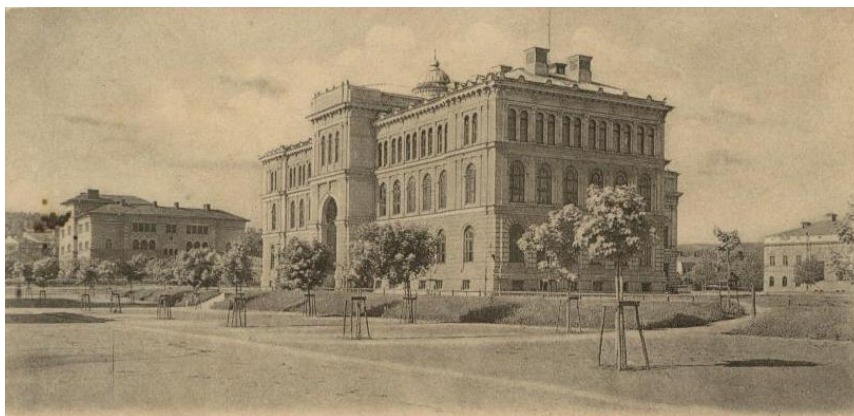
1800-tal

Allmänna läroverk

Läroverken inför latinlinjen och reallinjen

År 1849 avskaffades apologistskolan och ersattes av ett gemensamt elementarläroverk med två olika utbildningslinjer, en latinlinje och en reallinje. Lärdoms- och apologistskolan blev nu alltså uppdelad i två lika långa studievägar och förenades till ett läroverk. Beslutet 1849 var däremot formulerat så att latinlinjen, också kallad den klassiska linjen, framstod som läroverkets egentliga form och reallinjen en dispensväg. Denna sista statusskillnad försvann 1856 när den första av våra egentliga läroverksstadgor utfärdades. Apologistskolan hade nu blivit ett fullvärdigt alternativ med studentexamen som slutpunkt. Elementarläroverket delades in i ett lägre och ett högre läroverk. Genom läroverksstadgan från 1878 benämnde man läroverken som Allmänna läroverk vilket bestod fram till skolformen avskaffades.

Sundsvalls Elementarläroverk 1890
Bildkälla: Wikimedia Commons/Konstnär okänd

Läroverkens indelning i två linjer, latinlinjen och reallinjen, fanns kvar fram till och med 1905 års läroverksreform. Latinlinjen var indelad i en helklassisk linje, med grekiska och hebreiska, och halvklassisk linje, där latin var det enda klassiska språket.

Reallinjen var avsedd som en mer praktisk utbildningsväg. Här lästes inga klassiska språk men däremot moderna språk. Hela läroverket omfattade nio skolår, varav de fem första betraktades som det förgymnasiala stadiet, det lägre läroverket. Kurserna var gemensamma de första tre åren, men i fjärde klass infördes latin på latinlinjen och engelska på reallinjen.

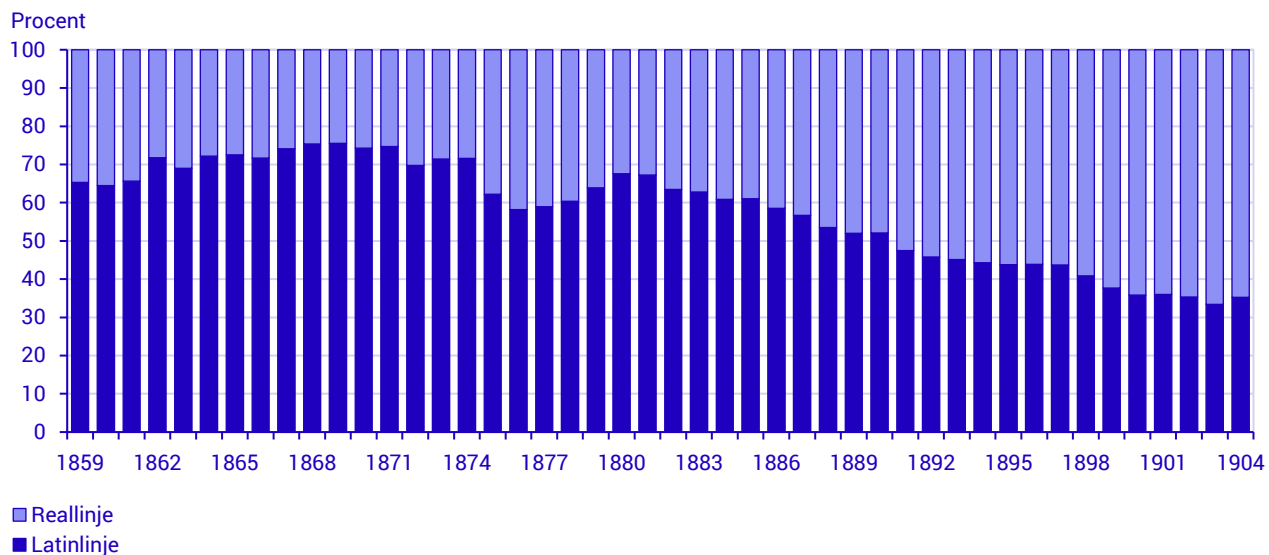

Karolinska högre elementarläroverket realklass, 1872.
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Fotograf okänd

Andelen elever inom reallinjen ökade

Reallinjen utgjorde till en början en mindre andel av eleverna. De flesta valde latinlinjen som ansågs ”lite bättre”. Men under 1800-talets sista två decennier märktes ett tydligt skifte och fler började välja reallinjen. Med ökat antal elever var allt färre inställda på den kyrkliga banan. Fler ville möta den nya tidens krav på kunskap vare sig det gällde naturvetenskap och teknik eller moderna språk.

Diagram 2. Fördelningen av elever på latinlinje och reallinje skolåren 5–8 inom de allmänna läroverken åren 1859–1904

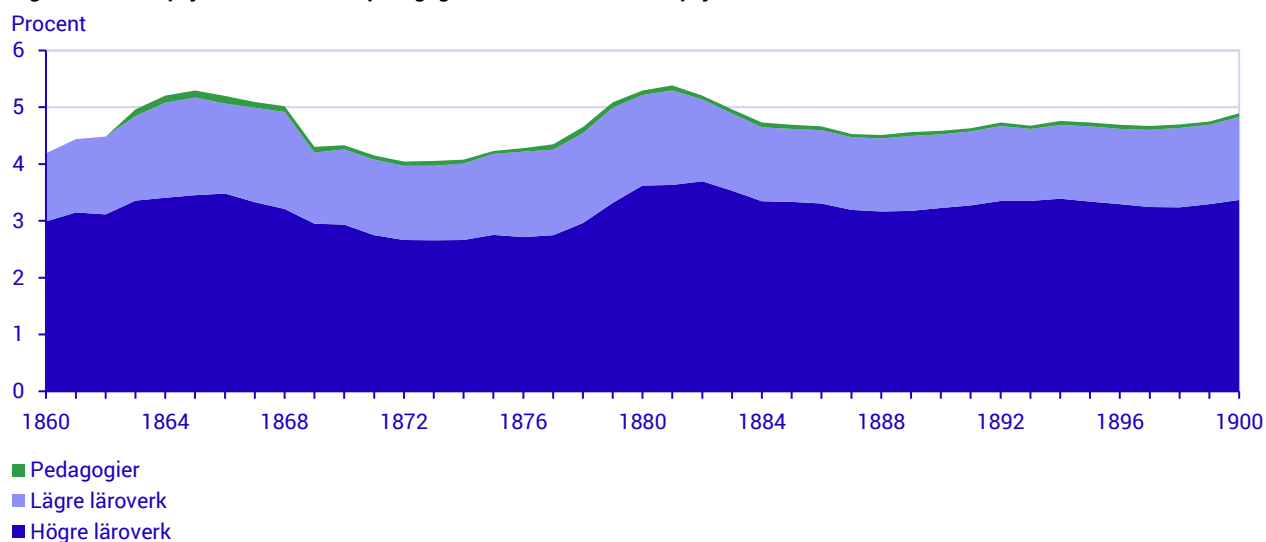

Endast en liten andel pojkar gick i läroverken

Endast pojkar fick gå i de allmänna läroverken och antalet pojkar som gick en utbildning i läroverken var mycket få i förhållande till befolkningen. Antalet elever i [pedagogier](#) var ännu färre, det rörde sig om cirka 500–600 elever för att från och med 1870-talet sjunka när flera pedagogier ombildades till lägre läroverk.

Antalet elever ökade under 1800-talet. Det finns uppgifter som visar att antalet elever ökade särskilt mycket under första halvan av 1800-talet. Siffrorna från de åren är mycket osäkra och kan därför inte redovisas här. Något mer tillförlitliga siffror finns från andra halvan av 1800-talet. Mellan 1860 och 1900 rör sig andelen pojkar i 11–14-årsåldern som gick i de allmänna läroverken mellan 4 och 5 procent.

Diagram 3. Andel pojkar i läroverk och pedagogier skolåren 5–8 av alla pojkar i åldern 11–14 år åren 1860–1900

1800-tal

Privata skolor

Privata högre skolor fanns för både pojkar och flickor. Det som är utmärkande för århundradet är de **privata högre flickskolorna.** De innebar i princip flickors inträde till utbildning på högre nivå än lågstadiet och mellanstadiet.

En samlad statistik kring de privata skolorna tillkom i början på 1900-talet. I den statistiken delade man upp skolorna i:

- **Högre goss- och samskolor**
- **Högre flickskolor**
- **Enskilda mellanskolor**

Ungefär samma indelning kan gälla under 1800-talet men utöver det fanns massor av mindre enskilda skolor på lågstadie- och mellanstadienivå.

Privata skolor hade ingen gemensam styrning

De privata skolorna var mycket spridda vad gäller innehållet i utbildningen, nivå på utbildningen och storleken på skolan. Det kunde röra sig om allt från en mamsellskola som undervisade i fransk konversation och broderi till internatskola för pojkar med inriktning på naturvetenskap och moderna språk eller en samskola för allmogens pojkar och flickor anordnat av godsägaren. Det fanns ingen stadga motsvarande läroverksstadga för de privata skolorna utan den enskilda skolan avgjorde hur den skulle utformas. Så småningom tvingades de privata skolorna delvis in i en gemensam form av olika skäl. Om en privat skola skulle ha rätt att ge ut avgångsexamen efter gymnasiet till sina elever, då kallat mogenhetsexamen, behövde man uppfylla samma krav på utbildning som inom de statliga läroverken. För att få tillgång till de statliga stöd som under slutet av 1800-talet kunde sökas krävdes även att vissa krav på skolan skulle uppfyllas.

Den enskilda högre flickskolan Anna Sandströms skola, 1892
Bildkälla: Stockholms stadsarkiv/Dahlöfs Atelier

Många skolor även på lågstadienivå

Med privata skolor avses här i första hand de högre goss- och samskolorna, de högre flickskolorna och de enskilda mellanskolorna. De privata skolorna som avsåg de yngre barnen utan rika föräldrar hade till största delen upphört eller ombildats till folkskolor genom folkskolestadgan 1842. Det fanns också lägre privata småbarnsskolor för de välbeställda föräldrarna som inte ville sätta sina barn i folkskola. Både pojkar och flickor började gå i de här skolorna när folkskolan gjorde utbildning obligatorisk. Vid de större privata högre skolorna kunde man också erbjuda både kindergartan på ett år samt förberedande klasser motsvarande ungefär lågstadiet.

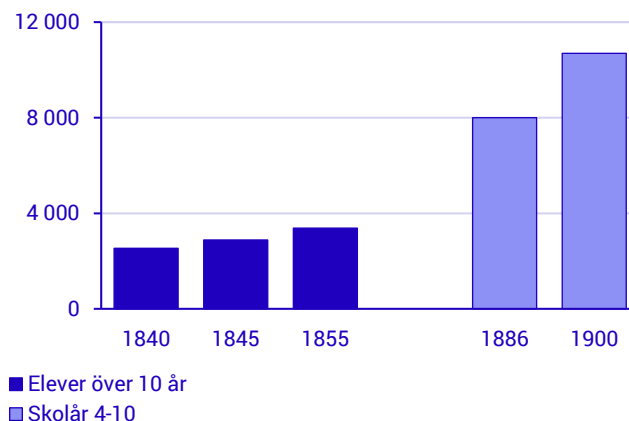
Antalet elever inom de privata skolorna ökade

Uppskattningen av antalet elever inom de privata skolorna är svår att göra avseende 1800-talet. Flera försök gjordes med varierande kvalitet från utredningar under 1800-talet. Oftast kan man anta att dessa uppskattningar har underskattat antalet elever. Det har varit svårt att både hitta alla skolor och få svar från alla skolor när man skickat ut enkäter. Tabellverket tog fram uppgifter om deltagande i utbildning under mitten av 1800-talet som ger en viss bild av omfattningen. Det gjordes även en del studier av privata högre skolor vid ett par tillfällen i slutet av 1800-talet. Antalet elever här är osäkra men det ger en snabb bild över utvecklingen.

En stor del av ökningen av elever berodde på flickskolorna

Uppgifterna från mitten av 1800-talet är inte könsuppdelade men ett antal av eleverna är flickor som gick i det ökande antalet flickpensioner och även i någon av de första högre flickskolorna. Antalet högre flickskolor ökade kraftigt under andra halvan av 1800-talet och en stor del av ökningen är de flickor som deltog i de högre flickskolorna. År 1836 fanns 5 högre flickskolor, 50 år senare hade antalet vuxit till fler än 120 skolor. År 1900 fanns bland statsunderstödda privata skolor 5 högre gosskolor och 97 högre flickskolor. Anledningen till att det var så mycket färre privata högre skolor för pojkar var att de även hade de allmänna läroverken till förfogande till en mycket lägre kostnad än de privata skolorna.

Diagram 4. Antal elever i privata skolor åren 1840, 1845, 1855, 1886 och 1900

Källa: Åren 1840–1855 - Yngve Fritzell. Det svenska tabellverket och dess ståndstabelle. (Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd, s 33 ff). Åren 1886, 1900 – Gunhild Kyle. Svensk flickskola under 1800-talet. Refererar till 1885 års flickskolekommitté som hade i uppdrag att undersöka 124 högre flickskolor samt till Waerns undersökning år 1900 av 102 statsunderstödda privata flick- och samskolor.

1800-tal

Folkundervisning

Tankar på en enhetsskola fanns tidigt

Stora grupper av befolkningen hade tidigare av olika skäl inte fått del av någon utbildning annat än den i hemmet och genom husförhörssystemet. Röster för en gemensam skola blev allt vanligare under 1800-talet och det skulle dröja till grundskolan infördes som det blev verklighet. Vissa framsteg gjordes i den riktningen, men det fanns också ett stort motstånd från olika håll under alla steg på vägen. Tankarna på en gemensam skola är inte en ny modern tanke utan strävan till den har funnits längre än så. Man kan till och med se sådana ansatser redan under 1600-talet och 1700-talet, då oftast från kyrkans män, till en mer allmän och omfattande barnskola.

Silverstolpes förslag om en allmän statlig utbildning

År 1809 upphörde enväldet och Gustav IV Adolf fråntogs regeringsmakten. Kort därefter föreslog rektor Gustaf Abraham Silverstolpe en reformering av hela undervisningsväsendet och att en allmän medborgarskola skulle införas. Han ansåg att den nya grundlagen måste skyddas genom en allmän, statlig utbildning. Hans syfte var att det var nödvändigt att se över hur undervisningen organiserades och bedrevs i Sverige. Det revolutionerande i hans förslag var att med statens bistånd upprätta skolor till de *”kroppsarbetande klassernas undervisning”*. Han menade att de barnskolor som fanns var alldeles för få och den undervisning som klockare och organister kunde ge var obetydlig och dessutom utan statens uppsikt. En allmän skola var mycket bättre än en enskild undervisning genom informatorer. Det var viktigt att redan som barn väcka känslan av broderskap och samhörighet. Silverstolpe tänkte sig att barn från skilda samhällsklasser skulle gå till samma skola, alltså till en bottenskola, en enhetsskola. Silverstolpes plan föll men diskussionerna levde kvar, bland annat genom 1812 års uppfostringskommitté.

1812 års uppfostringskommitté

Kommittén gjorde ett grundligt arbete för att se hur skolsituationen såg ut i alla Sveriges delar. De skickade ut frågeformulär till konsistorierna (stiften) där de frågade hur det stod till med alla uppfostrings- och undervisningsanstalter.

I det första formuläret ville man ha uppgifter om:

- Pedagogi-, regements- eller garnisonskola
- Barnhus-, fattig-, hantverks- eller så kallad söndagsskola för gesäller, lärgossar eller andra
- Flick- och pigskola
- Katekes- eller annan skola

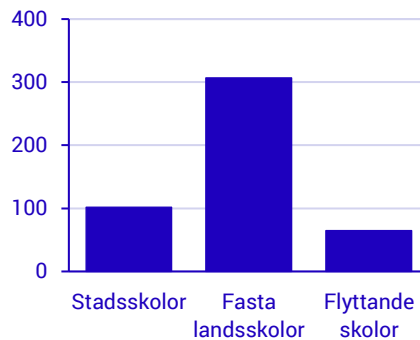
Alla benämningar på skolformer visar folkundervisningens kaotiska tillstånd. Det visar även vilka som ansvarade för skolorna. De var kommunala, halvt enskilda och enskilda, medan statliga i stort sett lyste med sin frånvaro.

År 1817 lämnade uppfostringskommittén förslag till en förbättrad skolordning när det gällde läroverket. Folkundervisningen sköt man vidare till nästa kommitté. Folkundervisningstanken stod 1825 lägre i kurs än under åren närmast efter statskuppen 1809.

”Snillekommittén” 1825

Innan 1812 års uppfostringskommitté var klar med sitt betänkande om pedagogier och folkskolor tillsattes en ny undervisningskommitté. Det ofantliga utredningsmaterialet som 1812 års kommitté genomfört övertogs av den nya kommittén. Den kallades också ”snillekommittén” eftersom deltagarna var kända framstående män i samhället, till exempel Jöns Jacob Berzelius, Esaias Tegnér, Erik Gustaf Geijer och Johan Olof Wallin. Kommittén samlade in information om stiftens alla barnskolor år 1828.

Diagram 5. Uppskattat antal barnskolor år 1828

Uppskattning av antalet barnskolor gjord av 1825 års kommitté. Kvaliteten ansågs redan då för osäker för att bearbetas men vissa översiktliga siffror kan ge en bild av omfattningen.

Källa: Folkskolans historia del II.

Många initiativ till nya skolor

Under tiden debatten för och emot en medborgarskola pågick uppstod en mängd nya skolor under 1830-talet. Det handlade om projekt med olika mål för att pröva nya metoder eller rikta sig till särskilda målgrupper. Många av de nyskapande initiativ till skolor som togs av enskilda gjordes i Stockholm eller i de större städerna. En skola var Stockholms borgarskola som stiftades 1836 av E M Kuylenstjerna. Skolan var främst avsedd till att ge hantverkarungdom tillfälle till ”nyttiga” kunskaper men även en allmänt medborgerlig utbildning. Eleverna var främst lärlingar och hantverkare. Flera skolor fokuserade på fattiga barn. Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn var ett internat som grundades 1837 i Stockholm..

Tanken på enhetsskolan kom i skymundan

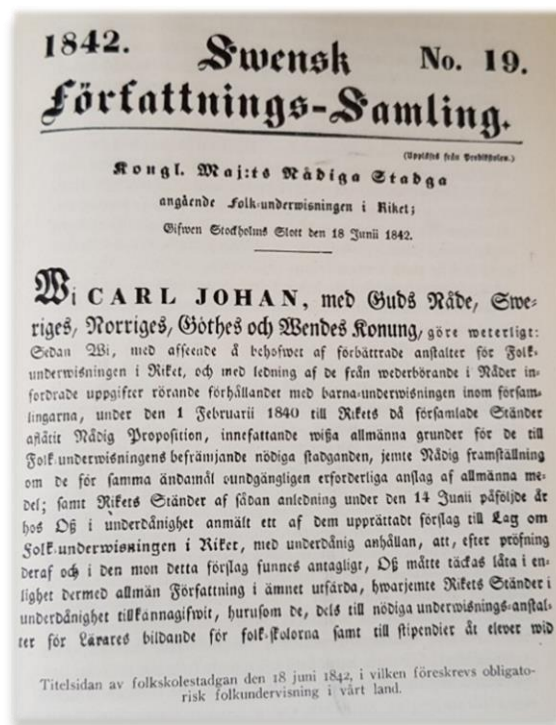
När frågan om folkundervisning var mogen för en lösning i början av 1840-talet hade enhetsskoletanken kommit i skymundan. Folkskolan infördes separat medan förändringarna i läroverksorganisationen sköts upp. Det blev ingen koppling mellan folkskola och läroverk utan de förblev två parallella skolssystem för barn i samma åldrar. Folkskolan ansågs vara en kommunal angelägenhet medan elementarskolorna var

en statlig angelägenhet. Genom reformer skulle de båda skolformerna utvecklas på var sitt håll. Kravet på folkskola som bottenkola i ett enhetligt skolsystem levde vidare och ledde senare till ett visst organiserat samband mellan folkskola och läroverk.

1842 års folkskolestadga

Processen hade varit lång. Efter mer än 30 år av utredningar och meningsskiljaktigheter introduceras en av de viktigaste och mest genomgripande reformerna i svensk utbildningshistoria; 1842 års beslut om skyldigheten för kommunerna att inrätta skolor för alla barn och beslut om lärarutbildning i statlig regi.

I lagen var nu alltså bestämt, att varje svenskt barn, fattigt såväl som rikt, hade rätt att erhålla och plikt att tillägna sig ett visst mått av kunskaper. Det medförde större krav på kommuner, föräldrar och barn. Det fanns även ett stort motstånd mot folkskolestadgan och den obligatoriska folkskolan upplevde en kris under de följande decennierna.

"I hwarje stads-församling och hwarje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med wederbörligen godkänd lärare."

Anspråken sträckte sig inte längre än till en lärare per skola. Begreppet klass fanns inte utan alla barn i de olika åldrarna undervisades tillsammans. Lärarna var av en enda kategori, folkskollärare.

Folkskolestadgan den 18 juni 1842 innebar vissa bestämmelser:

§1.

Mom 1. I varje stadsförsamling och varje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare; såsom undantag härifrån, må dock tvenne eller flera till samma pastorat hörande stadsförsamlingar eller socknar på landet kunna sig om en skola förena, där en ringare folkmängd och övriga förhållanden en sådan påkalla.

Mom 2. Där medellöshet eller lokala förhållande hindra inrättandet av fast skola, må tills vidare barnundervisningen besörjas i flyttbara skolor med en eller flera behörigen godkända lärare. Sådana flyttbara skolor bör likaledes inrättas där, uti ett vidsträcktare pastorat, åtskilliga byar, hemman, torp eller lägenheter äro från den fasta skolan så avlägsna att hinder för dess begagnande för många av församlingens barn uppkommer.

Mom 3. Skolorna ska sättas i verket inom fem år från författningens utfärdande.

§2. Skolans ledning: en skolstyrelse under kyrkoherdens ordförandeskap i varje distrikt.

§4. Lärarens löneförmåner och utvägarna för församlingarna att anskaffa de behövliga medlen.

§5. Lärarutbildningen.

§6. Villkoren för folkskollärares antagande.

§7. Kunskapsfordringarna i folkskolan som stadgade att de kunskapsämnen som enligt sjätte paragrafen första momentet fordrades av den som skulle antagas till lärare i folkskola, också *utgjorde föremål för undervisningen i sådan skola.* De fattiga och de som saknade erforderlig fattningsgåva att förvärva fullt kunskapsmått borde före avgången åtminstone ha inhämtat nödig kunskap i följande ämnen: ”ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil; religionskunskap och biblisk historia till den grad, som erfordras för att kunna börja den egentliga nattvardsläsningen hos prästerskapet; kyrkosång, med undantag för dem som sakna anlag därtill; skrivning; och de fyra räknesätten i hela tal”. Skolstyrelsen ägde att bestämma den skillnad, som i hänseende till kunskapsfordringarna lämpligen måtte göras mellan gossar och flickor.

§11. Bestämde om avskedande och om pension.

§14. Stadgans sista paragraf. Om hinder mötte för tillämpningen av föreliggande författning, skulle dessa hinder underställas domkapitlet, som, därest undantag från de givna föreskrifterna påkallades, ägde att anmäla detta till kungl maj:t.

Folkskolans första årtionden kantades av problem

Fem år efter beslutet var endast runt hälften av de skolpliktiga barnen inskrivna i skolan. Bristande resurser och olika praktiska svårigheter innebar en hel del problem. Det var brist på lärare, på skolmaterial och även brist på elever. Enligt folkskolestadgan skulle det finnas minst en skola i varje socken. Oftast innebar det att bara en skola upprättades även om den inte kunde ge alla socknens barn undervisning.

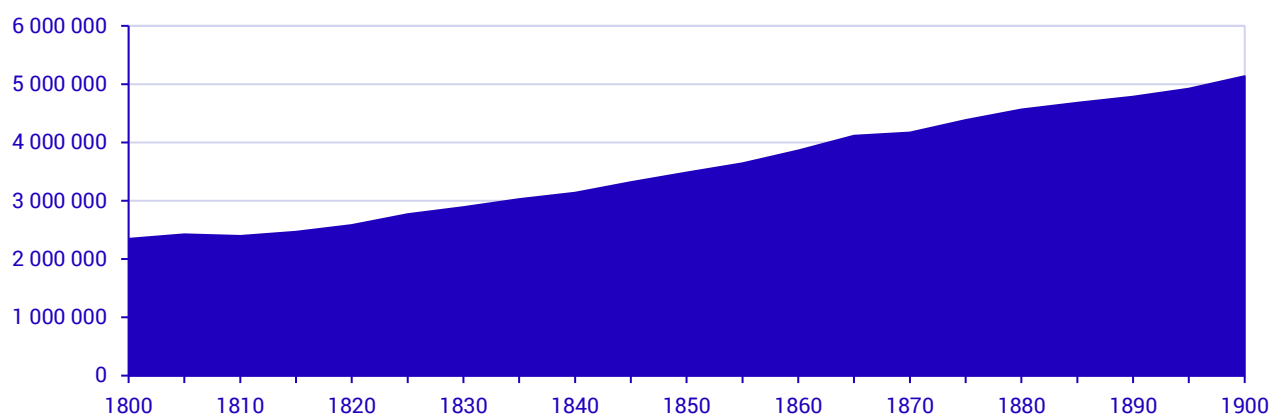
Folkskolan mottogs inte alltid med entusiasm på landsbygden. Inom bondeståndet, för vilken folkskolan i första hand var avsedd, var man långt ifrån övertygad om att den behövdes. Skolan möttes med misstro även från kyrkans och läroverkens sida. Adeln och de rika i samhället såg folkskolan närmast som en fattigvårdsinrättning med en helt annan uppgift än läroverkens.

Det fanns flera orsaker till svårigheterna att få en folkskoleorganisation på plats. Det var bland annat den ojämna skolgången, halvtidsläsningen, de flyttande skolorna, det sätt på vilket folkskolestadgans bestämmelser om [minimikurser](#) tillämpades samt att barnen ensidigt undervisades i innantilläsning och katekesläsning. Förutom det fanns även förhållanden i omvärlden som försvårade tillvaron för folkskolan.

Befolkningsökningen ökade bördan på folkskolan

Befolkningsökningen ställde ytterligare krav på folkskolans utbyggnad. Folkökningen hade påbörjats från 1700-talets senare årtionden och berodde i huvudsak på en minskad dödlighet.

Diagram 6. Folkmängd åren 1800–1900

Befolkningsökningen behövde i sig inte vara ett problem, men befolkningen ökade främst bland dem med minst resurser. Inom vissa av landsbygdens underklasser, till exempel torpare och backstugusittare var befolkningstillväxten mycket större än bland bönderna. Det här innebar att bönderna fick en allt större ekonomisk börda vad gällde folkskolan. Bönderna hade det relativt gott ställt, men var beroende av

hårt arbete och god skörd. Missväxtåren under 1860-talet drabbade dessutom de självägande bönderna mycket hårt.

Barnen som arbetskraft

Folkskolans införande innebar att en stor resurs av billig och ofta hårt utnyttjad arbetskraft gick förlorad, det vill säga barnen. Under flera årtionden var oviljan stor hos många att låta sina barn gå i skolan, både på landet och i städer. Familjen fick offra en arbetskraft som annars skulle ha bidragit till hårt kämpande familjers försörjning.

Folkskolan sågs som fattigskola

Ett annat problem vad gällde tillströmningen av elever var att det fanns en allmän syn av folkskolan som en fattigskola. Den sammankopplades med fattigvården. Den här sammankopplingen förstärkte även synen på folkskolan som en helt kommunal angelägenhet och som endast i yttersta nödfall kunde bistås från staten. Med tiden ökade statsanslagen till folkskolan.

Hur klarade en ensam lärare 70 skolbarn?

Situationen under den här tiden var svår för en folkskola. Det var brist på lärare, och även om det fanns många lärare var det för dyrt för en kommun att anställa fler än en lärare. Det innebar att en ensam lärare ofta stod ensam och undervisade en skolas samtliga barn, i alla åldrar, vilket kunde bli runt 70 skolbarn. Det är svårt att idag förstå hur situationen var för en lärare och hur de kunde undervisa. Man delade till exempel inte in elever i klasser efter ålder eller nivå till en början.

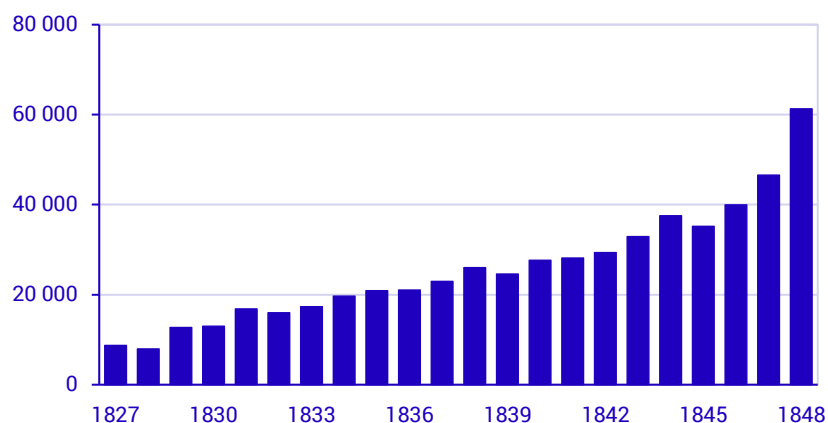
Växelundervisningsmetoden

Växelundervisningen vann stort genomslag i början på 1800-talet redan i de barnskolor som fanns innan folkskolestadgan från 1842. Metoden kom från England och kallades också Lancastermetoden.

Växelundervisningen var i första hand en metod och egentligen inte undervisning. Den här metoden gjorde det möjligt för en lärare att ensam undervisa barn med hjälp av monitörer, det vill säga äldre elever som undervisade de yngre eleverna. Undervisningen skulle gå till så att eleverna jobbade i mindre grupper och man cirkulerade i arbetsstationer medan monitörerna hjälpte till.

Växelundervisningsskolorna har haft stor betydelse för folkundervisningens utbredning i vårt land. Metodens främsta förtjänst var att den möjliggjorde undervisning i att läsa, skriva och räkna till ett mycket större antal barn än vad man tidigare kunnat i ett fattigt land. Nackdelen var att läraren avkopplades både i sin roll som undervisare och som uppfostrare. Lärarens roll blev i stort sett att kontrollera en utantillläxa i katekesen.

Diagram 7. Utvecklingen av antal elever i växelundervisningsskolor åren 1827–1848

Källa: Folkskolans historia del II, sid 194. Vissa år saknas uppgifter för en del skolor. Syftet är att ge en ungefärlig bild över utvecklingen.

Klassundervisningen gör intåg inom folkskolan

En nyhet under 1860-talet var att man började dela in folkskolan i klasser i stället för att undervisa alla samtidigt. Ecklesiastikministern utfärdade ett beslut 1864 att skolbarnen med avseende på deras olika framsteg skulle delas in i klasser vilka så mycket som möjligt skulle undervisas direkt av läraren. Med det beslutet börjar ett nytt skede i folkskolans utveckling. En följd var att det bidrog till ökad halvtidsläsning i folkskolan. Tilläggas kan också att klassindelningen i praktiken inte alltid följdes. Folkskoleinspektörerna försökte införa en klassindelning, men ofta blev det bara en indelning på papperet. Lärarna kunde inte upprätthålla indelningen på grund av den ojämna skolgången. Bestämda kursplaner som skulle genomgå i de olika skolåren fanns i allmänhet inte.

Surahammars folkskola och lärare Holmberg med elever på 1890-talet
Bildkälla: Västmanlands museum/Fotograf okänd

Inom folkbildningen rådde stora olikheter

Folkskolestadgan var otydlig på flera punkter och den lämnade ett stort utrymme till lokala tolkningar. Det var upp till varje skoldistrikt att lösa sin organisation av folkskolan. Eftersom stadgan var otydlig både vad gäller kunskapskrav och omfattning av undervisningen ledde det till att utbildningen kunde skilja sig betydligt åt runt om i landet. Det var en betydande skillnad mellan en välutrustad skola i en storstad och en skola i en av Norrlands avlägsna skogstrakter, eller en flyttande skola med fyra stationer och där en lärare med mycket knapp utbildning undervisade samtliga barn i skolåldern. Mellan dessa ytterligheter fanns förstås ett stort antal varianter.

Hur mycket och hur länge gick barnen i folkskolan?

Enligt 1842 års folkskolestadga skulle församlingen bestämma de tider som undervisning skulle bedrivas, vilket skilde sig åt i högsta grad mellan olika landsdelar. Det är svårt att bilda sig en uppfattning om hur lång den obligatoriska skolgången var efter folkskolans införande eftersom det varierade stort både i antal år och i deltagandet under året. I statistiken ingick dessutom ibland, men inte alltid, fortsättningsskolan eller repetitionsskolan, eller den frivilliga högre avdelningen.

Trässbergs folkskola någon gång i slutet på 1800-talet
Bildkälla: Västergötlands museum/Carl Victorin.

Sexårig skolgång enligt normalplanen 1878

År 1878 utfärdades en normalplan som innebar ett huvudalternativ på två år i småskola och fyra år i folkskola, det vill säga en 6-årig skolgång. Man ville också få till en rekommendation som man önskade för hela Sverige som ett minimum. Det fanns fortfarande många skolor med en kortare skolgång än normalplanen. Det fanns även i vissa städer, till exempel Stockholm, Göteborg och Norrköping, fler årskurser än så. Från 1897 fick man enligt folkskolestadgan rätt att utvidga folkskolan med en

högre avdelning som var frivillig. Några av de största städerna hade då redan inrättat en högre avdelning. År 1901 fanns högre avdelningar av folkskolan i elva städer. De flesta var 1-åriga men några var 2-åriga och i en stad, Norrköping, var den 3-årig.

Den dagliga tiden i skolan

Den dagliga lästiden skilde sig också åt en hel del precis som lästiden per vecka och per år. När barnen väl var i skolan kunde de ha 5–8 timmars undervisningstid. En folkskoleinspektör i Skåne ville år 1860 minska tiden i skolan från åtta till sju timmar i skolan. Det ledde till ett protestmöte bland föräldrarna. Dessa föräldrar ville *"att deras barn, en gång väl komna till skolan, böra vara kvar, så länge dagen räcker, och därunder av läraren sysselsättas, så länge han förmår"*.

Bland de barn som väl var inskrivna i skolan var det fortfarande ett mycket ojämnt faktiskt deltagande i skolan på sina håll. På 1860-talet klagade folkskoleinspektörerna ofta över den ojämna skolgången som det största hindret för undervisningen. En folkskoleinspektör i Västergötland lämnar följande siffror från en inspektion: 13 närvarande av 100, 23 av 170, 25 av 112, 15 av 170, 26 av 195, 3 av 70.

Nääs folkskola någon gång efter 1890
Bildkälla: Västergötlands museum/Carl Victorin

Genom normalplanen försökte man få enhetlighet i landet ...

Det fanns ett motstånd mot att införa enhetliga bestämmelser som skulle gälla för hela landet bland folkskoleinspektörerna. De menade att de lokala skillnaderna var så pass stora att det inte gick att göra en undervisningsplan som skulle kunna passa alla. Normalplanen från 1878 innebar en flexibilitet utifrån lokala omständigheter. Varje skola skulle utforma en för skolan särskilt lämplig läroplan, men inte desto

mindre skulle ändå en läroplan göras. Även flyttning från lägre till högre klass borde göras när man klarat av den föregående klassens lärokurs. I planen fastställde man även de olika skolformer som var godkända inom folkskolan.

... men inte alla gillade det

Nu införde man regler som inkräktade på det arbetssätt man var van vid. Många lärare ogillade normalplanen och brydde sig inte om den. Många folkskoleinspektörer protesterade mot vissa av delarna. I Svensk folkskoletidning skrev man att den nya normalplanen innebar *”folkskolans intvingande i en uniform mer eller mindre liknande den som de allmänna läroverken under de senaste tjugo åren fått ikläda sig”*.

Det man mest vände sig emot var de skarpt begränsade årskurserna. Inom folkskolan var man van att anpassa skolan efter situationen, både på gott och ont. Det positiva var att det individuella arbetssättet innebar att särskilt intresserade och begåvade elever kunde hinna med mycket mer än folkskolans kurser. Det negativa var att allt hängde på hur det enskilda skoldistriktet och den enskilda läraren arbetade, samt även föräldrarnas vilja att skicka barnen till skolan.

De olika skolformerna inom folkbildningsområdet

Det fanns sedan start olika former av folkskoleundervisning. Genom normalplanen delade man formellt in de olika folkskoleformerna i olika typer av folkskolor där normen kallades [typ A](#). Den innebar heltidsstudier där en klass bestod av endast en årskurs samt med utbildad folkskollärare. De övriga typerna kallade undantagsformer. Det var exempelvis deltidsläsande skolor, flyttande folkskolor, mindre folkskolor med obehöriga lärare eller skolor där flera årskurser undervisades av samma lärare i samma klass. Många lärare var kritiska till att vissa skolformer erkändes som skolformer genom att finnas med i litt-systemet trots att skolformerna ansågs otillräckliga.

Småskolorna

Småskolornas tillkomst var ett sätt att underlätta för i första hand barnen i glesbygden. De kunde ligga närmare hemmen och de yngre barnen slapp därmed de långa avstånden. Dessutom hade det funnits kritik mot en undervisning där man blandade barnen i alla åldrar; nu fick de minsta barnen i lugn och ro lära sig grunderna i mindre klasser. En del menade att de små barnens undervisning tillhörde hemmen, och småskolan var onödig. Småskolan blev ändå ganska snabbt outhärdlig. Med inrättandet av småskolor hade man tillmötesgått hemmens önskan att inte behöva skicka de små barnen så långt till skolan samt att få billigare lärare. Faran med det blev också att många föräldrar ansåg att skolgången i småskolan var tillräckligt för barnen. Det blev vanligt att småskolan fick ersätta den egentliga folkskolan i glesbygd där det var längre till folkskolan. I början sågs småskolan och folkskolan delvis som två olika skolformer men i stadgan från 1918 definierade man en enhetlig folkskola, där både småskola och folkskola ingick.

Salbo småskola 1891
Bildkälla: Västmanlands läns
museum/Fotograf okänd

Heltid- eller halvtidsundervisning

Förekomsten av halvtidsundervisning var från början stor. I vissa områden i Sverige sågs den som den självklara skolformen och att heltidsundervisning var en "nymodighet" från städerna. I stadgorna från slutet av 1800-talet angavs uttryckligen att halvtidsläsande folkskolor endast fick förekomma i områden med gles befolkning eller långa skolvägar. Det här följdes inte eftersom man på många håll bara såg fördelar med halvtidsskolan.

Flyttande skolor

Vissa socknar var mycket vidsträckta och byarna låg spridda långt från varandra. Skolgången kunde bli väldigt svår för barn med orimliga restider. Flyttande skolor innebar att en lärare i stället flyttade under året till olika stationer. De flyttande skolorna fick stor utbredning och höll i sig mycket länge. Det ledde dock till att barnens undervisning försumrades. Vanligtvis var de flyttande skolorna även halvtidsskolor.

De flyttande skolorna kunde organiseras på många olika sätt. I Gällivare exempelvis stannade skolan hela åtta veckor på varje station, men återkom i stället endast vartannat år. Vad barnen lärt sig på de åtta veckorna var ofta bortglömt när skolan återkom två år senare.

En skolinspektör skrev: *"Skolan hinner knappt komma igång förrän den åter skall flytta – och sedan anse sig många föräldrar icke behöva synnerligt sysselsätta sig med sina barns undervisning; de hava ju gått i skola, om detta skett endast tre à fyra veckor, och följderna blir ofta, att sådana barn äro ännu okunnigare än de, som aldrig varit i skola, men därför erhållit någon undervisning i hemmen, sådan den nu är."*

Mindre folkskolor

Enligt en kungörelse 1853 beslutades det även att mindre folkskolor fick inrättas. Det var de fall där byar, hemman eller torp var så avlägsna att barnen som bodde där hade svårt att ta sig till den närmaste folkskolan med en godkänd lärare. Mindre folkskolor fick endast finnas i de skoldistrikt som hade ett avskilt läge och ett så litet barnantal att man inte kunde upprätta en folkskola. De mindre folkskolorna kunde ledas av en oexaminerad lärare. Ofta hade skolorna ”gamla gubbar och gummor” som lärare utan någon pedagogisk utbildning.

Att uppmuntra bildandet av mindre folkskolor hade sina baksidor. Det sågs delvis som nödvändigt på grund av folkskolans svårigheter, särskilt i glesbebyggda områden. Samtidigt innebar det att man värnade om en svag skolform. De här skolorna uppkom i stort antal över landet, även där det inte var nödvändigt. I början hade de här skolorna många olika namn, ersättningsskolor, byskolor, rotskolor, hjälpskolor, minimiskolor. Det var genom folkskolestadgan 1882 som benämningen mindre folkskolor fastställdes. Några av dem var 6-åriga och ersatte folkskolan, medan andra var 3- eller 4-åriga. Den kortare skolan sågs ibland som småskolor och ibland som mindre folkskolor, beroende på folkskoleinspektören.

Många folkskoleinspektörer och domkapitel jobbade hårt på att avskaffa de mindre folkskolorna. De menade att de inte skulle ses som något annat än småskolor. De såg dem som en nödlösning för de högre skolåren och ville snarast att de skulle utvecklas till folkskolor med examinerade lärare. De ansåg att de mindre folkskolorna inte borde erkännas genom att upptas i statistiska tabeller som ett tredje slag av skolor bredvid småskolan och folkskolan. Den mindre folkskolan upphörde formellt genom 1958 års folkskolestadga.

Folkskolans högre avdelning

Det hände att barn som genomgått folkskolan ville stanna kvar för att få en utökad utbildning. Många gånger föredrog de att gå om högsta klassen i folkskolan framför att övergå till fortsättningsskolan som endast varade i sex veckor. I större städer inrättades därför särskilda klasser för barn som fullgjort skolplikten. Då uppstod en frivillig folkskolans högre avdelning.

I 1897 års folkskolestadga intogs bestämmelsen om en frivillig högre avdelning till folkskolan. Den var inte bunden till endast städer, men den högre avdelningen blev ändå i första hand en storstadsföreteelse. De skoldistrikt som ville införa folkskolans högre avdelning fick göra en undervisningsplan själva. Det fanns inget förslag till timplan förrän i 1921 års folkskolestadga.

På 1920-talet hade den högre avdelningen svårt att hävda sig bland konkurrensen bland de övriga skolorna som avsåg samma ålder. Dels var det folkskolans sjunde och åttonde år som ökade i omfattning. Dessutom hade den högre folkskolan ökat sin yrkesinriktning samtidigt

som de kommunala mellanskolorna bredde ut sig och dessutom gav en realexamen. Förutom dessa fanns de statliga realskolorna. I flera fall omorganiserades folkskolans högre avdelning till högre folkskola eller till kommunal mellanskola och i andra fall blev den högre avdelningen i stället obligatoriska klasser inom den vanliga folkskolan.

Fortsättningsskolan

I 1842 års folkskolestadga framhölls vikten av att de kunskaper man fått i folkskolan skulle underhållas genom undervisning och förhör på söndagarna. På det här sättet tillkom söndagsskolor på flera håll. På landsbygden dog de snart ut eftersom både präster, lärare och barn ville ha söndagen ledig från skola. Enligt rapporter från stiftens deltog cirka 5 procent av de skolpliktiga eleverna i söndagsskolor under 1850-talet.

Genom ett kungligt cirkulär 1864 skulle de barn som avslutat folkskolan ges tillfälle att med en lärare både underhålla sina kunskaper och kunna utbildas ytterligare. Det var alltså inte fråga om endast en repetitionsskola utan om en verklig fortsättningsskola.

Söndagsskolorna, eller repetitionsskolor som de också kallades, utvecklades så småningom till fortsättningsskolan. År 1865 var eleverna i fortsättningsskolan nästan 19 000 enligt folkskoleinspektörernas berättelse och år 1868 var de knappt 22 000 elever. Den här undervisningen räknades ibland med i statistiken över elevernas skolgång och ibland inte. Skoldistriktet ansåg inte att barnen avgått så länge de deltog i repetitionskurserna.

År 1869 kom ett kungligt cirkulär där det beslutades att den fortsatta undervisningen skulle ordnas efter en bestämd plan. Trots intresset från myndigheterna kring fortsättningsskolan fick den inte någon större utbredning. På 1860- och 1870-talen såg fortsättningsskolan mycket olika ut på olika håll. På en del ställen anordnades skolgång för barn som gått ut folkskolan under fyra till sex veckor. Ibland undervisades man ihop med folkskolan. Ofta var fortsättningsskolan förlagd till söndagarna eller till loven. I många fortsättningsskolor lästes endast kristendomskunskap. Sträckte sig undervisningen utöver det bestod den vanligtvis i att ett bättre begåvat barn övade sig i skrivning och räkning. Oftast fungerade fortsättningsskolorna som rena förhörsskolor.

1877 års fortsättningsskola

Från och med 1877 får fortsättningsskolan statsbidrag. Man menade att fortsättningsskolan måste ge en högre undervisning än den egentliga folkskolan. Tidigare hade fortsättningsskolan tagit emot barn som genomgått folkskolan men även sådana som av olika skäl inte hade slutfört folkskolan. I de här fallen hade fortsättningsskolan alltså inte blivit en överbyggnad till folkskolan utan en hjälpanstalt åt folkskolan.

Man reglerade även längden på fortsättningsskolan, den borde uppgå till minst 6 veckor med 30 timmar i veckan. Det kunde fördelas på två terminer eller en dag i veckan under hela året. I städerna kunde undervisningen ges i aftonskolor. Som villkor för inträde i

fortsättningsskolan ställdes nu krav på att eleven fullständigt slutfört folkskolan och blivit godkänd i avgångsprövning. Elever som enbart genomgått [folkskolans minimikurs](#) fick alltså inte börja på fortsättningsskolan.

1918 års fortsättningsskola

Under lång tid betraktade man fortsättningsskolan som en del av folkskolan. Det var först genom 1918 års beslut om praktiska ungdomsskolor som fortsättningsskolan fick en självständig ställning gentemot folkskolan. I samma beslut gjordes fortsättningsskolan till grund för en serie andra praktiska ungdomsskolor.

Den nya fortsättningsskolan nådde en utbredning som omfattade mer än två tredjedelar av alla skoldistrikt. Skolan fick alltså ett ganska starkt fäste där den kunde anpassa undervisningen till ortens yrkesliv och fylla sin uppgift som en praktisk ungdomsskola. Den yrkesbestämda fortsättningsskolan blev allt vanligare. Men även i den allmänna fortsättningsskolan kunde arbetet ofta få en allmänt praktisk inriktning.

1920-talet. Svennevads yrkesbetonade fortsättningsskola med inriktning på jordbruk och skogshantering.

Bildkälla: Örebro läns museum/Gustaf Ferdinand Hallberg

På sina håll möttes reformen av ovilja och missnöje. Det hade att göra med att skolplikten utökades i två år. Även om fortsättningsskolan bara handlade om sex veckor per år tyckte en del att det var ett onödigt hinder för ungdomens inträde i förvärsarbete. Den 2-åriga fortsättningsskolan bedömdes därför som olämplig, särskilt för landsbygden. I de skoldistrikt där man var negativa till fortsättningsskolan uppstod ofta konflikter med hemmen. Att upprätthålla disciplinen blev särskilt svårt när man inte hade stöd från föräldrarna.

I början inrättades de flesta fortsättningsskolorna vid varje folkskola. Vid en sådan organisation blev elevantalet ofta ganska litet och begränsade bredden i den yrkesbestämda fortsättningsskolan. Behovet av centraliseringsåtgärder blev större på 1920-talet delvis på grund av minskningen av nativiteten men även av att det sjunde folkskoleåret innebar en 1-årig fortsättningsskola.

Ersättningsskolor

På folkskoleinspektörmötet 1894 framfördes det att fortsättningsskolor inte passade de större städerna. Där fanns redan överbyggnader till folkskolan så behovet var inte lika stort för en fortsättning efter folkskolan. Värre var det för dem som lämnade skolan för tidigt, vid 12–13 års ålder, för att börja jobba. De här barnen blev *”förvildade i fabrikerna”*. Därför skulle statsbidrag behövas för fortsatt undervisning även för de mindre begåvade barnen som inte avslutat folkskolan. Genom detta föreslogs ersättningsskolor med uppgift att ge eleverna de kunskaper som de av olika anledningar missat i folkskolan. Ersättningsskolans motståndare befarade att staten på det här sättet uppmuntrade barnen att man kunde avgå från folkskolan i förtid.

Högre folkskolor

Den högre folkskolan uppkom genom det livliga folkskolintresset vid riksdagen 1856–58. Man hoppades på en skola som kunde ge allmogens begåvade barn en högre utbildning. Enligt kungörelse från 1858 skulle understöd ges till högre folkskola endast när en sådan inrättades på landsbygden.

Utvecklingen bland de här skolorna gick mycket trögt under lång tid eftersom folkskolan inte hade nått en sådan utveckling att den kunde bära en sådan överbyggnad. Innehållet i skolorna varierade och på flera ställen blev de högre folkskolorna ett slags lägre elementarskolor och på andra ställen förberedde de för ett visst yrke. Ibland var den högre folkskolan inte ens en överbyggnad utan snarare parallell med folkskolan. Det ursprungliga syftet med de högre folkskolorna hölls inte alltid. På några håll gav de högre folkskolorna en mer teoretisk undervisning än man avsett från början, medan de på andra håll kunde vara nästan helt yrkesinriktade. En faktor som kunde förklara den tröga starten var folkhögskolornas tillkomst under samma period. Folkhögskolorna var till viss del konkurrent om samma elever som de högre folkskolorna. Folkhögskolan förverkligade en del av de syften som förespråkarna för den högre folkskolan hade haft.

Senare under 1900-talet styrdes de högre folkskolorna upp. 1909 års riksdag fastställde nya regler för bidrag till högre folkskolor. Samma år tillkom kommunala mellanskolor. Under åren som följde övergick många högre folkskolor till att bli kommunala mellanskolor. Att tjäna som övergångsform till en kommunal mellanskola med dess teoretiska inriktning överensstämde knappast med den uppgift som ursprungligen bestämdes för den högre folkskolan.

Genom 1918 års riksdagsbeslut om praktiska ungdomsskolor ville man styra upp och även utöka de praktiska utbildningarna. Beslutet innebar att de högre folkskolorna var en av de skolformer som omorganiserades i praktisk riktning liksom fortsättningsskolorna. Dessutom inrättades lärlings- och yrkesskolor för den egentliga yrkesutbildningen. Genom 1918 års beslut kunde de högre folkskolorna anordnas antingen som en allmän högre folkskola eller som en yrkesbestämd högre folkskola. De högre folkskolorna gav ingen examen men man fick om man ville avlägga realexamen som privatister.

Götiska förbundets friskola invigdes 1824 av boktryckaren Samuel Norberg. Det Götiska förbundets styrelse beslutade 1860 att omvandla skolan till en högre folkskola om kommunen inrättade en lägre folkskola.

Bildkälla: Mölndals stadsmuseum/Fotograf okänd

Hemundervisning

Hemundervisning var inte en egen skolform men ett relativt vanligt alternativ, särskilt under 1800-talet. Tidigare var hemundervisning det självklara när föräldrarna förutsattes lära sina barn att läsa inför husförhören.

Enskilda skolor

Omkring år 1860 fanns i Sverige ett stort antal privata skolor, i vilka barn i folkskoleåldern undervisades. På landsbygden var det ofta skolor av den typ som funnits tidigare med oexaminerade lärare. Föräldrarna betalade en liten kostnad för de här skolorna så att de inte skulle behöva skicka sina barn till den kanske avlägsna folkskolan. Det fanns även skolor som startats av bruks- och godsägare. Många av de här skolorna fungerade utmärkt. Flera privata skolor uppstod också i städerna för att folkskolorna hade alltför många barn. Ibland tillkom även skolor med barnhem avsedda för de fattigaste barnen som var föräldralösa. På 1860–70-talen tillkom en ny typ av privat skola, frikyrkornas egna skolor.

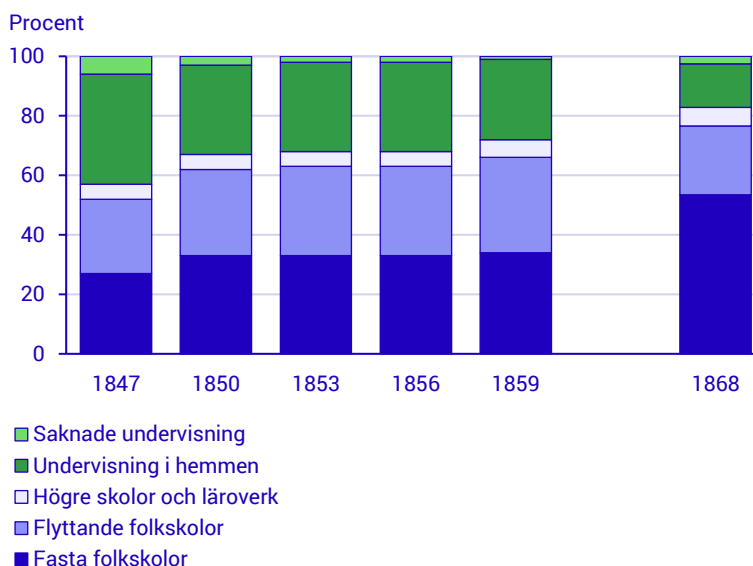
Hur många deltog i utbildning under 1800-talet

Tidigare har det beskrivits hur olika deltagandet kunde se ut på olika håll i Sverige och hur många olika varianter av folkskolan som fanns. Det gör också att det blir svårt att uppskatta hur stort deltagandet var. Man ville ändå tidigt följa upp deltagandet i den nya folkskolan. Rapporter från de olika stiftens kring folkundervisningen samlades in från 1847. Det finns stor osäkerhet kring den statistiken från de här rapporterna men de ger en viss uppfattning om läget kring folkbildningen under den här tiden.

Deltagandet bland barn i skolåldern

Fem år efter beslut om skolplikt, år 1847, deltog mer än hälften av eleverna i skolåldern i någon form av skolundervisning. Sex procent av barnen saknade helt undervisning. Det som kanske är mest anmärkningsvärt är att 36 procent av de skolpliktiga barnen hade hemundervisning. Hemundervisning var för de allra flesta en undermålig eller obefintlig undervisning. Förhållandena blev något bättre med tiden. År 1853 hade andelen som deltog i fasta eller flyttande folkskolor ökat medan de som helt saknade undervisning hade mer än halverats. Hemundervisningen hade också minskat en del. Lite mer än 25 år efter folkskolestadgans införande hade andelen elever i fasta folkskolor ökat betydligt och andelen elever i folkskolan närmade sig 80 procent. Hemundervisningen hade mer än halverats sedan 1847.

Diagram 8. Fördelning av deltagandet i utbildning av barn i skolåldern, 7–14 år, åren 1847–1859 och 1868

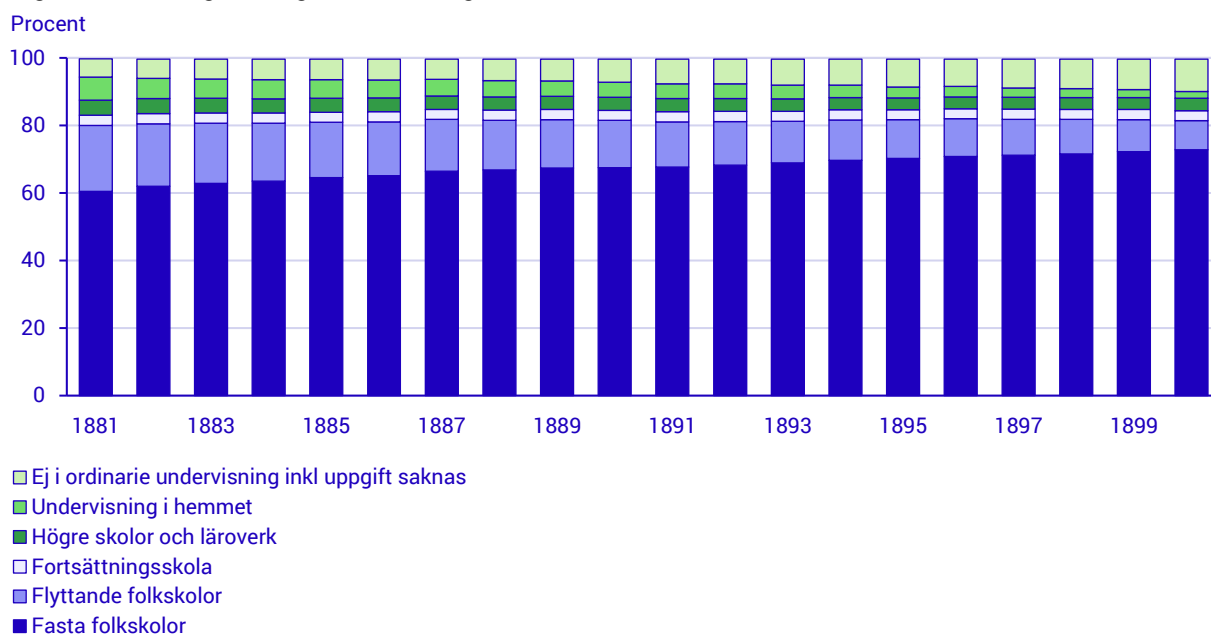
Källa: BiSOS A Befolkningsstatistik. Statistiska centralbyråns berättelse. Grundas på rapporter från stiftens, det finns osäkerheter i denna statistik vilket rapporteras om i källpublikationen.

Privatläroverken och de allmänna läroverken i denna fördelning får en högre vikt då elever i läroverken under de skolpliktiga åren hade elever för många fler av åldrarna inom 7–14 års-intervallet medan folkskoleeleverna ibland bara gick två år i folkskolan och mycket sällan mer än sex år under de här åren. Läroverken hade ofta undervisning under alla dessa år.

Från 1880-talet var en 6-årig folkskola på heltid normen för hur man önskade folkskolan skulle se ut. Det var dit man strävade. Men man visste också att det fanns mycket stora olikheter i olika delar av landet. Andelen som deltog i folkskola under skolåldern närmade sig nu 80 procent medan andelen som undervisades i hemmet gradvis minskade. Från att 36 procent undervisades i hemmet år 1847 hade andelen minskat 40 år senare till endast 5 procent, och till 2 procent år 1900.

Totalt sett deltog många i en utbildning men här räknas även de som gick i skolan på halvtid eller bara några veckor om året likväl som de som gick i skola på heltid. Här syns inte heller hur många skolår barnen deltagit. Till det kommer att man på vissa håll räknade med elever i söndagsskolan, fortsättningsskolan eller andra former av undervisning, och på andra håll räknades de inte med.

Diagram 9. Fördelning av deltagandet i utbildning av barn i skolåldern, 7–14 år, åren 1881–1900

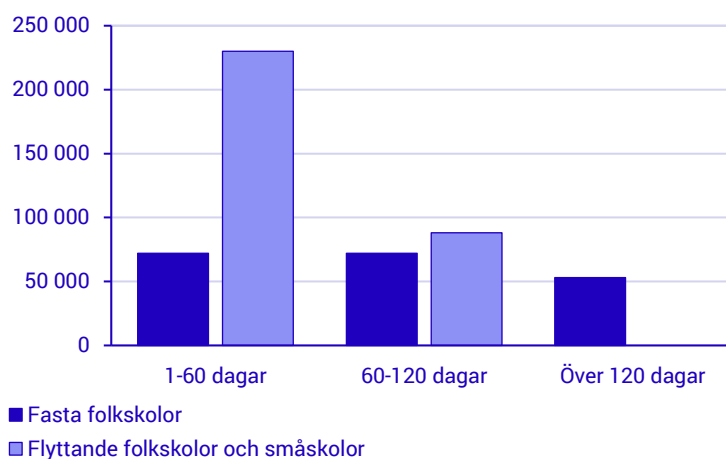
Källa: BiSOS P Undervisningsväsendet. Berättelse för folkskolorna.

Privatläroverken och de allmänna läroverken i denna fördelning får en högre vikt då elever i läroverken under de skolpliktiga åren hade elever för många fler av åldrarna inom 7–14 års-intervallet medan folkskoleeleverna ibland bara gick två år i folkskolan och mycket sällan mer än sex år under de här åren. Läroverken hade ofta undervisning under alla dessa år.

Studieomfattningen i folkskolan

Det är viktigt att komma ihåg att en elev i statistiken kunde både motsvara en elev på heltidsstudier och en elev som gick i skolan några timmar i veckan eller några veckor per år. Därför är det av intresse att titta lite på omfattningen av studierna. Antalet närvarodagar speglar omfattningen av studierna. Det ger en bild av variationen i deltagandet och att det för de flesta inte handlade om heltidsutbildning till skillnad från de allmänna och privata läroverken. Övervägande antalet elever gick i flyttande skolor och småskolor i upp till 60 dagar per år. Det kan jämföras med antalet skoldagar som idag ligger på minst 178 dagar per skolår.

Diagram 10. Antal elever i folkskolan fördelat efter antal närvarodagar år 1868

Källa: BiSOS P Undervisningsväsendet. Folkundervisningen 1868

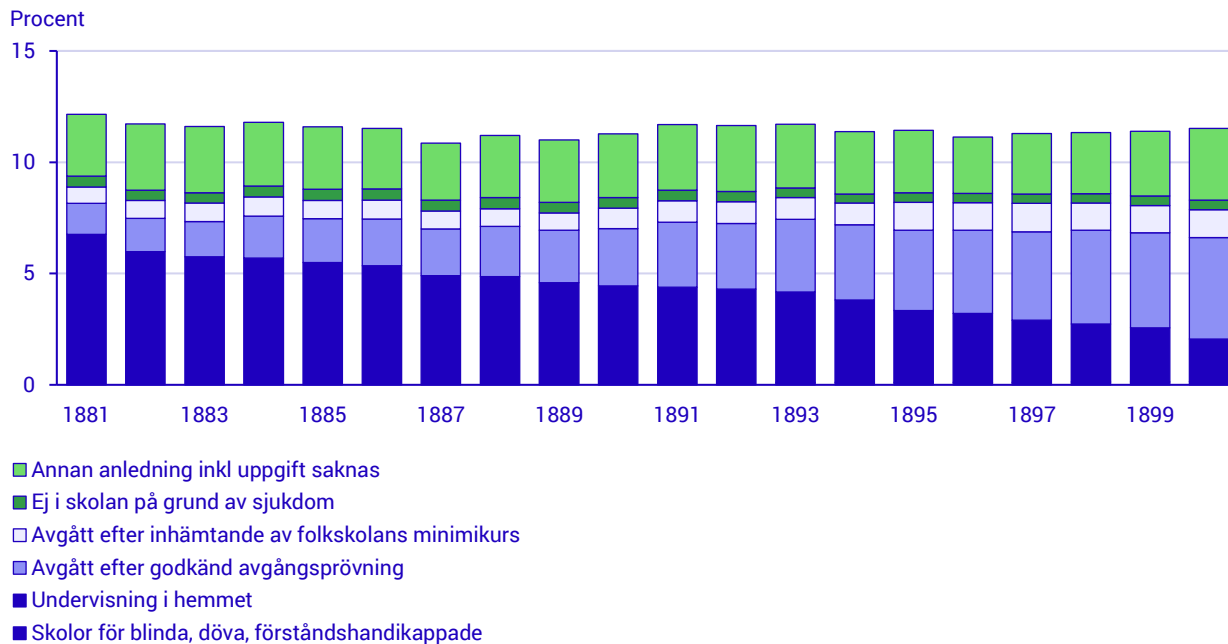
Exklusive Stockholms stad, som redovisat antal försummade dagar i medeltal per barn var 10,2. Flyttande folkskolor och småskolor har intervallet mer än 60 dagar så dessa kan också innefatta över 120 dagar.

De som inte deltog i ordinarie undervisning

Mer än var tionde elev deltog inte i ordinarie undervisning inom folkskolan, eller inom någon högre skola eller läroverk. Många av dem hade undervisning i hemmet och några ytterst få gick i särskilda specialskolor för blinda, döva eller förståndshandikappade, som var det begrepp som användes då. Undervisningen i hemmet minskade stadigt som vi sett tidigare och var bara en liten andel av alla barn i skolåldern vid sekelskiftet.

Samtidigt ökade andelen barn i skolåldern som avgått efter godkänd avgångsprövning. Bara 1,4 procent av barn i skolåldern hade avgått från folkskolan efter godkänd avgångsprövning år 1881 medan 4,5 procent hade avgått från folkskolan år 1900. Det var en tydlig ökning och visade att arbetet med folkskolans utformning och utbredning hade gett effekt. Även de elever som avgick med folkskolans minimikurs hade ökat men inte lika mycket.

Diagram 11. Fördelning av barn i skolåldern, 7–14 år, som inte deltagit i ordinarie undervisning åren 1881–1900

Källa: BiSOS Undervisningsväsendet. Berättelse för folkskolorna.

Privatläroverken och de allmänna läroverken i denna fördelning får en högre vikt då elever i läroverken under de skolpliktiga åren hade elever för många fler av åldrarna inom 7–14 års-intervallet medan folkskoleeleverna ibland bara gick två år i folkskolan och mycket sällan mer än sex år under de här åren. Privatläroverken hade ofta undervisning under alla dessa år.

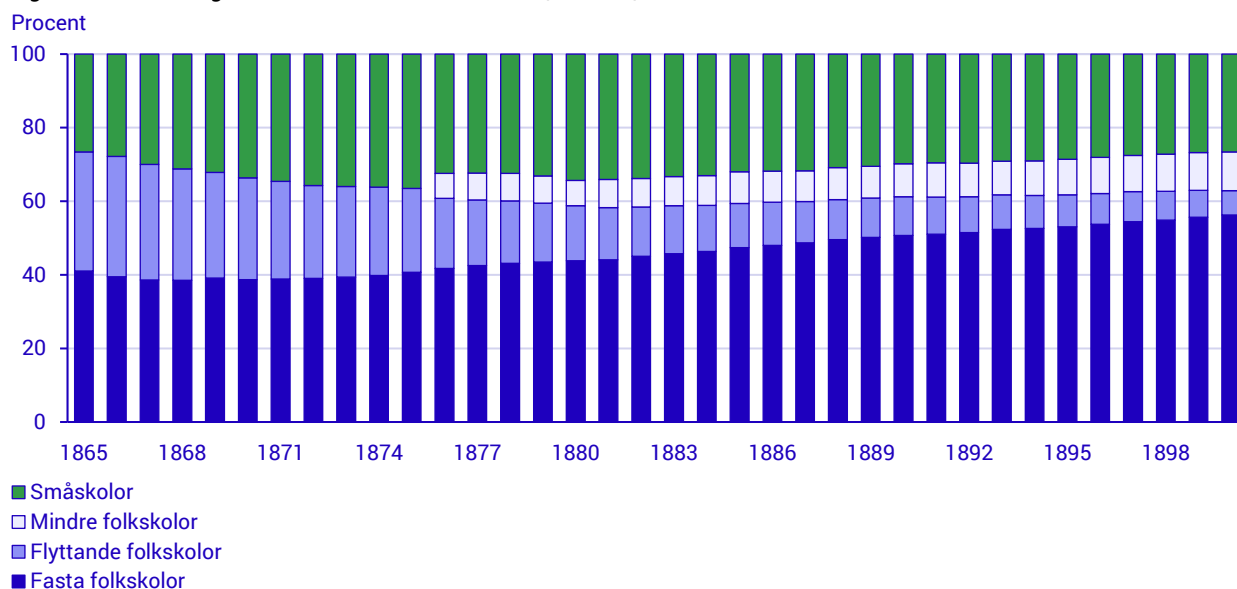
Orsaker till den stora frånvaron

Frånvaron fanns förstås bland dem som inte alls var registrerade men frånvaron var ännu större bland dem som var inskrivna men av olika skäl inte var i skolan. Orsakerna till det varierande deltagandet var flera. Det långa avståndet var kanske den vanligaste anledningen och som också hade försökt lösas delvis genom olika varianter av skolformer. Fattigdom var också ett skäl. Det kunde vara svårigheten för föräldrarna att skicka med barnen en matsäck och att se till att de hade kläder och skor, eller föräldrarnas behov av barnens hjälp i arbetet hemma eller att deras fattigdom tvingade dem att låta barnen ta tjänst som vallhjon, barnflickor eller liknande. Ytterligare ett skäl var en del föräldrars likgiltighet inför skolan och där föräldrarna menade att den kunskap som barnen fick genom konfirmationsundervisningen räckte gott och väl.

Elever inom de olika folkskoleformerna

Andelen elever inom åldern 7–14 år som gick i folkskolan låg ganska konstant runt 80 procent av alla barn i den åldern. Det visar att utbredningen av folkskolan var ganska stor även om omfattningen av studierna i antal år och dagar per år skilde sig åt i mycket hög grad. Från och med 1876 särredovisades mindre folkskolor i statistiken, tidigare redovisades de oftast ihop med småskolorna. De mindre folkskolorna hade oftast en undervisningstid på färre antal år och sammanföll mer med småskolorna. Att de mindre folkskolorna särredovisades i statistiken gillades inte av alla för att man gav legitimitet åt en skolform som inte gav samma kvalitet på utbildning. De mindre folkskolorna ökade i popularitet under 1800-talet och ökade gradvis medan de flyttande folkskolorna minskade sin andel elever.

Diagram 12. Fördelning av elever i folkskolan i skolåldern, 7–14 år, åren 1865–1900

Källa: BiSOS Undervisningsväsendet. Berättelse för folkskolorna.

1900-tal

Kritiken mot parallellskolesystemet ökar

Under 1900-talet växer kraven på rättvisa för alla grupper i samhället. Allmän rösträtt införs. Kraven på en gemensam utbildning på grundskolenivå för alla växer.

1904 – Beslut om en realexamen/mellanskolexamen

1907 – Man vill förbättra folkskolans läromedel – Selma Lagerlöf "Nils Holgerssons underbara resa" är en av böckerna som skrivs

1909 – Kommunala mellanskolan införs

1918 – Satsning på den praktiska utbildningen där bland annat fortsättnings-skolan blir obligatorisk

1919 – Fyra timmar i veckan ska ägnas åt gymnastik och idrott i folkskolan

1927 – Allmänna läroverk blir i huvudsak samläroverk

1929 – Kommunala flickskolan införs

1933 – Kommunala praktiska mellanskolan införs

1947 – Barnbidrag införs

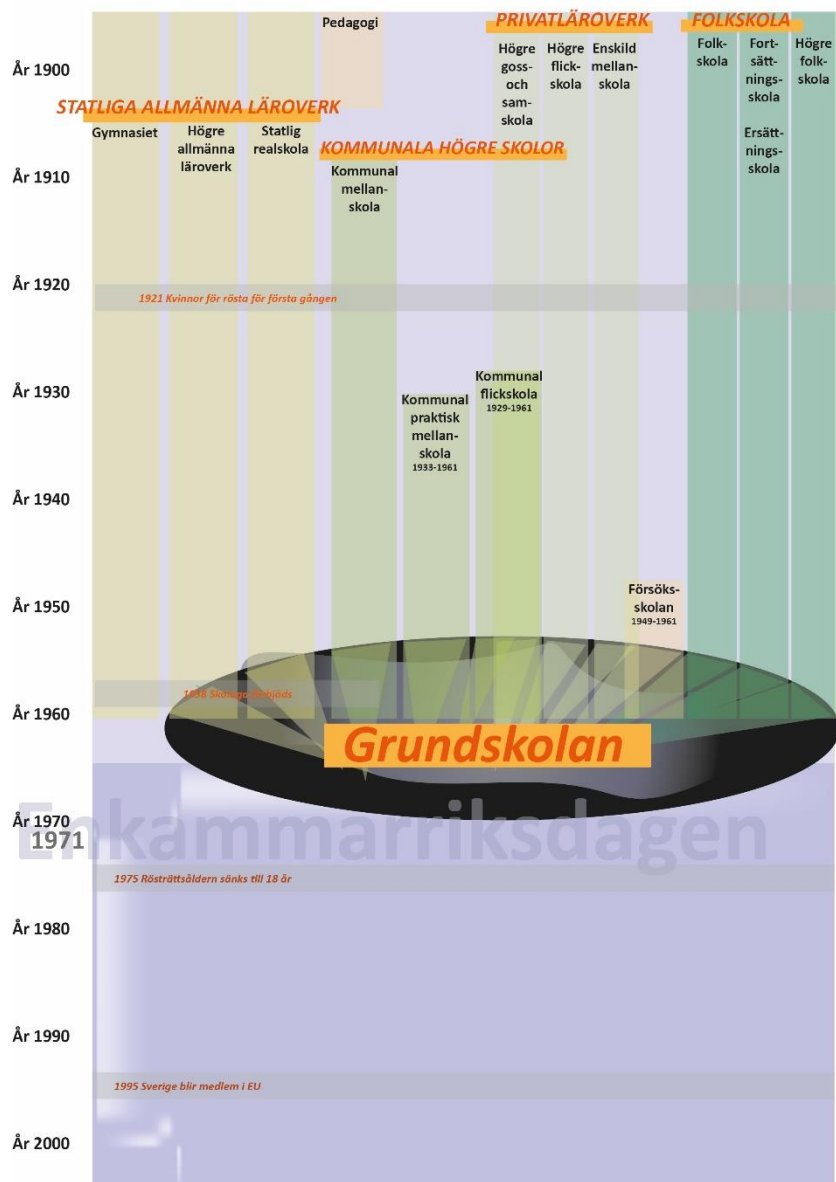
1948 – 7-årig obligatorisk skola är införd i hela landet

1950 – Principbeslut om en 9-årig obligatorisk skola

1962 – Beslut tas om att införa 9-årig grundskola som ska ersätta alla tidigare skolformer

1977 – Hemspråk införs

1998 – Den nya skolformen Förskoleklass införs och är till en början frivillig för eleverna

Synen på utbildning för alla förändras

En fullständig explosion av alla gruppers möjlighet att gå en allmän och medborgerlig utbildning blev verklighet under 1900-talet. Men de gamla olikheterna mellan samhällsklasser, mellan landsbygd och stad, mellan fattiga och rika samt mellan kvinnor och män var fortfarande betydande i början av århundradet.

Diskussionen kring utbildningsfrågan och hur den skulle organiseras stod i fokus. Nu började man på allvar diskutera hur utbildningen kunde bli mer likvärdig och mer tillgänglig för alla. Oenigheten var fortfarande stor men allt fler röster höjdes mot den traditionsbundna formen av högre utbildning som läroverken stod för, med rötter från medeltiden, samt för en skola som var tillgänglig för alla.

Parallelskolesystemet kritiseras alltmer

Parallelskolesystemet innebar att det fanns flera olika skolsystem för barn i samma åldrar. Sedan folkskolans införande var folkskolan och de allmänna läroverken parallella skolformer och fristående från varandra. Generellt sett utbildade folkskolan gemene man och läroverket utbildade högre samhällsklasser som via privatundervisning gick direkt till läroverket.

Den kritik som kom fram allt oftare mot parallelskolesystemet var av demokratisk art och hur systemet splittrade samhället genom att det var ett skolsystem med skilda skolor för olika samhällsklasser. Folkskolan som gemensam bottenkola skulle i stället bidra till utjämning av olikheterna mellan samhällsklasserna. Men det fanns de som försvarade parallelskolesystemet. De menade att det var nödvändigt med parallella skolor eftersom undervisningen i den "lärd" skolan var av en helt annan karaktär än i folkskolan och målet för dess undervisning var helt andra.

Utredningarna angående såväl den högre utbildningen som folkbildningen var många och omfattande och de båda områdena blev alltmer sammanflätade med varandra. Även om parallelskolesystemet bestod ända till grundskolans införande ökade kopplingarna mellan de olika systemen.

Deltagandet i utbildning stiger kraftigt från 1940-talet

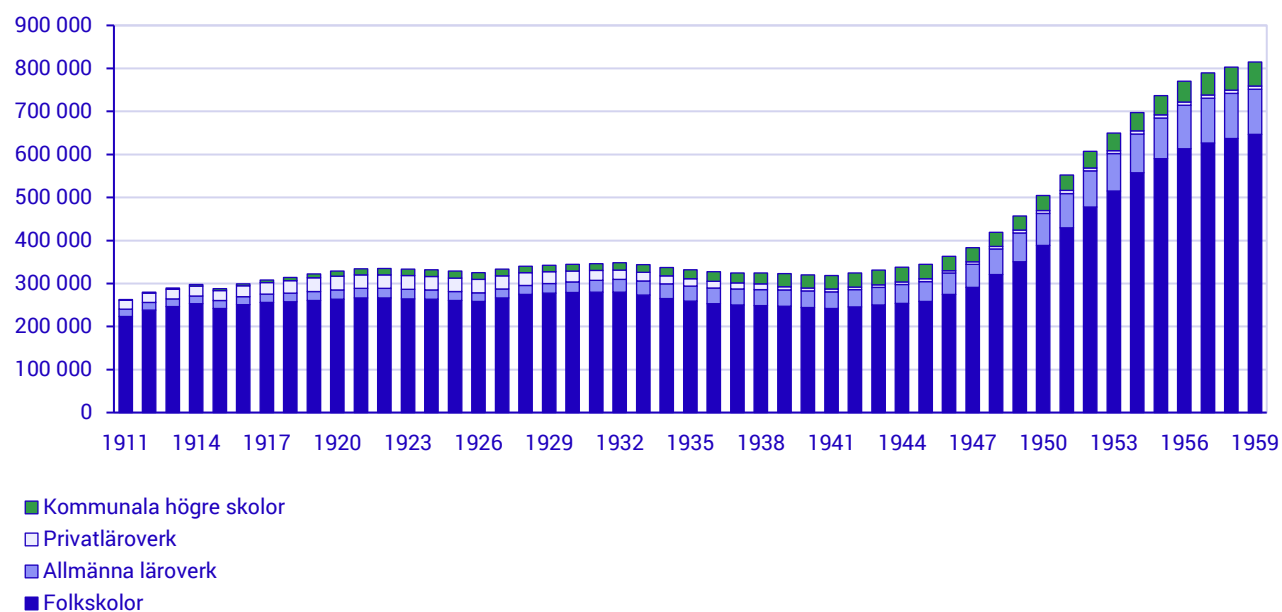
Bland de parallella skolformerna var folkskolan helt dominerande de första sex skolåren. Det var också den enda skolan de allra flesta gick. De statliga och privata läroverken utgjorde bara en liten del av alla elever. Det gjorde även de kommunala högre skolorna som inrättades på 1900-talet. Folkskolan utgjordes i första hand av skola på låg- och mellanstadienivå medan de övriga skolorna i första hand var skolor på mellan- och högstadienivå. Inom de högre läroverken rymdes också gymnasiet men de eleverna ingår inte i den här statistiken.

Vad gäller totala antalet elever per skolform anges här samtliga elever alla skolår. Det gör att skolformer med många år får en större tyngd än skolformer med färre år. Det gäller kanske särskilt de kommunala mellanskolorna som var en 4-årig skolform. Den största ökningen mätt i antal elever står folkskolan för. Det hänger till stor del samman med att folkskolan blev 7-årig under det här årtiondet och på allt fler håll även 8-årig. Från 1949 ingår även försöksskolan som ökar kraftigt under 1950-talet och som var 9-årig. Utöver det fanns folkskolor på halvtid eller där flera skolår blandas i samma klass. Även antalet elever i statliga läroverk och kommunala högre skolor ökar medan antalet elever i privatläroverk minskar.

Diagram 13. Antal elever på grundskolenivå i folkskolor, allmänna läroverk, privatläroverk och kommunala högre skolor åren 1911–1959

I gruppen folkskolor ingår endast folkskolor av [typ a/A](#), dessutom ingår försöksskolor 1949–1959

1900-tal

Allmänna läroverk

1904 års läroverksreform innebar att de allmänna läroverken skulle vara av två slag:

- **6-åriga realskolor**
- **Högre allmänna läroverk bestående av 6-årig realskola och 4-årigt gymnasium**

Realskolan byggde på 3 år i folkskolan. Efter 5 år i realskolan kunde man börja första året på gymnasiet.

Flickorna fick precis som pojkarna ta realexamen. Några realskolor öppnades för flickor 1904. **Realskolan avslutades med den nyinrättade mellanskolexamen/realexamen.**

1927 års läroverksreform innebar att nästan alla läroverk **öppnades upp även för flickor.** Den 6-åriga realskolan ersattes av en 5-årig som byggde på fyra år i folkskola samt en 4-årig som byggde på sex år i folkskola.

Läroverksorganisationen bestod från 1927 av:

- **Högre allmänna samläroverk**
- **Högre allmänna gossläroverk**
- **Högre allmänna flickläroverk**
- **Statliga realskolor**

Stor kritik till de allmänna läroverken som fastnat i gamla mönster

Kritiken växte från flera håll kring hur de allmänna läroverken var fast i gamla mönster. År 1899 tillsattes en utredning av hur de allmänna läroverken skulle utformas i framtiden. Det beskrevs då kritiskt hur skolorganisationen inom läroverken *"gjorde söndringen till princip"*. Med det menades att barnen delades upp i mycket tidig ålder mellan olika utbildningsformer efter vad man förutsatte var deras framtida samhällsställning. Allt hängde på vilken familj man var född i. Kritiken mot detta var att man *"uppfosttrade till kastanda och till dåligt medborgarsinne. Den tvang till val av levnadsbana vid en ålder då barnets ännu outvecklade anlag ej gav vägledning"*. Det var inte en fråga om en uppdelning av fattiga och rika utan snarare om läroverkens olika inriktningar. Det som diskuterades var uppdelningen mellan den klassiska lärdomsskolan och de mer yrkesinriktade läroverken. Konflikten gällde till stor del präster och borgare.

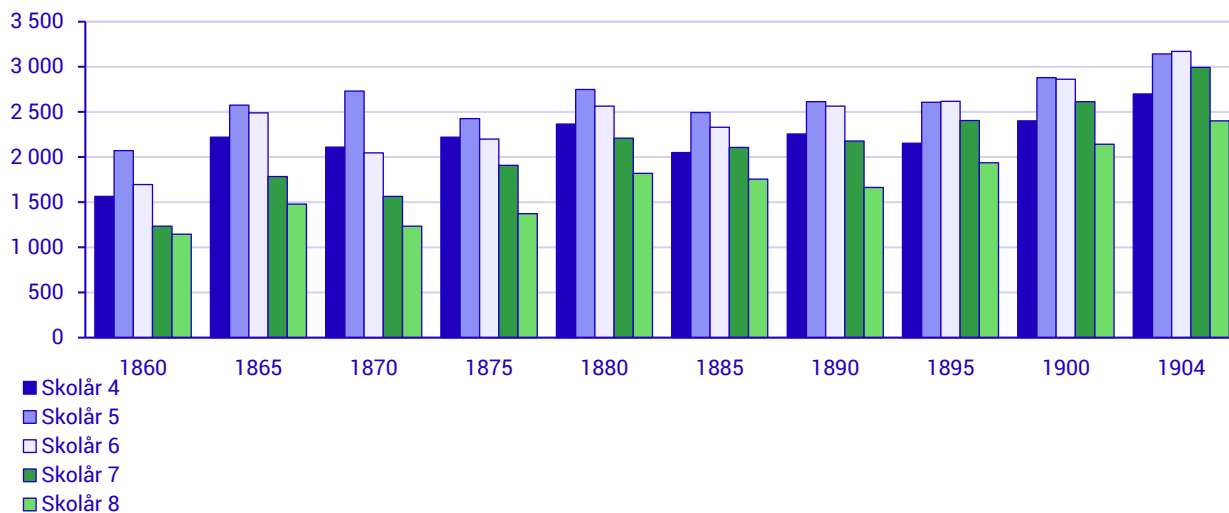
Det var mot bakgrund av dessa två sorters skolor som diskussionen om "det nya skolsystemet" började. En idealversion av skolan där enhet och medborgerlighet skulle vara grundsatser. Den allmänna bildningen skulle ges och först efter ett antal år skulle den specialiserade utbildningen väljas. Man skulle inte ha två skilda skolor utan en enda skola med en enda form av undervisning: den vetenskapliga. Jämlikheten och broderskapet i skolan mellan eleverna var av ovärderlig social betydelse, oavsett vad de senare skulle arbeta med.

Realskolan infördes

Utredningen från 1899 resulterade slutligen i en omorganisation av de statliga högre skolorna. Genom läroverksreformen 1904 upphörde domkapitlens överinseende och läroverken fick en egen central överstyrelse. Större krav restes på att undervisningen skulle ta större hänsyn till elevernas utbildningsbehov och inte uteslutande vara inriktad på den betydligt mindre grupp som räknade med att avlägga [mogenhetsexamen](#).

Den politiska och tekniska utvecklingen hade ökat behovet av en ny kategori tjänstemän på mellannivå. Det ledde till att man genom den här reformen delade läroverket till en lägre del, realskolestadiet, och en högre del, gymnasiestadiet. Realskolan blev en fristående och enhetlig del med en egen examen, realexamen. Tillkomsten av realexamen motiverades av att mindre än en tredjedel av läroverkets elever nådde ända till mogenhetsexamen. De flesta avslutade sina studier tidigare.

Diagram 14. Antal elever i allmänna läroverk skolåren 4–8 åren 1860–1904

VÄGEN TILL REALSKOLAN

Medeltiden Stadsskolor

1649 Skriv- och räkneklassen

Innehållet från de medeltida stadsskolorna bildade en gren av lärdomsskolan genom ettåriga skriv- och räkneklassen.

1724 Apologistklassen

Skriv- och räkneklassen bytte namn till apologistklassen och blev flerårig.

1820 Apologistskolan

Utvidgades även formell till en skola, apologistskolan.

1849 Reallinje

Lärdomsskolan och apologistskolan slogs ihop till elementarläroverket. Där kunde man välja latinlinje eller reallinje.

1878 Elementarläroverket bytte namn till Allmänna läroverk, fortfarande kunde man välja latinlinje eller reallinje.

1904 Realskolan som ger realexamen

De allmänna läroverken består nu av realskolor och högre allmänna läroverk bestående av en realskole- del och en gymnasiedel. Realskolan ger för första gången en egen examen – realexamen.

Historiken bakom realskolans införande

Vägen till realskolan har sin bakgrund redan från medeltiden. Den vägen har bestått av önskemål och krav från andra grupper i samhället än de som styrde över lärdomsskolan/läroverken. Det handlade om ett kunnande inom naturvetenskaperna, tekniken men även inom matematik och moderna språk.

Genom riksdagens beslut inrättades realskolor från höstterminen 1905 vid de 37 högre allmänna läroverken och vidare ombildades samtliga 24 av de 5-klassiga läroverken, 14 av de 3-klassiga läroverken och 2 av de 2-klassiga pedagogierna till realskolor, medan återstående mindre läroverk och pedagogier stängdes ned. Det sammanlagda antalet realskolor blev alltså 77, av vilka 40 var fristående. Av de senare öppnades 19 även för flickor. De benämndes samrealskolor.

Deltagandet ökade betydligt under 1900-talet

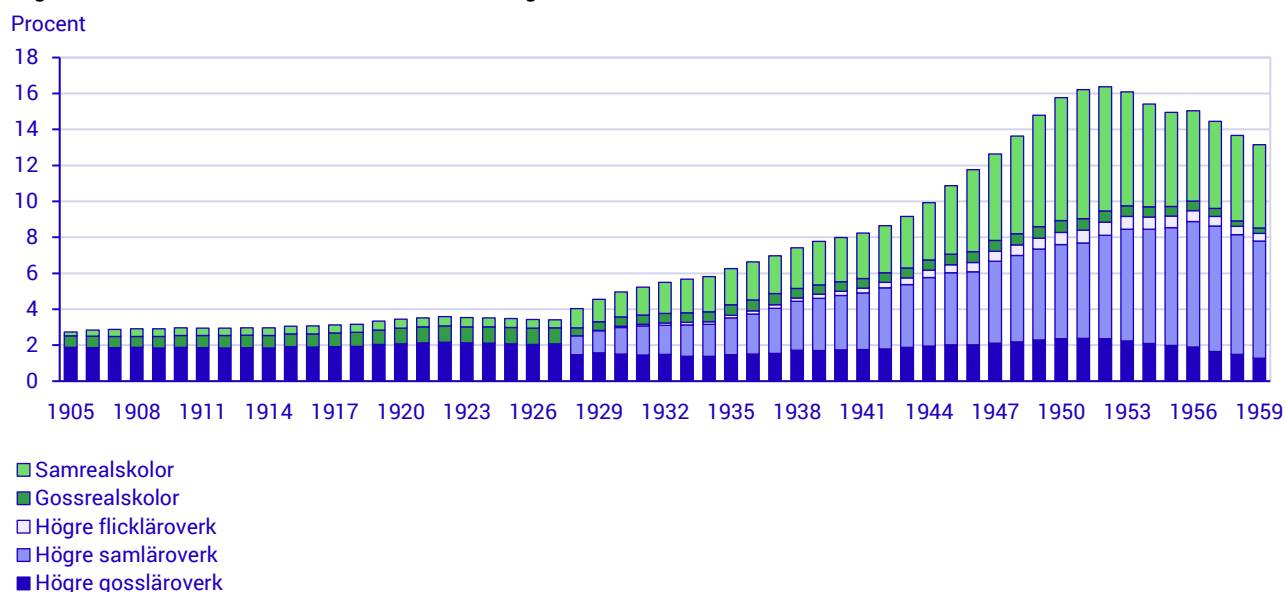
Antal elever i de allmänna läroverken och statliga realskolorna ökade drastiskt genom att flickorna fick i princip fullt tillträde till de här skolorna från 1927. Det var ett fåtal skolor som fortfarande endast tog emot pojkar men de flesta läroverk och realskolor gjordes om till samskolor. De skolor som stod för den stora ökningen var samläroverken och samrealskolorna. Antalet elever ökade även genom att man förändrade anknytningen till folkskolorna. Man genomförde en dubbel anknytning, den ena efter 4 folkskoleår på heltid och den andra efter 6 folkskoleår på heltid. Det faktum att man kunde börja på läroverket efter 6 år i folkskolan underlättade för många.

Även om ökningen är dramatisk var utgångspunkten från en låg nivå. Nära 3 procent av antalet barn i åldern 11–14 år gick i de här skolorna år 1905, och ökade till drygt 16 procent av befolkningen år 1950. Det var alltså inte ens en femtedel av alla barn i den åldern. Att andelen därefter sjönk hade att göra med utökningen av folkskolan och försöksskolan.

Pojkar i slöjdsalen på Karolinska högre allmänna läroverk, 1917.
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Fotograf okänd

Diagram 15. Andel elever i allmänna läroverk och statliga realskolor skolåren 5–8 av alla barn i åldern 11–14 år åren 1905–1959

1900-tal

Privata skolor

I början av 1900-talet var statsunderstödda privata skolor den allra största skolformen på högstadienivå för flickor. Men ju mer de statliga och kommunala skolorna blev tillgängliga för alla, desto mer minskade även behovet av de privata skolorna. Det gällde framför allt för flickorna. Många av de privata högre flickskolorna övergick till att bli kommunala flickskolor och många av de privata enskilda mellanskolorna övergick till att bli kommunala mellanskolor.

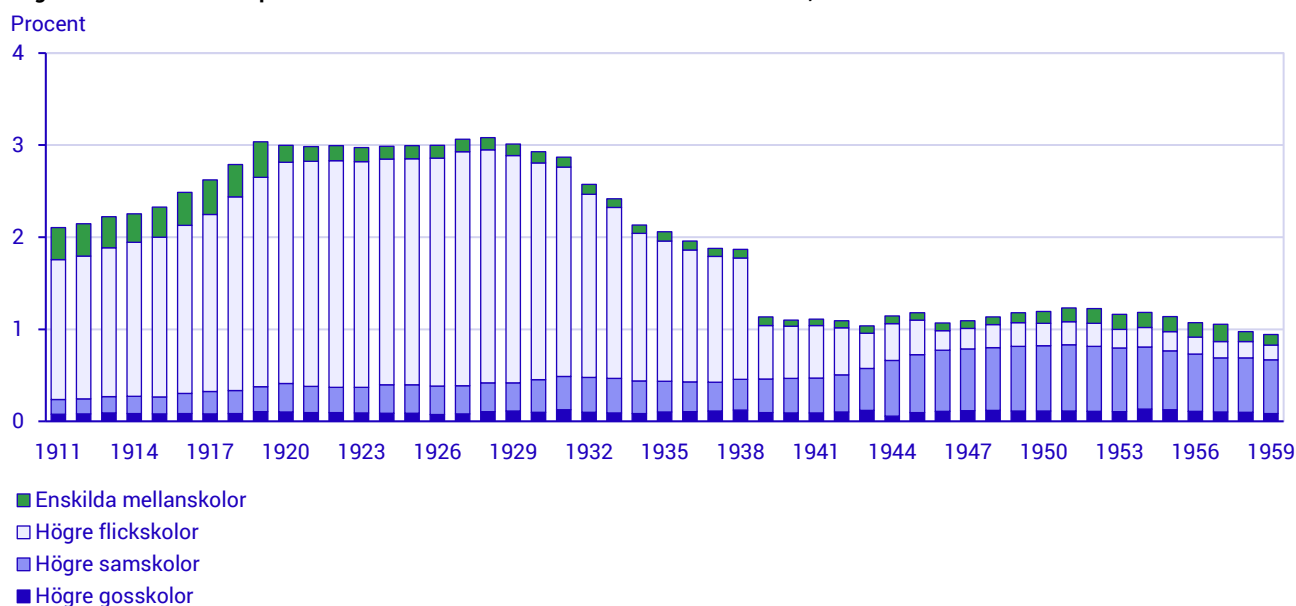
En samlad statistik kring de privata skolorna tillkom inte förrän i början på 1900-talet. I den statistiken delades skolorna upp i:

- Högre goss- och samskolor
- Högre flickskolor
- Enskilda mellanskolor

Flickskolorna vanligast bland de privata skolorna

De privata skolorna utgjorde en liten andel av alla skolor. Men för flickornas del utgjorde de den vanligaste utbildningsformen ända fram till grundskolans införande. Det var också de högre flickskolorna som utgjorde den absolut största delen av de privata skolorna. De högre flickskolorna hade ökat markant under 1800-talet och eleverna ökade fortfarande fram till på 1920-talet. De privata flickskolorna minskade gradvis efter 1927 när flickor fick tillträde till de statliga skolorna samtidigt som även de kommunala flickskolorna inrättades.

Diagram 16. Andel elever i privata skolor skolåren 5–8 av alla barn i åldern 11–14 år, åren 1911–1959

Några av de privata skolorna hade dessutom förberedande klasser motsvarande småskolan. Enligt beslut av 1910 års riksdag skulle dock bidragen till sådana skolor som inte byggde på fullständig folkskola successivt avvecklas. Efter 1920 kunde de inte räkna med statsbidrag om de behöll sin organisation, och många enskilda mellanskolor ombildades därför till kommunala mellanskolor. De som förblev enskilda hade liksom de kommunala mellanskolorna realskolexamen som slutmål men avvek i flera fall organisatoriskt från dessa. De högre privata gosskolorna var ganska få till antalet, en del av dem var internatskolor.

1900-tal

Högre kommunala skolor

Sedan tidigare fanns överbyggnader av olika slag på folkskolan. De gav ingen examen och skulle oftast förbereda för ett yrke. **Som ett alternativ till de statliga realskolorna infördes de kommunala mellanskolorna som gav realexamen. Senare infördes även den praktiska kommunala mellanskolan som gav praktisk realexamen** och skulle förbereda för ett yrke eller en yrkesutbildning. **För flickornas del var införandet av den kommunala flickskolan särskilt betydelsefull.** Det var den skolformen som i stor utsträckning tog över eleverna från de privata högre flickskolorna.

De nya högre kommunala skolorna som infördes på 1900-talet var:

- **Kommunal mellanskola/realskola**
- **Kommunal praktisk mellanskola/realskola**
- **Kommunal flickskola**

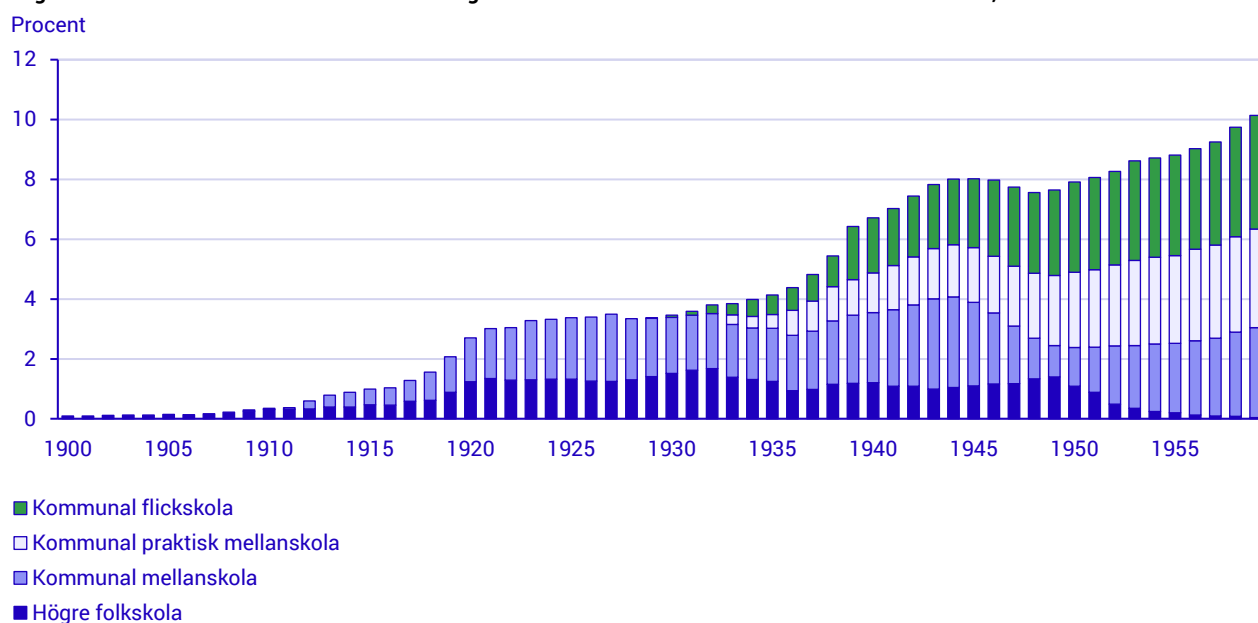
De kommunala högre skolorna fick stor spridning

De kommunala högre skolorna fyllde ett behov och växte stort i antal skolor under 1900-talet. Sedan 1800-talet hade en form av kommunal högre skola funnits, den [högre folkskolan](#). De högre folkskolorna fick från början en liten spridning, delvis för att folkskolan inte var tillräckligt utvecklad för att kunna förbereda för en högre utbildning. Efter 1918 när man ville styra upp yrkesförberedande utbildningar fick den högre folkskolan en mer praktisk inriktning. Den högre folkskolan gav ingen examen.

I början av 1900-talet inrättade man i stället en kommunal mellanskola som motsvarade en skolgång på högstadienivå men som gav en realexamen och därmed berättigade till gymnasiestudier. Många av de högre folkskolorna med allmän inriktning övergick till att bli kommunala mellanskolor. Även flera enskilda mellanskolor övergick till att bli kommunala. Från år 1929 tillkom även kommunala flickskolor som alternativ till de enskilda högre flickskolorna. Flickskolorna ledde till normalskolekompetens. Många privata flickskolor övergick till att bli kommunala skolor.

Slutligen inrättades även praktiska kommunala mellanskolor med syftet att stärka de yrkesförberedande utbildningarna. Man såg att alltför många valde en teoretisk bana samtidigt som ett stort behov av yrkesutbildade fanns. De yrkesförberedande högre folkskolorna övergick ofta till att bli en praktisk kommunal mellanskola i stället. Skolorna ledde till en praktisk realexamen och berättigade även till vidare yrkesutbildning inom vissa områden.

Diagram 17. Andel elever i skolår 7–10 i olika högre kommunala mellanskolor av barn i åldern 13–16 år, åren 1900–1959

Den kommunala mellanskolans tillkomst

Tanken på mellanskolor kom på slutet av 1800-talet

Idén till kommunala mellanskolor kom redan 1892 genom en motion från Fridtjuv Berg och Emil Hammarlund som var motståndare till parallellskolesystemet. De ville ha bort de privata förberedande skolorna och läroverkens lägre klasser som båda sammanföll i ålder med folkskolan. De ville att folkskolan skulle fungera som en enhetlig bottenskola för alla. Det skulle alltså inte finnas flera skolformer de första 6 åren än en gemensam folkskola. I motionen föreslog de en genomgripande reform av det högre undervisningsväsendet i form av en mellanskola, öppen för pojkar och flickor, vilken skulle bygga på folkskolan. Motionen röstades ned men idén om en mellanskola levde kvar för att bli verklighet i början på 1900-talet.

De första mellanskolorna inrättades 1910

1909 års riksdag beslutade att inrätta kommunala mellanskolor som byggde på sex år i folkskola och som på fyra år skulle leda till realexamen. De första två kommunala mellanskolorna började sin verksamhet vårterminen 1910. Malmö borgarskola, som tidigare hade varit folkskolans högre avdelning, övergick till att bli en kommunal mellanskola. Den andra kommunala mellanskolan var tidigare en privat samskola i Karlskoga. Antalet steg sedan snabbt. Hösten 1919 fanns 52 kommunala mellanskolor. Av dem hade 31 förut varit enskilda samskolor, 20 hade varit högre folkskolor och en hade utvecklats ur folkskolans högre avdelning. Tio år senare, 1929, fanns 93 kommunala mellanskolor.

Kommunala mellanskolan, Trädgårdsskolan. Rektor Ludvig Hallgren med elever.
Bildkälla: Mölndals stadsmuseum/Fotograf okänd

Hur var studieresultaten?

Det fanns en del kritik mot den nya skolformen från vissa håll. De frågade sig om en 6-årig folkskola verkligen kunde ge en tillräcklig grund för en realskolelinje på endast fyra år. När den kommunala mellanskolan inrättades var de dåvarande statliga realskoleutbildningarna 6-åriga och baserades på tre år i folkskolan. En del befarade att kunskapsmålet skulle sjunka katastrofalt, andra att arbetet skulle bli alltför forcerat för elever, som på fyra år skulle inhämta den 6-åriga realskolans kurser.

Man ville gärna jämföra studieresultaten mellan den nya skolformen och de statliga realskolorna. 1918 års skolkommision fick i uppdrag att göra det och kunde konstatera att de här skolformerna var fullt jämförbara. Nästan tio år senare, 1927, beslutade man att införa 4-åriga realskolor även inom det statliga undervisningsväsendet vid sidan av de 5-åriga. Klagomålen tystnade med tiden när de olika realskolelinjerna alltmer närmade sig varandra i längd och innehåll.

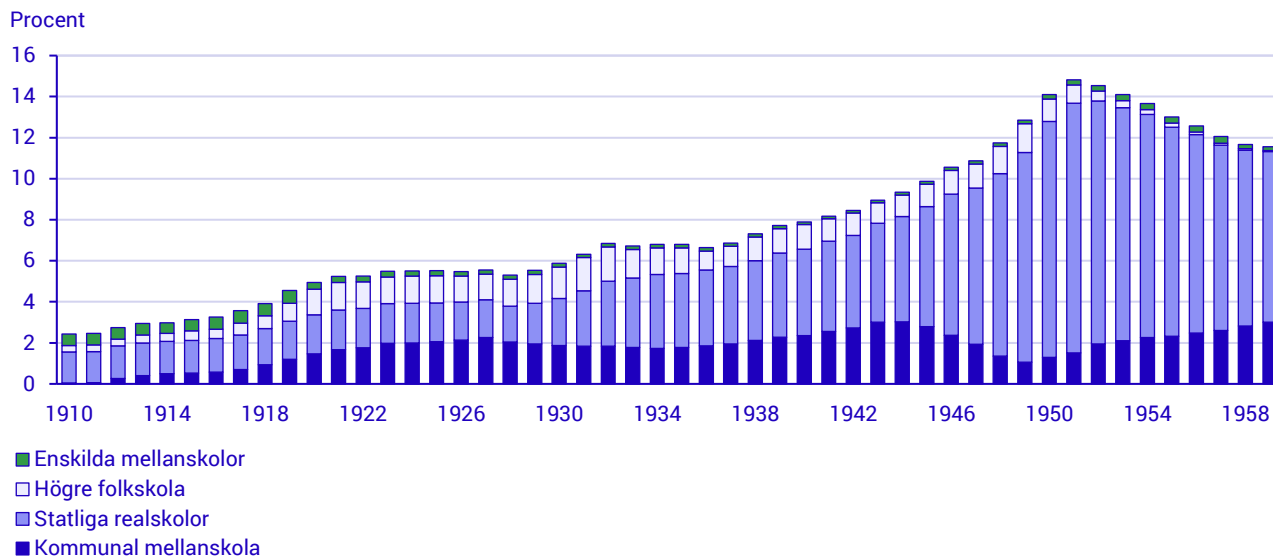
Många av de kommunala mellanskolorna blev statliga

Tillströmningen till undervisning på realskolestadiet med folkskola som grund ökade i snabb takt. Men på 1930-talet sjönk antalet elever genom att många kommunala mellanskolor förstatligades och blev statliga realskolor. Förstatligandet blev ett led i 1927 års skolreform. 1927 års riksdag ansåg att det fanns ett behov av de kommunala mellanskolorna som inte tillgodosågs av det dåvarande föräldrade läroverkssystemet. När skolväsendet omorganiserades ansåg man att staten borde överta de kostnader som hade lagts på kommunerna. I själva verket innebar det en kostnadsutjämning mellan landsbygd och stad.

Vid bedömningen av vilka skolor som skulle förstatligas, tog riksdagen hänsyn till flera faktorer som samhällets struktur, antalet elever, närheten till ett allmänt läroverk med mera. Det ledde till ett beslut att 54 av de dåvarande kommunala mellanskolorna successivt förstatligades fram till läsåret 1935/36. Nya kommunala mellanskolor tillkom både under tiden för förstatligandet och senare. På mitten av 1940-talet beslutades i riksdagen att staten under en femårsperiod successivt skulle överta nästan alla kommunala mellanskolor. Efter principbeslutet från 1950 om inrättandet av en 9-årig obligatorisk enhetsskola som skulle ersätta alla andra skolformer beslutade man att inga nya statliga realskolor skulle inrättas. Det innebar att antalet kommunala mellanskolor ökade något.

De enskilda mellanskolorna och de högre folkskolorna övergick ofta till att bli kommunala mellanskolor eller statliga realskolor. Andelen inom de här skolorna var få. De högre folkskolorna ledde inte till realskolexamen men en del av dem hade en utbildning som närmast motsvarade realskolan.

Diagram 18. Andel elever i skolåren 7–10 i olika mellanskoleformer av barn i åldern 13–16 år åren 1910–1959

Den kommunala flickskolans tillkomst

De statliga realskolorna gav realskoleexamen men de saknade flickskolelinjer. De linjerna hade utvecklats inom den privata flickskolan och många sakkunniga ansåg på 1920-talet att den gamla typen av flickskola var alltför värdefull för att gå till spillo. Flickskolelinjerna var längre än realskolan med en lugnare studietakt och examensfri vilket sågs som en fördel. Den gav därmed inte behörighet till gymnasiet men skulle leda till normalskolekompetens. Ett förslag om inrättande av kommunala flickskolor lades fram av 1927 års skolsakkunniga och den första kommunala flickskolan startade sin verksamhet 1929. Under följande år startade 7- och 6-åriga kommunala flickskolor, vilka efter hand kom att ersätta flertalet vid den tiden 8-klassiga enskilda flickskolor.

Den kommunala flickskolan skulle ge en för flickor anpassad högre allmän medborgerlig bildning och dessutom förbereda för praktisk verksamhet, särskilt inom hemmets område. Man kunde de sista åren välja mellan praktisk och teoretisk linje. Den teoretiska flickskolelinjen ledde till normalskolekompetens. De allra flesta valde teoretisk linje och den praktiska upphörde 1956. Från 1951 kunde man också i några flickskolor välja realskolelinje i stället för flickskolelinje.

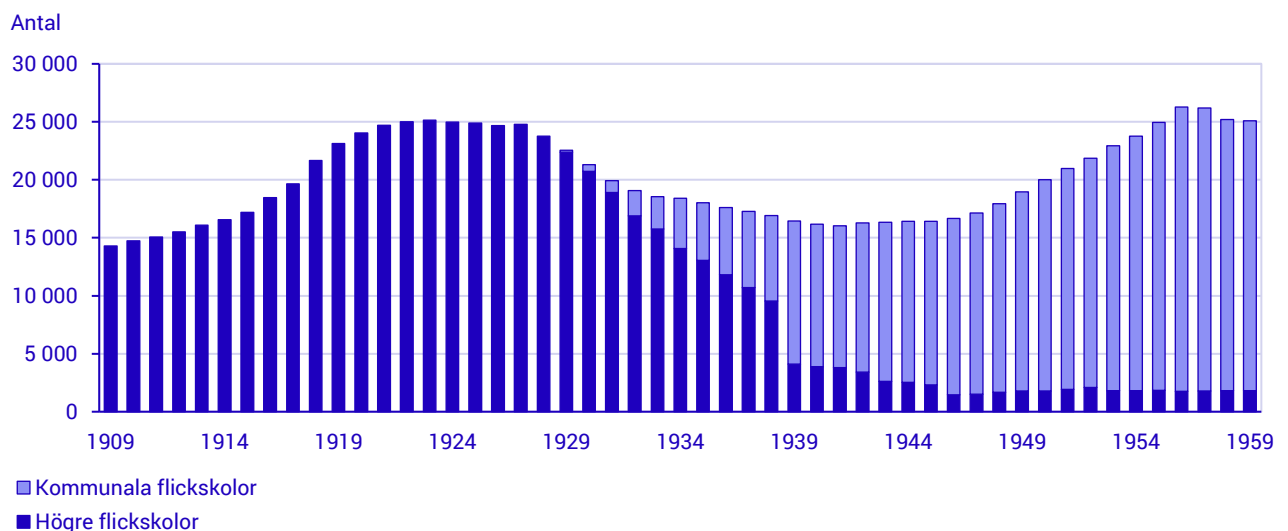
De kommunala flickskolorna uppstod ofta genom att man övertog klasserna i en befintlig privat flickskola. Mellan 1938 och 1939 mer än halverades till och med antalet elever inom de privata flickskolorna till förmån för de kommunala. Flickskolorna blev därigenom mer enhetliga över landet men de finansierades också med allmänna medel.

Örebro Kommunala flickskola bildades 1932 efter en sammanslagning av de båda privata statsunderstödda högre flickskolorna Stiftelsen Risbergiska skolan och Stiftelsen Nya Elementarskolan för flickor. Fotot är från 1951
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Lindqvist foto

Det skedde en nedgång av elever till flickskolorna generellt från 1928 och framåt vilket förklaras av att flickorna nu hade tillgång till nästan alla landets läroverk. Oavsett huvudman var flickskolorna som form den absolut populäraste skolformen bland flickor. Det var inte förrän i mitten på 1930-talet som mellanskolorna/realskolorna drog ungefär lika många flickor som flickskolorna.

Diagram 19. Antal flickor inom de högre enskilda flickskolorna respektive de kommunala flickskolorna åren 1909–1959

Den praktiska kommunala mellanskolans tillkomst

I utbildningar som gav realexamen, antingen via de statliga realskolorna eller de kommunala mellanskolorna, hade antalet elever ökat markant under 1930-talet. På flera håll såg man det som ett problem att så många valde den teoretiska realskolan när stora behov fanns av arbetskraft inom mer praktiska yrken. De utbildningar som gav praktiska yrkesförberedande utbildningar var [fortsättningsskolan](#) och den [högre folkskolan](#) vilka inte gav någon examen. Man fattade därför beslut om att införa en praktisk kommunal mellanskola som skulle ge en praktisk realskoleexamen och därmed höja anseendet på den mer praktiska utbildningen. Många av de yrkesförberedande högre folkskolorna övergick till att bli kommunala praktiska mellanskolor.

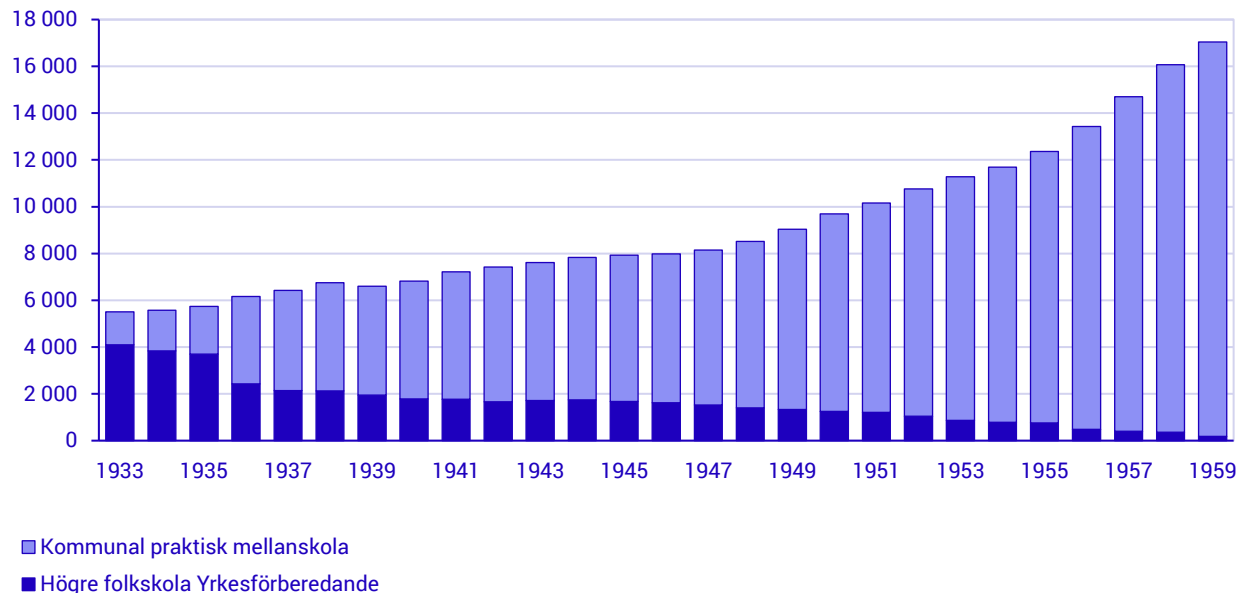

Vid Olaus Petri skolan inrättades från och med 1908 en högre avdelning på folkskolan med 2 år. Den blev 1917 en högre folkskola på 3 år. År 1920 blev den en yrkesbestämd högre folkskola med handelslinje, teknisk linje och huslig linje. Möjligheter fanns att fortsätta ett fjärde år och man kunde därefter avlägga realexamen vid Karolinska läroverket. År 1933 beslutade riksdagen om inrättandet av praktiska mellanskolor och året därpå avlades för första gången praktisk realexamen i Örebro. 1937 var ombildningen till 4-årig praktisk mellanskola genomförd. Skolan hette då Örebro praktiska mellanskola. 1952 ändrade skolan namn till Örebro praktiska realskola. Från 1962 började grundskoleklasser placeras in vid skolan och den ändrade då namn till Gumaeliuskolan. Fotot visar praktisk realexamen i Örebro praktiska mellanskola, handelslinjen år 1936.
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Fotograf okänd

De kommunala praktiska mellanskolorna avslutades med praktisk realexamen, det gällde även de inbyggda praktiska linjer inom statliga realskolan och kommunala mellanskolan. Medan de praktiska kommunala mellanskolorna var 4-åriga, eller i vissa fall 3-åriga, var de inbyggda linjerna 2-åriga med början i realskolans näst sista årskurs. Dessutom fanns vid en del folkskolor inbyggda praktiska realskolelinjer, ofta vid sidan av inbyggd allmän realskolelinje.

Antalet elever inom de praktiska utbildningarna ökade och de högre folkskolorna ombildades i mycket hög utsträckning till kommunala praktiska mellanskolor.

Diagram 20. Antal elever inom praktiska kommunala mellanskolan respektive högre folkskolans yrkesförberedande utbildningar åren 1933–1959

1900-tal

Folkundervisning

Det demokratiska genombrottet i början av 1900-talet fick en avgörande betydelse även för folkundervisningen. År 1918 togs beslut om allmän rösträtt för både män och kvinnor. Till denna utökade demokrati behövdes även en allmän och god folkbildning.

Inom folkbildningen fanns fortfarande folkskolan, fortsättningsskolan och ersättningsskolan kvar, vilka var de skolformer som infördes under 1800-talet. Man utökade skolplikten inom dessa skolformer.

Antalet år i skolan blev längre, **skolplikten blev 7 år på 1940-talet, 1949 påbörjades försöksskola med 9-årig enhetlig skola och 1962 började den 9-åriga grundskolan införas** gradvis samtidigt som alla tidigare skolformer på grundskolenivå avvecklades.

Kampen om en enhetlig skola

Tanken på en gemensam bottenskola 100 år före grundskolan infördes

Tal om folkskolan som en [bottenskola](#) för alla fördes för första gången fram i riksdagen 1862–1863. Man menade att de två första skolåren i läroverket skulle dras in och i stället skulle folkskolan utgöra en enhetlig skola för alla, bottenskola. Förslaget avslogs i riksdagen liksom flera liknande förslag de följande åren. Det intressanta är att dessa åsikter och tankar var återkommande långt innan det kunde förverkligas på 1960-talet.

Enigheten är nu stor kring en gemensam bottenskola

Den utgångspunkt man hade i början på 1900-talet vid förändringsarbetet inom den svenska folkskolan hade sin grund i det bottenskoleprogram som beskrevs på 1880-talet. Programmet var i sin tur färgat av den allmänna demokratiseringsprocessen i samhället där man såg vikten av en allmän medborgarbildning. Grunden i de här tankarna går förstås att härleda bakåt ytterligare. Men bottenskoleprogrammet blev en tydlig röd tråd i åtgärder som syftade till en enhetlig skola. Det reformarbete som då påbörjades ledde till ett antal åtgärder, som inrättandet av den kommunala mellanskolan, den obligatoriska fortsättningsskolan och kopplingen mellan folkskolan och läroverken.

Norra folkskolan, Olaus Petriskolan, 1918
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Julius Grape

Anknytningen till folkskolan

En annan viktig faktor för en mer enhetlig och rättvis skola rörde hur anknytningen såg ut mellan de parallella skolsystemen. Till en början fanns ingen anknytning alls, man byggde inga broar mellan folkskolan och läroverken. Den första anknytningen skedde 1894. Men under början av 1900-talet var det inte lika mycket fråga om det skulle finnas en anknytning utan snarare när den skulle finnas. Anhängarna av bottenskolan hade hoppats på en 6-årig folkskola/bottenskola för alla och att en genomgången sådan skola skulle ge inträde till högre utbildning. Motståndarna ansåg däremot att en för sen anknytning försämrade kvaliteten på undervisningen. Vid läroverksreformen 1904 landade man i att man kunde börja på läroverkets realskola efter tre år i heltidsfolkskola. Den nya skolordningen innebar därmed att realskolans lägsta tre klasser löpte parallellt med folkskolans tre högsta klasser, tvärtemot vad parallellskolesystemets kritiker tyckte.

När de kommunala mellanskolorna inrättades från 1910 uppstod en anknytning till högre utbildning efter sex år i folkskolan och senare vid 1927 års läroverksreform införde man dubbel anknytning mellan folkskola och läroverk. Det innebar att man kunde börja läroverket efter endera fyra eller sex år i folkskolan. Men det parallella skolsystemet bestod.

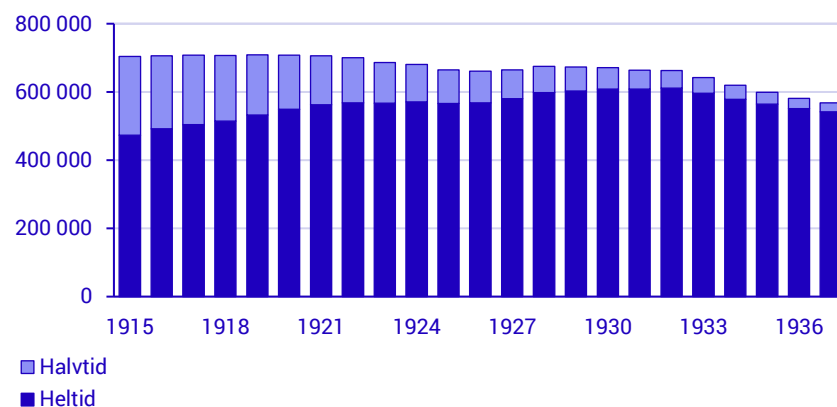
Elevernas år i skolan ökar

Många förbättringar ökade elevernas studietid

Skolreformerna under 1900-talet främjade en utveckling som med rätta har kallats explosionsartad. Omkring år 1900 gick knappt hälften av folkskolebarnen i heltidsläsande skolor. År 1959 var alla obligatoriska skolor heltidsläsande och av barnen tillhörde 43 procent skoldistrikt med 7-årig skolplikt, 45 procent distrikt med 8-årig skolplikt och 12 procent distrikt med 9-årig skolplikt.

Lärarsituationen förbättrades på flera sätt. Man arbetade aktivt med att kunna minska antalet elever per lärare. Det var 47 elever per lärare 1901 vilket kan jämföras med 29 elever per lärare 1920. Andra förbättringar som ledde till ett ökat deltagande i folkskolan genomfördes också. Man skrev exempelvis in i folkskolestadgan att barnen inte fick avsluta folkskolan i alltför låg ålder. I början av 1900-talet ökade antalet heltidsläsande skolor betydligt.

Diagram 21. Antal elever i heltidsläsande respektive halvtidsläsande folkskolor åren 1915–1937

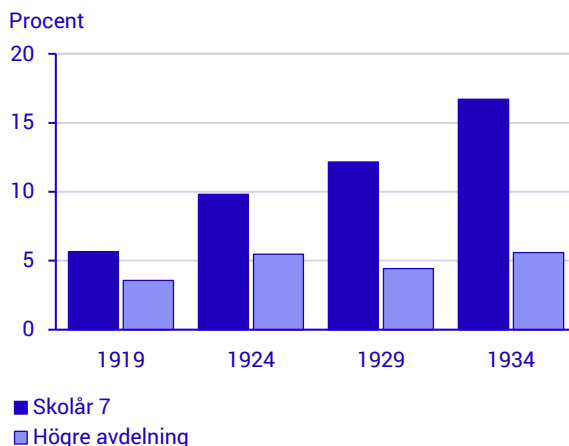

På väg mot 7-årig skolplikt

Antalet år i skolan ökade under 1900-talet, både genom ökad skolplikt och fler skolår på frivillig väg. Genom 1878 års normalplan fastställde man att den önskvärda längden på skolan skulle vara sex år. Längre handlade mycket av arbetet inom folkskolan om att införa den 6-åriga folkskolan på heltid i så stor utsträckning som möjligt i Sverige.

År 1920 infördes en bestämmelse som gjorde att det sjunde skolåret kunde göras obligatoriskt för barnen. Våren 1920 förekom 7-åriga skolor i 76 av landets 2 436 skoldistrikt. Antalet elever i skolår 7 var då nästan 6 600 varav mer än hälften från Stockholms stad. Våren 1935 hade antalet obligatoriska 7-åriga skolor utökats till 367 skoldistrikt. I skoldistrikt där folkskolans frivilliga [högre avdelning](#) hade inrättats ville man inte gärna släppa den för ett sjunde folkskoleår.

Diagram 22. Andel elever i folkskolans skolår 7 av alla barn i 13-årsåldern fördelat på ordinarie folkskola och folkskolans högre avdelning åren 1919, 1924, 1929 och 1934

Källa: PM 1974:5, s 23 (Hämtade från SÖ:s publikationer i SOS)

Många skolor ville inte utöka folkskolan till sju år om man dessutom hade [fortsättningsskolan](#) i två år. En del ansåg också att kursplanen för sjunde skolåret inte tillförde något nytt utöver vad man lärt sig de första sex åren i folkskolan. Genom ett beslut 1925 blev det möjligt för dem som avslutat en 7-årig folkskola att gå endast en årskurs i fortsättningsskolan samt att man i sjunde klassen kunde tillämpa kursplaner som avvek från den allmänna undervisningsplanen. Härigenom ökades antal distrikt med 7-årig folkskola.

7-årig obligatorisk skola ska genomföras i hela landet

År 1936 beslutade riksdagen att 7-åriga folkskolor skulle bli obligatoriska. Det skulle genomföras under en 12-årig övergångsperiod och vara genomförd senast läsåret 1948/49. Ecklesiastikministern Arthur Engberg framhöll att det demokratiska statskicket ställde stora krav på den enskilde medborgarens deltagande i det offentliga livet. Dessutom hade den intensiva utvecklingen i samhället i övrigt alltmer ökat behovet av en utökad allmän medborgerlig bildning. Man menade att den 6-åriga folkskolan inte förmådde erbjuda de kunskapskrav som man ansåg behövdes.

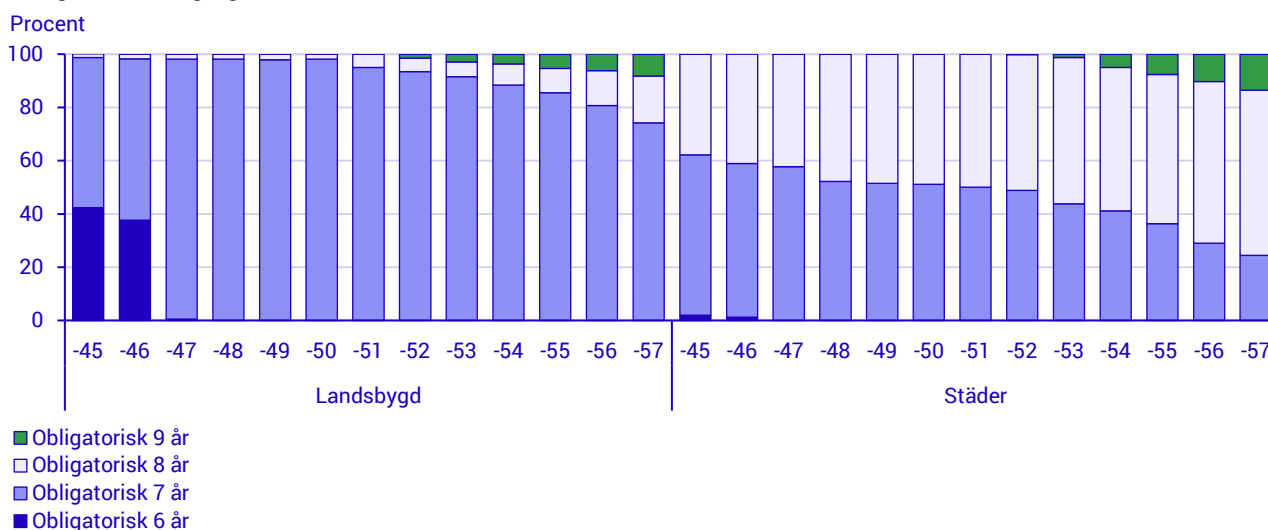
Utöver beslutet om ett obligatoriskt sjunde skolår stärktes folkskolans ställning på andra sätt. De svagare flerklassiga skolformerna på landsbygden minskades alltmer och heltidsläsning blev praktiskt taget sett allmänt genomförd.

Våren 1941 tillhörde mer än hälften av eleverna, 52 procent, de skolor som infört sju obligatoriska skolår. Skillnaden inom landet var däremot mycket stor mellan skolor i städer eller tätorter och glesbygd eller landsbygd. I städer och tätorter hade 80 procent av eleverna 7-årig skolplikt vilket kan jämföras med 33 procent av eleverna i glesbygd eller landsbygd. Efter läsåret 1948/49 var reformen helt genomförd, endast 2 av landets 2 450 skoldistrikt hade ännu inte infört 7-årig obligatorisk

folkskola. Långt innan hade åtskilliga distrikt fått medgivande att inrätta obligatorisk 8-årig folkskola.

De första heltidsläsande kommuner som från 7-årig kurs övergick till 8-årig skolkurs var Kävlinge och Mariestad, läsåret 1941/42. Antalet sådana skolkommuner växte årligen, 1945 var de ett tiotal. 1958/59 var de 207.

Diagram 23. Andel elever av samtliga elever i folkskolan, oavsett skolår, fördelade efter längden av den för distriktet beslutade obligatoriska skolgången åren 1945–1949

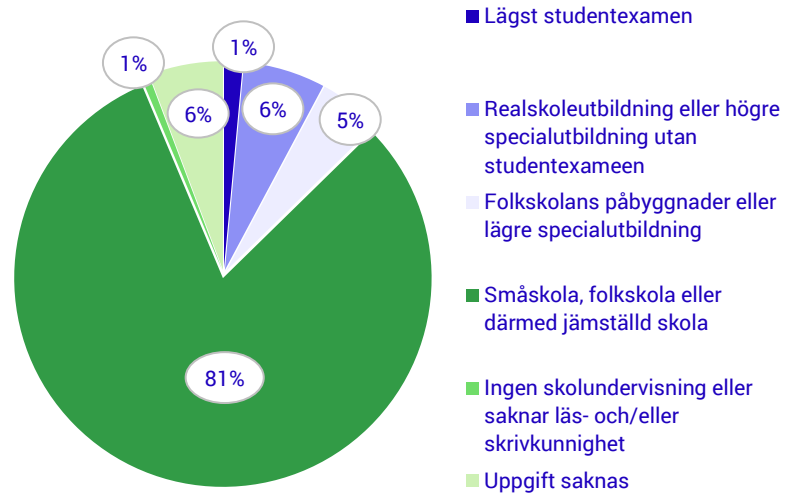
Källa: PM 1974:5, s 24 (Sammanställt främst ur arkiverade sammandrag av folkskoleinspektörernas redogörelser (SÖSKA H III baa:69–70))

Befolkningens utbildningsnivå 1930

I folkräkningen 1930 ville man se hur den generella utbildningsnivån såg ut i befolkningen. År 1930 gick fortfarande de allra flesta 6 år i folkskolan och fortsatte sedan i [fortsättningsskolan](#) innan de började jobba. Några gick längre än så i folkskolan och andra gick kortare. Endast en mycket liten andel av befolkningen saknade helt skolundervisning och/eller kunskaper i läsning och skrivning.

Cirka 6 procent hade inte svarat på frågan om utbildning, det man kunde se var att det var något fler kvinnor som inte hade svarat på frågan. Det man också kunde se var att över en fjärdedel av männen och nära en tredjedel av kvinnorna som inte svarat var i en ålder på över 50 år. De yrkesgrupper som var vanligast bland de som inte svarat på frågan var pensionerade och övriga samt att även yrkesgruppen ”husligt arbete” var överrepresenterad. Eftersom utbildningsnivån var relativt låg bland de här yrkesgrupperna tycktes det vara främst personer med lägre utbildning som inte lämnat någon uppgift. Troligen hör denna grupp alltså i första hand till dem som saknar skolundervisning eller som har folkskola som högsta utbildning.

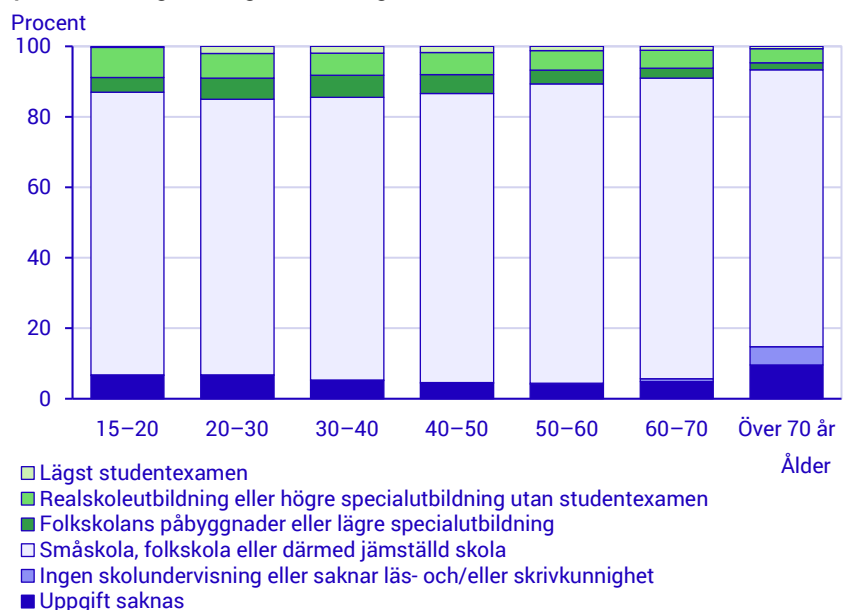
Diagram 24. Befolkningen över 15 år fördelad efter högsta utbildningsnivå år 1930

Källa: SOS Folk- och bostadsräkningen 1930, tabell 6. 1937, Statistiska centralbyrån

År 1930 hade 1927 års skolreform inte slagit igenom utan situationen visar till viss del hur det såg ut efter realskolan och den kommunala mellanskolans införande. Ett sätt att se hur utvecklingen av utbildningsnivån gått över tid är att titta på de olika åldrarna. I de yngre åldrarna var det en högre andel som hade uppnått en utbildning på högstadienivå, på cirka 9 procent. Bland de äldre åldersgrupperna går andelen gradvis ner och bland de äldsta var andelen kring 4 procent. Det var ännu färre som uppnådde en studentexamen eller en akademisk examen.

Diagram 25. Andel av befolkningen med mellanskola, realskola eller högre specialutbildning som högsta utbildning fördelat efter ålder och kön år 1930

Efterkrigstiden – resan mot grundskolan tar sin början

100 år sedan folkskolan infördes och en helt annan värld

Folkskolan hade efter andra världskriget funnits i drygt 100 år och trots den betydande ökningen av folkundervisningen framstod ändå förändringarna som otillräckliga. Det tidigare bondesamhället hade under dessa 100 år omvandlats till ett tekniskt högt utvecklat industri- och jordbrukssamhälle. Det ställde stora krav på kunskaper och kunnande hos yrkesutövare och arbetsledare. Politiskt hade också stora förändringar skett. En allmän och lika rösträtt hade införts tillsammans med en demokratisk styrelseform vilket krävde medverkan i statens och kommunernas ledning av varje enskild medborgare.

Så pass stora ekonomiska och sociala förändringar hade skett att allt större delar av befolkningen strävade efter en mer kvalificerad utbildning för sina barn än vad man själv hade fått. Tidigare hade man inte sett något sådant behov av en annan utbildning för sina barn än vad man själv fick.

Skolsystemet som det såg ut år 1940 kunde inte tillgodose det ökade behovet av utbildade medborgare. Inte heller realskolorna kunde med sina formella krav och anpassning av undervisningen efter gymnasiets önskemål fylla behovet av allmän medborgerlig utbildning. De högre skolornas möjligheter att tillgodose det här behovet begränsades även av att de nästan uteslutande var förlagda till städer och större samhällen.

Landsbygden var eftersatt i fråga om både den obligatoriska skolans standard och möjligheter till fortsatt utbildning. Därtill kom bristerna i samordningen mellan den obligatoriska skolan och de parallella skolformerna.

Fjärde klass i Avesta folkskola 1944, senare Markusskolan, med lärarinnan Karin Ronge.
Bildkälla: Privat samling

Som en ledande grundsats för skolväsendets organisation erkännes numera allmänt den ur kravet på social rättvisa härledda principen, att varje utbildningsväg skall stå öppen för varje med nödiga personliga förutsättningar utrustad samhällsmedlem, oberoende av kön, hemortens belägenhet och föräldrarnas social och ekonomiska ställning.

SOS 1944:20 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar. Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge. Stockholm 1944

Nu var man överens om en gemensam bottenskola – 1940 års skolutredning inleds

De flesta var år 1940 överens om att man behövde en gemensam enhetlig skola som var lika för alla och på det allmännas bekostnad. Frågan var hur det skulle gå till att utforma en ny skolorganisation utifrån alla de skolformer som fanns både parallellt och icke parallellt. Hur lång skulle utbildningen vara. Och frågan var vad som skulle komma efter den gemensamma [bottenskolan](#).

En skolutredning tillsattes 1940 av samlingsregeringen under andra världskriget. Ecklesiastikminister Gösta Bagge räknade med att utredningen skulle ta lång tid och det var därför bra att påbörja den genast så att skolplanen var klar när kriget var över. *”Medan stormen rasar, skall man se till näten, så att fisket kan börja när det lugnar sig”*, uttalade Bagge vid ett skolmöte i Göteborg 1940.

År 1940 startade den omfattande skolutredningen med att kartlägga och utvärdera den tidens skolväsende bland annat gällande det splittrade skolsystemet. Vid den här tiden hade utbildningssystemet växt ut och ”lappats och lagats” till ett oöverskådligt lapptäcke så att till och med samtiden såg utbildningssystemet som nästan oöverblickbar. I princip ställdes skolutredningen för liknande problem som 1800-talets uppfostringskommittéer. Skolutredningen hade i uppdrag att omforma och anpassa flera var för sig etablerade skolformer till en enhetlig skolorganisation som svarade mot den tidens samhällsförhållanden och utbildningsbehov.

Samma tankar har funnits långt tidigare men varit mer kontroversiella. De tidigare kommittéerna hade endast lett till delvisa förändringar inom det system som var. Då fanns inte heller det politiska stödet för en radikal omorganisation. Men nu var grundsynen på en enhetlig skola

mer allmänt gångbar. Nu var grundsatsen att varje utbildningsväg skulle stå öppen för alla oberoende av kön, hemort eller föräldrarnas sociala och ekonomiska ställning.

Det fanns ett motstånd mot att släppa realskolorna. Det fanns en oro för en utarmning av skolans innehåll om man inte delade upp eleverna som man alltid gjort. Skolutredningen förespråkade en gemensam folkskola för alla de fyra första åren och de fyra nästkommande åren där eleverna skulle kunna välja fyra år i realskola eller fyra år i praktisk skola. Så här gick tankegångarna till en början men de flesta var ense om att det skulle vara ett gemensamt skolsystem för alla. Gösta Bagge betecknade förslagen om en "sammangjutning" av folkskolan och realskolan till en enhetsskola som det viktigaste resultatet av skolutredningens arbete.

Innehållet i folkskolans undervisning diskuterades också. Folkskolans undervisningsplan hade tillämpats sedan 1919 och var år 1940 delvis föråldrad. Man ville ha en ny plan som byggde på nyare psykologiska och pedagogiska rön och som upptog nya medborgerliga ämnen, främmande språk i de högre klasserna, mer svenska och matematik och ökad tid för "fysisk fostran". Man framhöll också att behovet av undervisning i engelska hade blivit allt större.

1946 års skolkommission tar vid

Innan 1940 års tjänstemannautredning avslutats tillsattes 1946 års skolkommission. Den politiskt tillsatta skolkommissionen skulle utreda frågan om hur en enhetlig skola skulle förverkligas. Skolutredningen hade arbetat fram ett mycket stort underlag som utgjorde startpunkten för skolkommissionen. De hade utfört ett omfattande och grundligt förberedelsearbete för en blivande skolreform.

Skolkommissionen föreslog en 9-årig enhetsskola med det nionde skolåret som obligatoriskt. Språkundervisningen skulle lämpligen börja skolår 5 och enhetsskolan skulle bli examensfri. Målet för skolan var att varje elev skulle få utveckla sina egna anlag och intressen inom ramen för skolans resurser. Detta betonande av den enskilda eleven skiljde skolkommissionen från 1940 års skolutredning. Den pedagogiska differentieringen, ofta kallad individualisering, skulle drivas så långt det var möjligt och den organisatoriska differentieringen skulle sättas in så sent som möjligt.

De stora diskussionerna till förslaget om en 9-årig obligatorisk grundskola rörde främst det faktum att det var nio år. Man såg stora problem med hur man skulle motivera skoltrötta elever i den åldern. Den andra, kanske ännu större diskussionen, var när differentieringen mellan eleverna skulle ske. Det vill säga när man skulle börja välja inriktning och ämnen. Länge såg man det som självklart att differentieringen borde åtminstone ske efter en 6-årig gemensam skola. Då kunde man välja en praktisk eller teoretisk inriktning. I det här

förslaget gick man så långt att alla skulle läsa samma sak i åtta år och det sista nionde året fick man välja en linje.

Riksdagen tog ett principbeslut med stöd för skolkommissionens förslag vid 1950 års riksdag. Det innebar införandet av en 9-årig enhetsskola som berörde alla skolformer och alla sidor av skolans verksamhet. En försöksverksamhet skulle visa om denna enhetsskola skulle kunna ersätta folkskolan, fortsättningsskolan, den högre folkskolan, den kommunala mellanskolan/realskolan och den statliga realskolan. Den praktiska mellanskolan/realskolan och flickskolan omfattades inte av beslutet. Riksdagen ville inte släppa de här skolformerna riktigt än.

Varför en helt ny skolform?

Skolkommissionen landade av många skäl i att en ny skolform behövdes för att ersätta och samla alla tidigare skolformer i en ny grundutbildning. Att utveckla folkskolan, som delvis sågs som en fattigskola, respektive realskolan, skulle riskera att skolan blev kvar i gamla mönster. Skolkommissionen tydliggjorde att barnen inte skulle särskiljas på grund av religion eller kön inte heller efter föräldrarnas ekonomiska eller sociala bakgrund. Motsättningarna mellan elever i en ”finare” skolform och en mindre ”fin” skulle på så sätt försvinna.

Bildövningar i folkskolan, Örebro 1947

Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Specialfoto – Åke Ahlstrand, Börje Gustavsson, Jan Holmlund och Rolf Carlsson

Varför så mycket längre skolplikt?

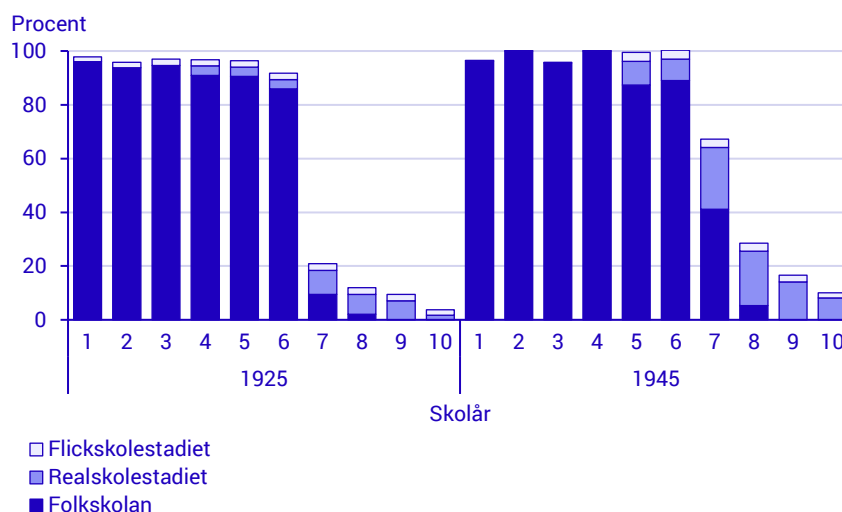
Den nya gemensamma och obligatoriska skolan skulle vara 9-årig. Efter 8 år skulle eleverna välja en linje efter fallenhet och intresse. En linje var studieförberedande inför gymnasieskolan och de andra var yrkesförberedande eller allmänna teoretiska. En anledning till att öka

antalet år med en allmän bildning med så många år berodde på de allt större behoven på arbetsmarknaden och att samhällets yrken hade förändrats dramatiskt. En annan anledning var också att man såg det som en demokratisk och mänsklig fråga. Barn skulle inte behöva sorteras in och välja yrkesbana redan efter sex år i folkskolan.

Dessutom ökade under 1940-talet antalet elever som övergick från folkskolan till realskolan i hög utsträckning. Om den ökningen skulle fortsätta på samma sätt beräknade man att 44 procent av en årskull skulle övergå till realskolan 1957. Det innebar en utvidgning av skoltiden i alla fall för nästan halva befolkningen.

Diagram 26. Andel elever i skolan under skolåren 1–10 av 7–16-åringarna fördelat på folkskolan, realskolestadiet och flickskolestadiet åren 1925 och 1945

Folkskolan fördelat efter skolår finns inte i folkskolan före 1943, fördelningen år 1925 är därför en uppskattning utifrån de uppgifter vi har. Antalet i skolår 7 finns en uppgift från 1920, dessutom finns totala uppgifter om antal elever. Eleverna inom realskolestadiet respektive flickskolestadiet finns per skolår alla år.

En längre obligatorisk skolplikt var önskvärd för att möjligheten till vidareutbildning skulle stå öppen för alla med studiebegåvning. Den obligatoriska folkskolan innehöll för få skolår för att kunna ge ungdomar den utbildning som *”kunnat bringa dess intellektuella krafter och övriga anlag till full utveckling”*.

Försöksskolorna med 9-årig obligatorisk skola

År 1949 påbörjades försöksverksamheten inför vad som skulle bli den nya grundskolan. Ett antal 9-åriga försöksskolor startade och de blev allt fler under de närmaste åren. Tanken var att den skulle ersätta alla tidigare skolformer och alla skulle samlas i en gemensam enhetlig 9-årig skola.

Försöksskolorna fick många praktiska svårigheter

Brist på lokaler, böcker och lärare

De första försökskommunerna fick kämpa mot många svårigheter. Det var stor brist på både lokaler, skolmaterial och lärare. Läroböcker fanns inte anpassade efter den nya läroplanen. Lärarna fick improvisera eller ta de böcker som fanns för realskolan. Den nya skolformen innebar att nya lärare behövde utbildas. För lågstadiet fungerade det bra med småskollärarna och för mellanstadiet kunde det räcka med en folkskolläraryt utbildning. Svårigheten blev de nya ämneslärarna på högstadiet. 1953 inleddes ett system med vidareutbildning av folkskollärare till ämneslärare på försöksskolans högstadium.

Skolans inre arbete

En av de största svårigheterna under försöksperioden låg i skolans inre arbete mot mer individualisering, självverksamhet, studieföstran och social föstran. Det krävdes tid att utveckla hjälpmedel för att stödja lärarna i deras arbete. Ett problem var också de "boktrötta" eleverna på högstadiet. Det var ett väntat problem på många sätt. Just den här gruppen elever utgjorde till stor del den andel som tidigare inte gick vidare till realskolan. Ungefär en fjärdedel av eleverna som gick på försöksskolan övergick till realskolan, det vill säga de mer teoretiskt inriktade och studiemotiverade eleverna. Det gjorde situationen ännu svårare i försöksskolornas högstudier samt medförde också att jämförelser i studieresultat mellan högstadiet och realskolan var svåra att göra.

Jämförelse av högstadiet och realskolan

Diskussionerna var många kring enhetsskolans högstadium gentemot den gamla realskolan. Högstadiet var ungefär som ett nytt experiment och många föräldrar satte sina barn i realskolan efter de första åren i försöksskolan. Man tänkte då att studiemotivationen var bättre bland eleverna i realskolan och att man dessutom fick realexamen till skillnad från den examensfria grundskolan. Under försöksverksamheten gjordes ett antal studier för att jämföra de två skolformerna. Jämförelsen kunde halta, särskilt de första åren av försöksverksamheten, genom att flera av de mer studiemotiverade eleverna hade övergått från försöksskolan till

realskolan. Dessutom var det generellt inte lika vanligt att de som inte var så studieintresserade började på realskolan. Kunskapsprövningar gjordes och vid de första studierna visade realskoleeleverna genomgående bättre resultat än försöksskoleeleverna. Skillnaderna minskade dock med tiden.

Statens enskilda försöksskola Tornhagsskolan, 1961.
Bildkälla: Bild Linköping ÖM.ARGU.000803/Arne Gustafsson

De stora barnkullarna födda på 1940-talet

När de stora årskullarna födda i mitten av 1940-talet mot mitten av 1950-talet nådde realskolestadiet blev krisen akut eftersom den förlängda skolgången och den ökade tillströmningen till realskolorna belastade skolorna hårt. Det var ingen idé att starta nya statliga realskolor eftersom alla skolor skulle in i det nya skolsystemet, vilket ökade pressen på kommunerna och försöksskolorna.

Det ansågs att det skulle innebära en *”allvarlig orättvisa mot ungdom i de stora årskullarna”* från 1940-talet om de skulle få sämre förutsättningar till utbildning än de som föddes under 1930-talet. Det skulle också vara ett problem om utbildningsmöjligheterna skulle försämrats åren före införandet av den obligatoriska 9-åriga enhetsskolan. År 1955 gav Skolöverstyrelsen ut ett betänkande med titeln *Skolan och de stora årskullarna*. Där visades att undervisningsväsendet var klart underdimensionerat när det gällde att möta de krav som de stora ungdomskullarna ställde. *”10 000-tals barn riskerar nu att gå miste om möjligheten att erhålla en utbildning som går utöver vad den sjuåriga*

folkskolan kan ge ... En utveckling i denna riktning bör icke accepteras, innan en verklig kraftansträngning gjorts för att förhindra den.” Ett förslag om att samtliga skolformer som motsvarade högstadiet skulle byggas ut medförde bland annat att försöksverksamheten med 9-årig enhetsskola utvidgades.

När skulle eleverna börja välja inriktning?

En annan grundläggande konflikt var skolkommissionens val av differentieringen först skolår 9. Många ansåg att det var alldeles för sent. Tidigare hade man valt inriktning efter skolår 6, till en teoretisk utbildning inom realskola eller en praktisk utbildning genom fortsättningsskola eller de praktiska kommunala mellanskolorna.

Flera försöksskolor lät också differentieringen inträda vid högstadiets början genom möjligheter för eleverna att göra vissa ämnes- och kursval eller till och med linjeindelade högstadium.

De problem man såg med linjeindelning redan från högstadiets början var att eleverna hade svårare att välja utifrån intresse utan valde mer ifrån såväl positiva som negativa förväntningar. Exempelvis visade det sig att elever kunde välja en praktisk inriktning av rädsla för att misslyckas med en mer teoretisk inriktning. Man kallade det de ”negativt” differentierade klasserna – det vill säga klasser med de elever som ”blev över”.

År 1962 beslutades om sammanhållna klasser i årskurs 7 och 8 vilket innebar att man inte lät ämnes- eller kursvalet ligga till grund för hur eleverna fördelades i klasser. Däremot kunde eleverna välja mellan tyska eller franska, samt mellan särskild och allmän kurs i matematik och engelska. I årskurs 9 fick eleverna sedan välja bland nio linjer.

Det gemensamma högstadiet var det stora nya

En grundläggande tanke med den nya grundskolan var att den på riktigt skulle ge alla barn i Sverige en lika lång grundläggande utbildning som var likvärdig oavsett var man bodde eller vilka föräldrar man hade. Det som i praktiken var den stora skillnaden, och som också gav upphov till flest diskussioner och motsättningar, var införandet av ett högstadium för alla.

De flesta hade sedan länge varit överens om en gemensam skola för alla barn de första åren. Men att inrätta ett högstadium som inte var specialiserat och där barnen inte delades upp, förutom det sista året, var riskabelt tyckte många. Den politiska enigheten var stor men lärare och skolansvariga såg flera risker. En oro var att nivån på undervisningen skulle anpassas till de mindre studiemotiverade och hålla tillbaka de som var mest studiemotiverade. Man oroade sig också för de som skulle bli skoltrötta och hur det skulle fungera att hålla kvar elever så många år i skolan. Ytterligare ett problem var kostnaderna för en familj att hålla sina barn kvar i skolan så många år i stället för att de skulle påbörja sitt yrkesliv och bidra till familjens försörjning.

En klass i Nora folkskola på 1940-talet
Bildkälla: Örebro stadsarkiv/Fotograf okänd

Ökningen av elever efter skolår 6

Tittar man på andelen elever efter skolår deltog relativt många, mer än 60 procent, i studier skolår 7. Det var inte så konstigt eftersom man hade infört obligatorisk 7-årig skola som skulle vara genomförd 1942. Skolåren 8 och 9 var i princip bara förekommande i läroverken och de kommunala mellanskolorna fram till försöksskolan och grundskolans införande. Det fanns ett fåtal elever som gick upp till skolår 10 även i folkskolan. Det förekom i de folkskolor som hade infört en inbyggd realskolelinje. Det fanns också en del folkskolor som infört ett obligatoriskt åttonde skolår.

Diagram 27. Andel elever skolår 7 av alla 13-åringar efter skolform åren 1944–1974

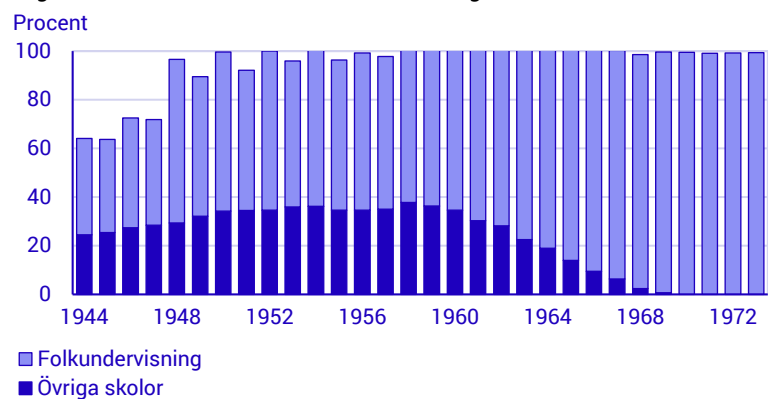

Diagram 28. Andel elever skolår 8 av alla 14-åringar efter skolform åren 1944–1974

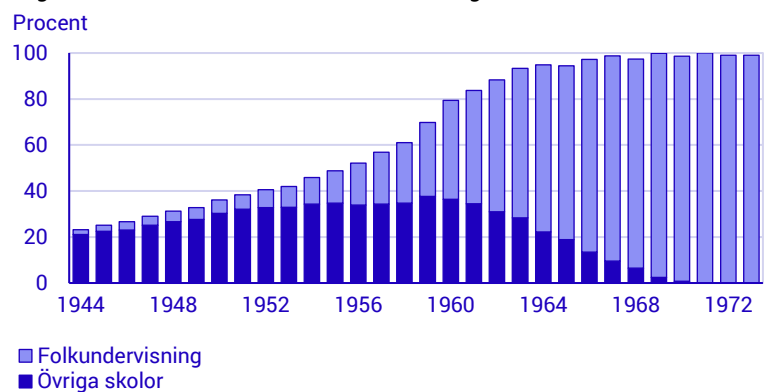
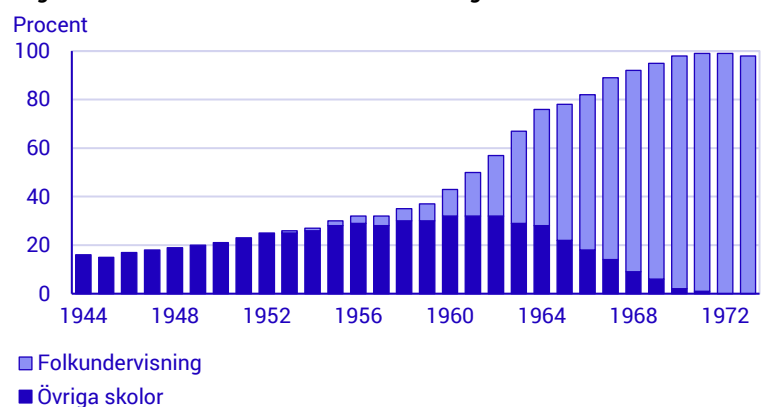

Diagram 29. Andel elever skolår 9 av alla 15-åringar efter skolform åren 1944–1974

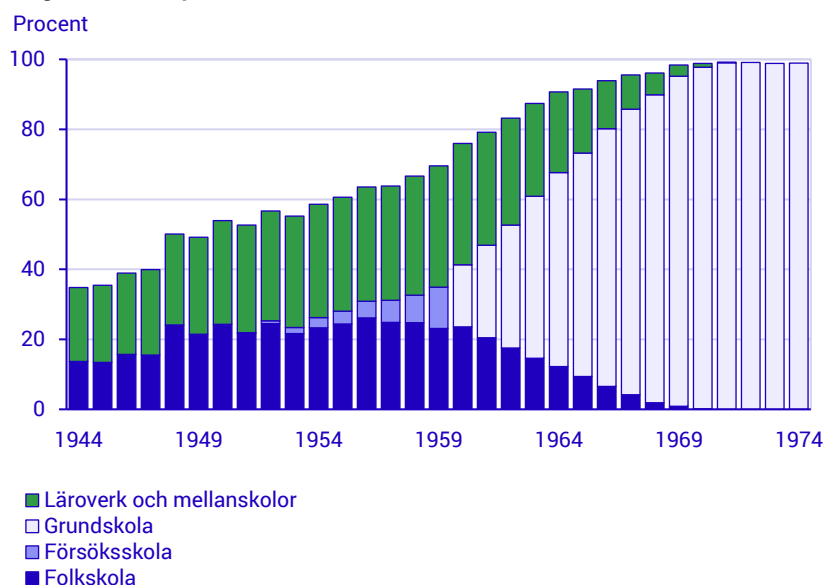

Framväxandet av det nya högstadiet

För att titta på utvecklingen av högstadieåren totalt sett, alltså skolåren 7–9, är det tydligt hur försöksskolan och senare grundskolan alltmer tar över andelen elever. År 1944 deltog färre än 40 procent i skola under högstadieåren. En mindre andel genom folkskolan och en högre andel i statliga läroverk och högre kommunala mellanskolor. Det kan även noteras att bland eleverna som gick i realskolan var skolår 10 vanligtvis det sista året. De ingår dock inte här eftersom utgångspunkten är högstadieåren.

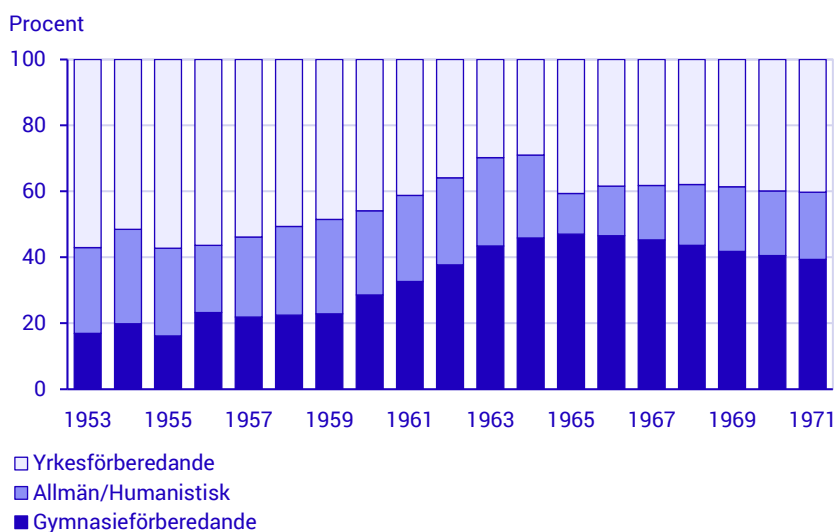
Diagram 29. Andel elever i skolan under högstadieåren (skolåren 7–9) av 13–15-åringarna fördelat på skolform

Val av inriktning sköts upp till efter grundskolenivå

Under åren i försöksskolan samt i grundskolan kunde eleverna det nionde året välja en linje. Ett var gymnasieförberedande, det absolut vanligaste. Det fanns även en allmän och en humanistisk linje samt ett antal yrkesförberedande inriktningar. Andelen som valde teoretisk inriktning ökade. Från 1964 tillkom ett antal inriktningar samtidigt som den allmänna inriktningen upphörde vilket förklarar hoppet i tidsserien 1965.

Diagram 30. Andel elever fördelade efter inriktning skolår 9 i försöksskolan/grundskolan åren 1953–1971

Några år efter grundskolans införande kom man fram till att linjeindelningen kom för tidigt. Differentieringen, valet av inriktning, skulle göras i samband med gymnasievalet i stället. Det skedde från och med läsåret 1972/73.

När linjeindelningen avskaffades i årskurs 9 ersattes det av ett tillvalssystem av vissa ämnen. Skälet till att man tog bort linjeindelningen var den starka förskjutningen mot de teoretiska studievägarna och minskningen av de praktiska tillvalen. Tre fjärdedelar av eleverna valde den teoretiska studievägen i årskurs 9. Anledningen till att så många valde det var för att det gav möjlighet till fortsatt utbildning på gymnasienivå. Eleverna ville i ett alltmer kunskapskrävande samhälle inte begränsa möjligheterna till vidareutbildning utan kunna ha kvar fria valmöjligheter.

År 1968 beslutade man om en revision av grundskolans läroplan för att förhindra att högstadiet blev en återvändsgränd. Oberoende av tillval skulle eleverna kunna välja teoretisk eller praktisk linje på gymnasiet. Anknytningen till anslutande skolformer som direkt tog emot elever från grundskolan var [yrkesskolan](#), [fackskolan](#) och [gymnasiet](#). År 1971 slogs senare gymnasium, fackskola och yrkesskola sammantill den nya gymnasieskolan.

Den nya grundskolan knyter ihop alla skolformer

Det skulle ta mer än 30 år från det att enhetsskolereformen började förberedas år 1940 till dess att den blev fullt genomförd 1972. Det hade gått 150 år mellan uppdraget för 1812 års uppfostringskommitté att utreda frågan om en obligatorisk bottenskola som grund i ett enhetligt skolsystem tills det blev beslutat vid 1962 års riksdag.

Flera faktorer medverkade till att det tagit lång tid. De fyra ståndens olika inställning till utbildning var bidragande. En del såg en fara för den dåvarande samhällsordningen i att utbilda massorna. Men det fanns också en ovilja att låta barnen gå i skolan under så lång tid eftersom de då inte kunde bidra till familjens försörjning.

En annan svårighet var huvudmannaskapet. Staten hade ensam haft ansvar för läroverken medan ansvaret för folkskolan var uppdelat på staten och kommunerna. Problemet låg i att staten beslutat om hur folkskolan skulle ordnas men det låg på kommunerna att driva och bekosta folkskolan. Det dubbla huvudmannaskapet ledde till motsättningar. Kommunerna var inte så rika, särskilt inte glesbygdskommunerna, och en stor börda lades på de självägande bönderna. Staten kunde däremot anpassa sina bidrag till kommunerna efter tillståndet i statskassan samtidigt som staten kunde besluta om stora skolreformer som belastade kommunerna.

Vägen till 100 procents deltagande

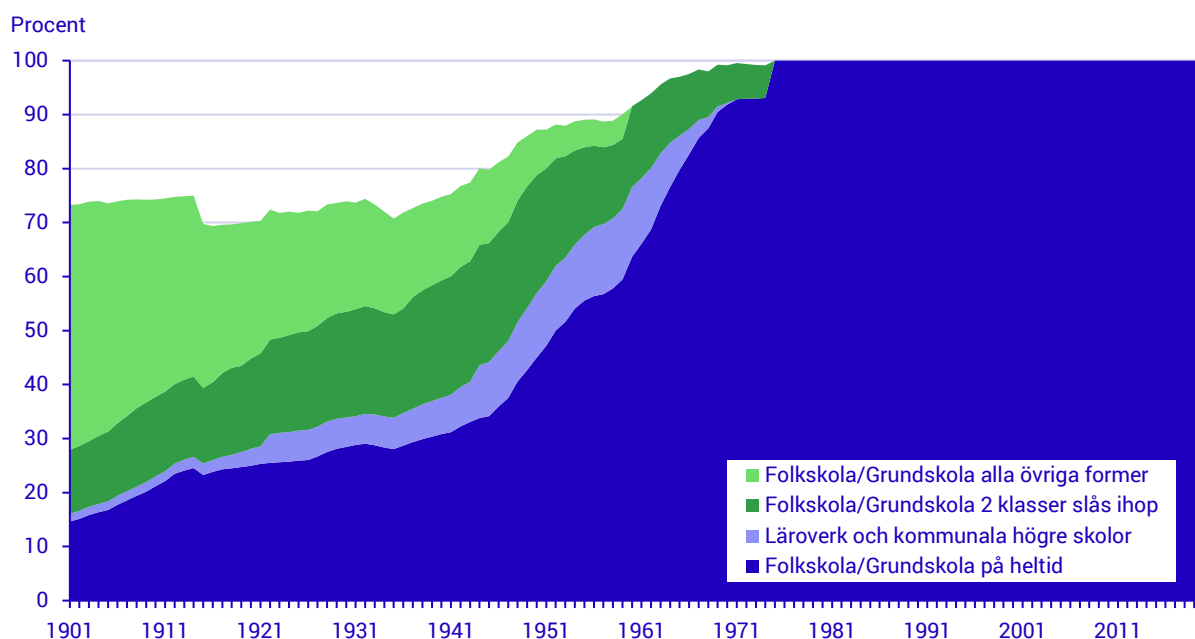
Vid inledningen av 1800-talet var utbildningssystemet till stor del präglat av ett helt annat samhälle där skillnaderna mellan grupperna i samhället var mycket stora. Skillnaderna mellan en fattig flicka från landet och en rik pojke från stan vad gällde utbildningsmöjligheter och även möjligheten att alls få delta i utbildning var gigantiska. Den högre utbildningen var i praktiken stängd för de flesta. Vid inledningen av 1900-talet var folkskolan utbredd i landet och andelen som deltog i folkskolan i sex år var relativt hög. Men endast en mindre andel gick i folkskolan på heltid med ett skolår per klass. Ökningen under 1900-talet är markant för att de sista 50 åren ha ökat till nära nog 100 procents studiedeltagande av barn i åldrarna 7–15 år.

Andelen elever som gick i folkskolan/försöksskolan/grundskolan på heltid ökade från cirka 25 procents studiedeltagande under 1920-talet till att under 1960-talet stadigt stiga upp till 100 procent. Under 1920-talet stod dessutom läroverken och de kommunala mellanskolorna för ytterligare cirka 25 procent av eleverna i skolåldern. Utöver det fanns folkskolans andra former som var på deltid och/eller flera årskurser per klass. Det slutliga beslutet om införandet av den 9-åriga

grundskolan togs 1960 och grundskolan skulle börja införas i hela landet 1962. Försöksskolan och senare grundskolan blir en del av skolsystemet för att under en 20-årsperiod gradvis ersätta alla tidigare skolformer på grundskolenivån. Den nya grundskolan skulle vara obligatorisk för alla och var tänkt att utjämna skillnaderna mellan flickor och pojkar, mellan fattiga och rika och mellan landsbygd och stad.

Diagram 31. Andel elever i skolan bland Sveriges 7–15-åringar efter skolform

Elever som går i fortsättningsskolan och ersättningsskolan ingår före 1914 men inte efter.

Genom den nya skollagstiftningen skulle nu alla grundskolor läggas under kommunal förvaltning och man avsåg att skapa former för statlig och kommunal samverkan. Det skulle bli en större jämvikt än tidigare beträffande de båda parternas inflytande på skolutvecklingen. Det skulle vara en skola med successivt erbjudna olika studievägar, undervisning för alla i ett främmande språk, social fostran, lika uppskattning av alla yrken och geografisk utjämning av utbildningsmöjligheterna.

Grundskolans mål angavs i den slutliga utformningen:

”Den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen av barn och ungdom har till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarsställande samhällsmedlemmar.”

Kort om statistiken

I det här kapitlet ges en kortfattad beskrivning av statistiken. Mer utförlig information om de ingående registrens framställning och kvalitet finns på SCB:s webbplats [Historisk statistik om utbildning \(scb.se\)](https://www.scb.se/historisk-statistik-om-utbildning).

Statistikens ändamål och innehåll

Syftet med den historiska utbildningsstatistiken är att få en sammanhållen bild över skolväsendets framväxt och utveckling i Sverige. Statistiken är sammansatt utifrån redan publicerat material i äldre publikationer oavsett vilken myndighet som ansvarat för statistiken. Rapporten riktar sig till en intresserad allmänhet samt myndigheter och organisationer med intresse för frågor som berör utbildningens historiska framväxt.

Statistikens framställning

I den här rapporten fokuseras på skillnaderna mellan flickors och pojkars deltagande i utbildning på grundskolenivå i en historisk översikt. I populationen ingår de elever som deltar i undervisning i grundskolor och dess föregångare i Sverige vid ett mätdatum under ett läsår, vanligast runt 15 oktober.

Statistikens kvalitet

Statistiken baseras på redan publicerad officiell statistik från Skolverket, UKÄ och SCB samt äldre statistik från ecklesiastikdepartementet och Skolöverstyrelsen. Statistiken bedöms allmänt vara mycket tillförlitlig.

Referenser

Det underlag som tagits fram, och som ligger till grund för de flesta siffror i rapporten, finns också i Statistikdatabasen på SCB:s webbplats [PxWeb - välj tabell \(scb.se\)](https://pxweb.scb.se)

Aquilonius, Klas (1942). *Svenska folkskolans historia andra delen – Det svenska folkundervisningsväsendet 1809–1860*. Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryrådgivning

Bruce, N O (1940). *Svenska folkskolans historia fjärde delen – Det svenska folkundervisningsväsendet 1900–1920*. Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryrådgivning

Fredriksson, Viktor. Hofstedt, Lars. Paradis, Sigurd (1950). *Svenska folkskolans historia femte delen – Det svenska folkundervisningsväsendet 1920–1942*. Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryrådgivning

Fredriksson, Viktor (1971). *Svenska folkskolans historia sjätte delen – Skolutvecklingen 1942–1962*. Stiftelsen för förvaltning av Sveriges allmänna folkskolläraryrådgivnings tillgångar

Herrström, Gunnar (1966) *1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918–1927*. Historiska Institutionen vid Uppsala universitet

Hall, Bror Rudolf (1921–1930) Årsböcker i svensk undervisningshistoria. *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905. Del I–XI*. Föreningen för svensk undervisningshistoria

Riksdagens skrivelse (1927). Bihang till riksdagens protokoll 1927. 14 samling nr 292

Skolkommisionens betänkande II - Historiska översikter och särskilda utredningar 1922

Skolkommisionens betänkande III – Statistiska utredningar 1922

Statistiska centralbyrån (1937). Sveriges officiella statistik. *Folkmängden och dess förändringar. Folkräkningen den 31 december 1930. Del VI. Hushåll, skolbildning, yrkesväxling, biyrke m.m.* Stockholm: Kungl boktryckeriet. P.A. Norstedt & söner

Statistiska centralbyrån (1949). Statistiska meddelanden Ser A. Band VI:4. *Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd*. Stockholm: K I Beckmans boktryckeri

Statistiska centralbyrån (1969). *Historisk statistik för Sverige – Del 1. Befolkning 1720–1967*

Statistiska centralbyrån (1974). Promemorior från SCB nr 1974:5. *Elever i obligatoriska skolor 1847–1962*

Statistiska centralbyrån (1977). Promemorior från SCB nr 1977:11. *Elever i icke-obligatoriska skolor 1864–1970*

Statistiska centralbyrån (1999). Demografiska rapporter 1999:2. *Befolkningsutvecklingen under 250 år – Historisk statistik för Sverige*

Statens offentliga utredningar 1904:3 *De allmänna läroverken*

Statens offentliga utredningar 1926:5 *Utredning angående det svenska skolväsendets organisation*

Statens offentliga utredningar 1944:20 *1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar – I Skolan i samhällets tjänst Frågeställningar och problemläge*

Statens offentliga utredningar 1948:27 *1946 års skolkommissions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*

Statens offentliga utredningar 1949:35 *Skolöverstyrelsens utlåtande över vissa av 1940 års skolutrednings betänkanden och 1946 års skolkommissions principbetänkande jämte sammanfattning av avgivna yttranden*

Sörensen, Anna (1942). *Svenska folkskolans historia tredje delen – Det svenska folkundervisningsväsendet 1860–1900*. Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening

Tidning för folkskolan (1877). No9 15 maj 1877. *Bokläsningens införande bland folket*

Warne, Albin (1949). *Svenska folkskolans historia första delen – Den svenska folkundervisningen intill 1809*. Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening

Warne, Albin (1961). *Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Om tillkomsten av vår första folkskolestadga*. Föreningen för svensk undervisningshistoria

Sundbärg, Gustav (1909). *Fortsatta bidrag till en svensk befolkningsstatistik för åren 1750–1900*. Stockholm: Norstedt

Bilagor

Ordlista

Apologistklass

Skriv- och räkneklasserna som bildades ur de gamla stadsskolorna och ingick i lärdomsskolans organisation kallades också apologistklass. Klassen var 1-årig och byggde på skolans första år. Den valdes av de som inte tänkte fortsätta på den ”lärda” banan utan mer inriktad mot de borgerliga yrkena.

Apologistskolan

Apologistskolan bildades 1820 ur den tidigare apologistklassen. Elementarläroverken bestod då av dels lärdomsskolan, dels apologistkolan. Apologistskolan var indelad i lägre respektive högre apologistkola.

Barnskola

Barnskola har använts i olika betydelse. Dels har det använts som namn på de skolor som också kunde kallas sockenskolor. Det var skolor som mest liknade blivande folkskolan. De här barnskolorna upphörde eller övergick till folkskolor genom folkskolestadgan från 1842. Under 1600-talet användes benämningen också i 1649 års skolordning inom lärdomsskolan. Skolordningen avsåg endast den sekundära undervisningen och läroverken delades där in i lägre trivialskolor, högre trivialskolor och gymnasier. De lägre trivialskolorna kallades i denna skolordning även för barnskolor. Benämningen förekommer inte i 1693 års skolförordning. Barnskolor står alltså under 1600-talet för två helt olika skolformer.

Bottenskola

Bottenskola var det begrepp man använde på slutet av 1800-talet och början på 1900-talet då man förespråkade en gemensam ”botten” för alla. Alla oavsett klass skulle starta i samma skolform.

Eforus

Eforus avser en biskop med funktion som tillsyningsman över gymnasierna och trivialskolorna i sitt stift. Eforatets kontroll över läroverken inskränktes kraftigt genom inrättandet av läroverksöverstyrelsen 1905.

Elementarläroverk

Elementarläroverk var det övergripande namnet från 1820 på Lärdomsskolan samt Apologistskolan. Lärdomsskolan i sin tur bestod då av Högsta lärdomsskolan (gymnasiet), högre lärdomsskola och lägre lärdomsskola. Apologistskolan bestod av högre och lägre apologistkola.

Från 1856 användes inte begreppet lärdomsskola och apologistskolan avvecklades och uppgick i läroverket genom att man delade in i latinlinje och reallinje. Elementarläroverket bestod nu av gymnasiet, högre elementarläroverk och lägre elementarläroverk.

Från 1878 ersattes begreppet Elementarläroverk med Statliga allmänna läroverk.

Enhetsskola

Enhetsskola användes när 1946 års skolkommision föreslog en 9-årig enhetsskola där alla gick på samma skola under hela den grundläggande utbildningen, det vill säga det som blev grundskolan. Enhetsskolan användes för den försöksverksamhet som påbörjades 1949. Försöksskolan användes också som begrepp.

Enskild mellanskola

Enskilda mellanskolor var privata skolor som hade utbildning upp till ungefär högstadienivå. Efter realexamens införande bestod de av realskolelinjer. När läroverken öppnade för flickor öppnades även de flesta enskilda mellanskolorna för flickor. Endast ett par var fortfarande enbart gosskolor.

Ersättningsskola

Ersättningsskola anordnades dels för elever från mindre folkskola, som av någon anledning inte kunde gå i fortsättningsskola, dels för elever som medgivits avgång från folkskolan utan att ha fått fullständigt avgångsbetyg. Skolformen var från början frivillig och beskrevs i folkskolestadgan från 1897. Från 1919 blev den obligatorisk för dem som behövde fullgöra folkskolan.

Fackskolan

Fackskolan var 2-åriga kommunala skolor och skulle möta behovet av en fortsatt mer allmänt inriktad utbildning än yrkesskolans utbildning. Samtidigt var den på en annan nivå än gymnasieskolan. Fackskolan delades in på tre linjer, den sociala, ekonomiska och tekniska linjen. Linjerna delas i sin tur upp i flera grenar. Försöksverksamhet med fackskola inleddes i nio kommuner hösten 1963.

Flickpension

Flickpension är en flickskola som blev vanligare från 1700-talet och 1800-talet. På 1800-talet ökade de högre privata flickskolorna till antalet medan antalet flickpensioner minskade. Flickpensionerna var för de flickor som inte behövde syfta till ett yrke. Oftast var det guvernanter som i sitt hem eller annan lokal samlade ett antal flickor i trakten och undervisade där i stället för hemma hos var och en av flickorna. Ofta kunde det också innebära internat. Flickpension kunde också kallas mamsellskola.

Flickskolestadiet

Flickskolestadiet avser alla de flickskolelinjer som leder till normalskolekompetens. Normalskolekompetens ansågs allmänt ligga något högre än avlagd realexamen. Den berättigade däremot inte till inträde i gymnasieskolan. Däremot berättigade den till vissa befattningar i allmän tjänst och gav tillträde till vissa statliga kurser. Det var endast de som valde en teoretisk inriktning som fick normalskolekompetens, valde man praktisk inriktning gavs ingen kompetens. Flickskolelinjerna var oftast längre än realskolelinjerna och skolgången blev ofta hela 12 år om man gick igenom hela flickskolan.

Flickskolelinjer innefattar allmänna och ibland praktiska linjer oavsett skolform. Flickskolelinjer förekom i följande skolformer:

- allmänna läroverk; högre allmänna flickläroverk
- kommunala skolor; kommunala flickskolor
- privatläroverk; enskilda högre flickläroverk, enskilda högre samskolor

Flyttande folkskolor

Vissa socknar var mycket vidsträckta och byarna låg spridda långt från varandra. Skolgången kunde bli väldigt svår för barnen med orimliga restider. Ibland fanns det rum där barnen kunde bo om de hade väldigt långt. Men det var mest för barn med rikare föräldrar som hade råd till det. De flyttande skolorna fick stor utbredning och höll i sig mycket länge. Det ledde till att barnens undervisning försumrades. Vanligtvis var de flyttande skolorna även halvtidsskolor.

Folkskola

Folkskolan infördes med folkskolestadgan 1842 och innebar obligatorisk skolgång för alla pojkar och flickor. Med normalplanen från 1878 angavs en 6-årig skolgång som den önskvärda utbildningslängden. Inom folkskolan rymdes småskolan, folkskolan, mindre folkskola och den frivilliga folkskolans högre avdelning.

Skolorna kunde ha utbildning på heltid eller på deltid, de kunde ha utbildning i en fast skola eller en flyttande skola där läraren flyttade inom olika områden i distriktet, de kunde ha alla elever inom ett skolår i en klass eller flera skolår i samma klass.

Folkskolans högre avdelning

Den högre avdelningen rymdes inom folkskolans organisation och var en frivillig förlängning efter den ordinarie folkskolan. Den byggde i regel på folkskolans sju skolår. Benämningen definierades och bestämdes i 1897 års folkskolestadga. När den 7-åriga folkskolan genomfördes på allt fler håll byggde den högre avdelningen på folkskolans sjunde skolår.

Folkskolans minimikurs

I 1842 års folkskolestadga fanns ingen tydlig bestämmelse kring studieplan eller ens vilka kunskapsämnen som skulle undervisas i. I huvudsak var det de ämnen som en folkskollärare skulle kunna som också skulle undervisas. Däremot fanns det en bestämd fastställd kurs, minimikurs. Enligt folkskolestadgan avgjorde varje skolstyrelse vilka kurser som skulle läsas, normalkursen eller minimikursen. Minimikursen hade lägre kunskapskrav och var till för de klenast begåvade och för de fattigaste, generellt kunde minimikursen också tillämpas för flickorna. Eftersom det här var den enda angivna lärokursen i folkskolestadgan innebar det ofta i början att denna minimikurs betraktades som folkskolans egentliga lärokurs. På många håll kunde hela folkskolan bli reducerad till en minimiskola och den undervisning för de som önskade gå längre betraktades som fortsättningsskola.

Fortsättningsskola

Fortsättningsskolan var en praktisk ungdomsskola som efter folkskolan skulle grundlägga de ungas utbildning för yrkeslivet. Den bedrevs från 1860- och 1870-talen på olika håll och på olika sätt runt om i Sverige och sågs ofta som en del av folkskolan. Från och med 1877 fick fortsättningsskolan statsbidrag med krav på att de måste ge en högre undervisning än folkskolan. Den årliga undervisningstiden borde uppgå till minst 180 timmar per år. Skolformen var frivillig fram till 1918. Genom 1918 års beslut om praktiska ungdomsskolor blev fortsättningsskolan obligatorisk från 1919. Den skulle i regel vara 2-årig med en undervisningstid på totalt 360 timmar.

Försöksskola

Försöksskola användes om de skolor som ingick i försöksverksamheten från 1949 angående en 9-årig enhetsskola för alla. Enhetsskola användes också som begrepp för de här skolorna. Senare från 1962 blev de här skolorna den nya grundskolan.

Grundskola

Övergången till dagens 9-åriga grundskola skedde successivt under läsåren 1962/63–1965/66. Höstterminen 1972 var grundskolan helt genomförd till och med årskurs 9 i hela landet.

Gymnasiet

Gymnasiet hade sedan länge bestått av latinlinjen och reallinjen och kompletterades 1953/54 av den allmänna linjen. En annan typ av gymnasium organiserades för elever som genomgått försöksskolans högstadium.

Genom beslut år 1964 ersattes de äldre gymnasietyperna med ett enhetligt treårigt gymnasium innehållande fem linjer, humanistiska, samhällsvetenskapliga, ekonomiska, naturvetenskapliga och tekniska. Samtliga linjer gav behörighet till universitetet. År 1971 sammanslogs

senare gymnasium, fackskola och yrkesskola till den nya gymnasieskolan.

Husförhör

Husförhörssystemet var länge det närmaste folkundervisning som förekom där de religiösa kunskaperna övervakades och indirekt läskunnigheten. Lokala beslut inom några stift ledde till en skyldighet för kyrkoherdar att se till att allmogens barn undervisades i kristendoms kunskap och bokläsning. År 1644 stadgades genom en kunglig förordning att församlingarna borde tillsätta klockare, som kunde lära barnen ABC och katekesen. Kyrkornas uppdrag att undervisa församlingsmedlemmarna reglerades i 1686 års kyrkolag och bidrog ytterligare till läskunnighetens spridning. Genom konventikelplakatet 1726 blev husförhörssystemet allmänt gällande även om de inom flera stift gå vida längre tillbaka i tiden. Plakatet inskräppte föräldrarnas och husböndernas kristliga plikt att undervisa både barn och tjänstefolk i sitt hus samt lära och undervisa katekesen.

Högre allmänna läroverk

Högre allmänna läroverk var statliga. Ursprungligen kommer de från uttrycket Lärdomsskolan. 1820 kallades de för Elementarläroverk (uppdelade i högre och lägre elementarläroverk). 1878 började de kallas Statliga allmänna läroverk (uppdelade i högre och lägre allmänna läroverk). Från och med 1904 delades skolorna upp i Högre allmänna läroverk samt i realskolor. De högre allmänna läroverken innebar utbildning innefattande realskolestadiet och gymnasiestadiet.

De högre allmänna läroverken var från 1927 till stor del samläroverk. Tidigare var de högre allmänna läroverken bara öppna för pojkar. Det fanns några högre allmänna gossläroverk kvar även efter 1927, dessutom upprättades ett antal högre allmänna flickläroverk.

Högre enskild flickskola

Under 1800-talet tillkom ett stort antal högre flickskolor. De bestod ofta av kindergarten (lekskola) för 6-åringar och sedan av tre eller fyra förberedande år motsvarande ungefär lågstadiet. Skolorna hade flickskolelinje. Några flickskolor införde även realskolelinjer efter 1904. Flickskolelinjerna ledde till normalskolekompetens på många flickskolor från 1909. Det var en examen som ansågs ligga mellan realexamen och studentexamen.

Högre enskild gosskola

De enskilda högre gosskolorna bestod ibland av kindergarten (lekskola) för 6-åringar och sedan av 3 eller 4 förberedande klasser, motsvarande ungefär lågstadiet. Skolorna bestod av realskolelinjer som avslutades med gymnasielinjer.

Högre enskild samskola

De privata samskolorna var tidigt ute med samundervisning av pojkar och flickor till skillnad från de allmänna läroverken. De enskilda högre

samskolorna bestod ibland av kindergarten (lekskola) för 6-åringar och sedan av 3 eller 4 förberedande klasser, motsvarande ungefär lågstadiet. Skolorna bestod av realskolelinjer som avslutades med gymnasielinjer. På några skolor fanns även flickskolelinjer.

Högre folkskola

Den första högre folkskolan tillkom 1856 och var en frivillig och praktisk skolform som skulle byggas på folkskolan för att förbereda för ett framtida yrkesliv. Enligt beslut 1858 skulle understöd till högre folkskola endast utgå när en sådan inrättades på landet för att få till en skola för allmogens begåvade barn. Skolan hade i början en mycket blandad nivå och ofta inte över folkskolans nivå. Från 1918 delades utbildningarna in i allmänna och yrkesbestämda utbildningslinjer eftersom statsbidraget kopplades till indelningen. De högre folkskolorna övergick efter 1910 ofta till att bli kommunala mellanskolor eller kommunala praktiska mellanskolor.

Katedralskola

Katedralskola var en skolform som var en del av lärdomsskolan. Katedralskolan skulle utbilda präster i första hand. Senare kom även krav att de skulle vidga utbildningen till andra yrken, men främst var katedralskolorna kyrkornas verktyg.

Klassiska linjen

1935 inrättades den klassiska utbildningslinjen vid två högre gossläroverk. Fullt utbyggd var linjen 6-årig. De första två åren motsvarade de sista åren i realskolan och de fyra sista åren motsvarade gymnasiet. Skolformen fanns endast i sju år.

Klockare

Kyrkans klockare hade många arbetsuppgifter motsvarande ungefär en vaktmästare. Ofta fick klockaren även fungera som organist eller leda kyrkosången. Klockarna, som arbetade i kyrkorna med klockringning men även med allmän skötsel kring kyrkan, fick under 1600-talet även i uppdrag att stå för undervisning. Resultatet berodde dock helt på klockarens egna kunskaper i att skriva och läsa. På vissa håll fanns klockare som hjälpte föräldrarna i hemmen med barnens läsning mot en viss ersättning. Undervisningen, oavsett om det var förälder eller klockare, skedde i huvudsak i hemmen. Undantagen var de barnskolor som inrättats på landet.

Klosterskola

Klosterskola var en skolform som under medeltiden utbildade blivande munkar och nunnor. De upphörde genom reformationen.

Kommunal flickskola

Den första kommunala flickskolan inrättades 1929. De utvecklades ofta ur privata högre flickskolor. Utbildningen var 5-, 6- eller 7-årig och byggde på 4-årig eller 6-årig folkskola beroende på utbildningens längd. Utbildningen gav normalskolekompetens.

Kommunal mellanskola/realskola

De första skolorna började verksamheten vårterminen 1910. Utbildningen var oftast på 4 år och byggde då på 6-årig folkskola. De gav en realexamen. De kommunala mellanskolorna utvecklades ofta ur andra skolformer som högre folkskolor, folkskolans högre avdelning eller enskilda mellanskolor. Många kommunala mellanskolor blev senare statliga realskolor fram till och med 1950. Från läsåret 1952/53 ändrades namnet till kommunala realskolor

Kommunal praktisk mellanskola/realskola

Riksdagen beslutade år 1933 om att på försök införa en praktiskt inriktad studiegång inom realskolan som alternativ till den teoretiska. 1937 beslutade riksdagen att de skulle överföras från försöksstadiet och efterhand byggas ut. Utbildningen var oftast på 4 år och byggde då på 6-årig folkskola. De gav en praktisk realexamen. De praktiska kommunala mellanskolorna utvecklades ofta ur högre folkskola. Från läsåret 1952/53 ändrades namnet till praktiska kommunala realskolor.

Lyceum

Lyceum var en egen skolform som tillkom 1928. Den placerades inom några högre allmänna gossläroverk. Skolformen var 6-årig och motsvarade närmast realskola och gymnasium i obruten följd. De första tre åren motsvarade realskolestadiet och de sista tre åren gymnasiestadiet. Lyceet var indelade i latinlyceum och reallyceum. Skolformen fanns endast i tio år.

Lägre läroverk

Lägre läroverk var den lägre formen av Allmänna läroverk mellan 1878–1904. Innan 1878 kallades de lägre elementarläroverk och efter 1904 kallades de statliga realskolor. Innehållet i utbildningen förändrades något över tiden men i huvudsak motsvarade de varandra.

Lärdomsskolan

Lärdomsskolan var de skolor under medeltiden och reformationen som förberedde för högre studier vid akademier och universitet. Lärdomsskolorna bestod till en början av katedralskolor och klosterekolor. Katedralskolan delades in i grundläggande trivialskola och yrkesinriktat prästseminarium. Den första lärdomsskolan grundades 1085 i Lund.

Efter reformationen upphörde klosterekolorna och protestanterna övertog driften av katedralskolorna. Provinsskolor och trivialskolor kom till. Organisationen renodlades 1649 och lärdomsskolan bestod då av gymnasier och trivialskolor. Trivialskolan delades i sin tur in i trivialskola och skriv- och räkneklass (senare kallad apologistklass). ”Trivialskoledelen” delades in i lägre trivialskola (även kallad barnskola) samt högre trivialskola.

1820 använde man benämningen Elementarläroverk i stället. Elementarläroverken bestod i sin tur av Lärdomsskolan och

Apologistskolan. Lärdomsskolan bestod då av högsta lärdomsskolan (gymnasiet), högre lärdomsskola och lägre lärdomsskola. Apologistskolan, som utvecklades ur apologistklassen, delades in i lägre apologistskola och högre apologistskola.

Lärdomsskolan användes inte längre som begrepp från 1856 när man bara utgick från Elementarläroverk.

Mindre folkskola

Enligt en kungörelse 1853 beslutades det att mindre folkskolor fick inrättas. Det var de fall där byar, hemman eller torp var så avlägsna att barnen som bodde där hade svårt att ta sig till den närmaste folkskolan med en godkänd lärare. Mindre folkskolor fick endast finnas i de skoldistrikt som hade ett avskilt läge och ett så litet barnantal att man inte kunde upprätta en folkskola. De mindre folkskolorna kunde ledas av en oexaminerad lärare.

De här skolorna uppkom i stort antal över landet, även där det inte var nödvändigt. I början hade skolorna många olika namn, ersättningsskolor, byskolor, rotskolor, hjälpskolor, minimiskolor. Det var genom folkskolestadgan 1882 som benämningen mindre folkskolor fastställdes. Den mindre folkskolan upphörde formellt genom 1958 års folkskolestadga.

Normalskolekompetens

Normalskolekompetens infördes 1909. Det var en examen som ansågs ligga mellan realexamen och studentexamen som infördes på ett flertal högre flickskolor samt senare på kommunala flickskolor.

Pedagogi

Pedagogier omnämns redan på 1600-talet. Enligt Sjöstrand, Pedagogikens historia III:1 var det sammanlagda antalet i Sverige inklusive Finland ca 70 vid slutet av 1600-talet och ca 80 vid mitten av 1700-talet. År 1865 fanns i Sverige 20 pedagogier med 560 elever enligt BiSOS H. Genom beslut av 1890 års riksdag drogs 14 pedagogier successivt in så att från hösten 1893 endast tre skolor 2-klassiga och en 1-klassig återstod. Det årliga elevantalet i pedagogierna från mitten av 1890-talet och till den slutliga avvecklingen vid utgången av läsåret 1904/05 låg på cirka 200 elever.

Pedagogier var lägre skolor inom sekundär och primär undervisning. Skolorna hade olika nivå på utbildningen och fanns oftast i mindre städer. Pedagogier kunde även kallas för landsbygdspedagogier och stadspedagogier. Pedagogierna hade en mycket stor spridning vad gäller innehåll och nivå runt om i landet.

En del pedagogier gav en väldigt grundläggande utbildning och syftade till att lära sig läsa och skriva. De liknade mer barnskolor och tillhörde den primära undervisningen. De här skolorna upphörde eller gjordes om till folkskolor genom folkskolestadgan 1842.

De pedagogier som förekom inom sekundär undervisning kunde anses motsvara de första klasserna vid lärdoms-skolan eller senare vid de lägre elementarläroverken. De fanns oftast i städerna och utvecklades till att bli en överbyggnad till de mest grundläggande kunskaperna. Många pedagogier övergick till att bli lägre elementarläroverk eller senare lägre allmänna läroverk under 1800-talet. År 1904, genom en ny skolreform, upphörde pedagogierna som skolform och de som var kvar ersattes av andra skolformer.

Pedagogierna omfattades inte av läroverksstadgan men år 1861 reglerades undervisningen genom ett kungligt brev.

Realskola

Med begreppet realskola avses ofta statlig realskola. Statlig realskola motsvarade ungefär vad som mellan 1820–1877 kallades lägre elementarläroverk och vad som mellan 1878–1904 kallades lägre allmänna läroverk. Flera av realskolorna öppnades upp för flickor och de kallades då samrealskola.

Realskolestadiet

Realskolestadiet avser alla de realskolelinjer som leder till en realexamen eller en praktisk realexamen. Från realskolan kunde man fortsätta till gymnasiet. Realskolelinjer innefattar allmänna och ibland praktiska linjer oavsett skolform. Realskolelinjer förekom i följande skolformer:

- allmänna läroverk; högre allmänna gossläroverk, högre allmänna samläroverk, högre allmänna flickläroverk, gossrealskolor, samrealskolor
- kommunala skolor; kommunal mellanskola/realskola, kommunal flickskola, kommunal praktisk mellanskola/realskola
- privatläroverk; enskilda högre flickläroverk, enskilda högre gosskolor, enskilda högre samskolor, enskilda mellanskolor
- folkskolan; inbyggda realskolelinjer och korrespondensrealskolelinjer.

Skriv- och räkneklass

Skriv- och räkneklasserna bildades ur de gamla stadsskolorna och ingick i lärdoms-skolans organisation. Klassen var ettårig och kallades apologistklassen, den byggde på skolans första år. Den valdes av de som inte tänkte fortsätta på den ”lärda” banan utan var mer inriktad mot de borgerliga yrkena.

Skolår

Skolår motsvarar det år i ordningen på år i skolan under antagande att skolår 1 är den första årskursen när man börjar skolan vid 7 års ålder. Skolår används i stället för årskurs eftersom årskurs 1 inom en skolform kan vara något helt annat än årskurs 1 inom en annan skolform.

Småskola

Småskolornas tillkomst var ett sätt att underlätta för i första hand barnen i glesbygden. De kunde ligga närmare hemmen och de yngre barnen slapp därmed de långa avstånden. Det blev vanligt att småskolan fick ersätta den egentliga folkskolan i glesbygd där det var längre till folkskolan. I början sågs småskolan och folkskolan delvis som två olika skolformer men i stadgan från 1918 definierade man en enhetlig folkskola, där både småskola och folkskola ingick.

Stadsskola

Stadsskolor bekostades av staden och dess borgare. De hade ett kyrkligt ändamål men borgarna ville även att ämnen som var anpassade för handelsmän skulle ingå. 1225 grundades den första stadsskolan i Sverige. Ett drygt tiotal stadsskolor är kända. Ur stadsskolorna bildades senare skriv- och räkneklasserna och ingick då i lärdomsskolans organisation.

Statens normalskola för flickor

1861 bildades det Högre lärarinneseminariet som skulle utbilda lärarinnor till de privata flickskolorna. Lärarinneseminariet hade en övningsskola, Statens normalskola för flickor, som bildades 1863. Skolan blev mönsterbildande för den högre flickskolan. Dess flickskolelinje gav normalskolekompetens. Senare fick även andra flickskolor godkännande att utfärda normalskolekompetens. 1943 ändrade skolan namn till Statens normalskola och omfattade gymnasium, realskola, flickskola och 6-årig folkskola, den senare ombildades senare till 9årig enhetsskola. Skolans verksamhet avvecklades efter 1976 och var då sedan en tid enbart ett gymnasium.

Studentexamen/Mogenhetsexamen

Avgång från gymnasieskolan. Fram till 1877 kallade man det Avgångsexamen. Under tiden 1878–1905 hette det i stället Mogenhetsexamen. Åren 1906–1968 kallades det Studentexamen. Idag pratar man om att man tar studenten, men det är inte en gymnasieexamen.

Trivialskolan

Namnet trivialskolan kommer av begreppet trivium. I den senantika läroplanen delade man in ämnena i trivium och quadrivium. De kallades ”de sju fria konsterna”, artes liberales. Trivium, som stod för de tre ämnena grammatik, retorik och dialektik (logik och retorik), undervisades i de yngre åldrarna. I äldre åldrar lades även quadrivium in i läroplanen och bestod av de fyra ämnena aritmetik, geometri, astronomi och musik.

Yrkesskolan

Yrkesskolan var uppbyggd av den organisation som drogs upp genom 1918 års beslut om praktiska ungdomsskolor. Ofta anordnades utbildningen som deltidskurser. Men i städer och större samhällen hade man heltidsundervisning, där kursernas längd kunde variera mellan ett

och fyra år. Yrkeskolans utbildningar infogades så småningom i en ny gymnasieskola.

Bakgrundsinformation

Ambitiösa planer på folkundervisning tog form från vissa av kyrkans företrädare

Under 1600-talet arbetade vissa biskopar kraftfullt och målmedvetet för att få till en folkundervisning över hela Sverige.

Laurentius Paulinus Gothus

Laurentius Paulinus Gothus, biskop i Strängnäs 1609, menade att undervisningen i hemmet skulle förstärkas och förhöjas av kyrkans män. Han ansåg att de flesta föräldrar lät barnen löpa omkring på gatorna *"i självsåld och vanartighet"* i stället för att hålla dem *"antingen i skola eller andra lovliga sysslor och hantverk"*.

Johannes Rudbeckius

Johannes Rudbeckius är en annan förgrundsgestalt och har betytt mycket för utbildningen i Sverige. Han grundade bland annat den första gymnasieskolan i Sverige efter tysk förebild och idag är många gymnasieskolor namngivna efter honom. Han ansåg att det behövdes en omfattande kyrklig folkundervisning för att föra folket närmare Guds ord i Bibeln.

Johannes Gezeliius

Biskopen Johannes Gezelius talade sig varm för folkundervisning och grundade 1654 en barnskola i Stora Skedvi med en prästman som lärare. Gezelius författade en skolordning som han gav ut i tryck. Den avsåg förutom latinskolorna även stads- och landsbygdspedagogier. I pedagogierna skulle barnen främst öva på läsning. Det hände sedan inget med Gezelius ambitiösa förslag.

Olof Ekman

Olof Ekman är den förste i Sverige som lagt fram bestämda krav på en särskild skolundervisning vid sidan av den kyrkliga katekesundervisningen. Ekman kom själv från fattiga förhållanden som en föräldralös bondson. Han lämnade sitt arv till syskonen för att kunna gå i skola, först Arboga skola och sedan Västerås skola och till slut Uppsala universitet där han prästvigdes 1675.

Han menade att vid alla kyrkor och i alla pastorat borde inrättas barnskolor med anställda för att sköta undervisningen. Vid sju eller åtta års ålder skulle barnen börja skolan. Ekman visste att en stor del av föräldrarna på grund av fattigdom inte kunde hålla sina barn i skolan. Därför menade han också att det var nödvändigt att fattiga barn under skoltiden även fick kläder och mat. De skolor Ekman ville ha var avsedda i huvudsak att ge nödvändig kristendomskunskap, som så många andra

initiativ av kyrkan, men det var ändå fråga om verklig undervisning och inte bara memorering av Luthers lilla katekes. Ekman menade att det skulle vara skolplikt för alla, skolplikten skulle vara kanske ett eller två år.

Kyrkolag 1686

Kyrkolagen från 1686 blev under lång tid framåt bestämmande för hur folkundervisningen skulle organiseras. I kyrkolagen beskrevs klockarnas skyldigheter att undervisa ungdomen men bestämmelserna var vaga och kunde tolkas på många sätt. Frågan var också om klockaren kunde krävas att undervisa barn utan någon ekonomisk ersättning. Bestämmelserna i kyrkolagen syftade alltså inte till någon allmän skolundervisning utan i första hand till katekesundervisning.

Skolplikt

Begreppet skolplikt har inte alltid uppfattats på samma sätt som idag. I den första folkskolestadgan från 1842 fastställdes:

- Skyldighet för varje stadsförsamling och varje socken på landsbygden att inom fem år inrätta minst en skola med en behörig lärare.
- Skyldighet för barn i skolåldern att komma till folkskolan. Undantag gjordes för barn som undervisades i läroverk, godkänd privat skola eller för de som hade tillstånd till hemundervisning.

Det anmärkningsvärda var att man enligt en särskild paragraf kunde ge en mer begränsad undervisning. Den kunde ges till barn som saknade "erforderlig fattningsgåva" och till fattiga barn. Skolstyrelsen kunde dessutom bestämma "den skillnad som i hänseende till kunskapsfordringarna lämpligen må göras mellan gossar och flickor".

Skolgången fick inte börja senare än i 9-årsåldern, men i övrigt fick varje församling avgöra vid vilken ålder barnen skulle börja skolan. Uttrycket "i skolåldern" blev inte entydigt förrän 1882 års folkskolestadga. Enligt den räknades ett barns skolålder till 7–14 år. Den ålder när skolplikten upphörde kunde variera. Den elev som vid skolålderns slut inte hade nått kraven för avgång från folkskolan var fortfarande skolpliktig medan de som hade tillräckliga kunskaper kunde avsluta folkskolestudierna redan före skolålderns slut.

År 1918 infördes en åldersgräns; eleven fick inte avgå från skolan före det år eleven fyllde 13 år. Den möjlighet som fanns att avgå utan att ha inhämtat de kunskaper som krävdes för avgångsbetyg, det så kallade minimikriteriet, reglerades i folkskolestadgan 1882 genom §48. År 1936 fick inte minimikriteriet längre avse fattiga barn. Fattigdom var alltså inte ett skäl att godkänna en begränsad skolgång.

Med de här undantagen gällde alltså skolplikt för alla barn mellan sju och fjorton år. De uppgifter om antalet barn i skolåldern avser alltså

dessa åtta årskullar, oavsett hur många år och under hur stor del av året de gick i skolan. Det berodde på de lokala skoldistriktens beslut.

För barn som gick i läroverk eller privata skolor skulle de gå minst lika många skolår som fastställt för den obligatoriska skolan i hemkommunen. I de fall barnet fick undervisas i hemmet gällde särskilda bestämmelser.

Hämtat från SCB PM 1974:5

Den obligatoriska skolgångens omfattning

Enligt 1842 års folkskolestadga skulle skolstyrelsen i samråd med församlingen bestämma de tider under året och de timmar om dagen när undervisning skulle ges i fasta eller flyttande folkskolor. Domkapitlet skulle sedan var tredje år sammanställa uppgifter från skoldistriktet om bland annat skolbarnens undervisningstid uttryckt i medeltal veckor under året samt dagar i veckan. Uppgifterna avsåg enbart förhållandena under det angivna året. I vilken utsträckning barn gick i skolan under mer än ett år framgick alltså inte.

Omfattningen av barnens skolgång behandlas i flera av folkskoleinspektörernas berättelser. En inspektör i Växjö stift skriver år 1863 att det är svårt att bestämma utsträckningen av barnens skoltid, eftersom den beror av

”flera olika villkor, hvilka icke kunna sammanbringas. Dessa villkor äro bland andra, huru länge barnen årligen hafva tillfälle att begagna sig af skolans undervisning, huru tidt den återkommer, huru ordentligt repetitionsförhör under mellanterminerna hållas, huru mycket barnen behöfva lära sig i skolan, huru ordentligt de begagna undervisningstillfällena och huru olika lätt de hafva att lära sig, hvad som fordras.”

En inspektör i Linköpings stift redovisade i berättelsen för åren 1861–63 medeltalet år för barnens skolgång inom inspektionsområdet. Endast i några församlingar var det lägre än 2 år. I övrigt växlade medeltalen, och för några församlingar angavs så höga medeltal som 6–7 år. Det stora skillnaderna kan åtminstone delvis bero på olika redovisningssätt. Inspektörerna klagade ofta över svårigheten att få in jämförbara uppgifter. I de församlingar som redovisade de högsta medeltalen har antagligen de år medräknats när barnen efter skoltidens slut någon dag i veckan fick underhålla och förbättra sina kunskaper under lärares ledning. Den här fortsatta undervisningen bedrevs ofta på söndagar och kallades söndags- eller repetitionsskola. Denna skola utvecklades senare till fortsättningsskola.

Antalet barn som undervisades i hemmet angavs till en början vara mycket stort. År 1856 var antalet enligt riksdagsberättelsen nästan 146 000. Enligt olika årgångar av BiSOS där antalet uppgavs vara runt 100 000 år 1868 men endast 16 000 år 1900. Ecklesiastikdepartementets

statistiker antog vid sin granskning att skoldistriktet till en början redovisat åtskilliga barn med hemundervisning vilka i själva verket hörde antingen till dem som saknade uppgifter eller till dem som inte fått någon undervisning under året.

År 1878 utfärdades den första normalplanen för undervisningen. Liksom normalplanerna 1889 och 1900 upptog den som huvudalternativ två år i småskola och fyra år i folkskola. Men det var tydligt att det även fanns skolor med kortare skolgång. Det är också oklart hur många av eleverna som gick hela den obligatoriska folkskolan i ett skoldistrikt. Av de barn som skrevs ut från den sjuåriga folkskolan i Stockholm år 1890 hade endast 19 procent genomgått 13 och ännu färre 14 terminskurser. Det är svårt att bilda sig en uppfattning om hur lång den obligatoriska skolgången var under den här behandlade tiden.

Hämtat från SCB PM 1974:5

Litt-indelningen i folkskolans undervisningsformer

	Till 1918	1919– 1959	Från 1960		
Folkskolor					
Litt A	A	A	A	Heltid	En läraravdelning består av en årsklass.
Litt B	B	B1	B1	Heltid	En läraravdelning består av två årsklasser.
Litt C	C	C1v		Halvtid	En läraravdelning omfattar de fyra årsklasserna fördelade på två undervisningsavdelningar.
Litt		C1Cv		Halvtid	En läraravdelning omfattar de fyra årsklasserna fördelade på 3–4 undervisningsavdelningar.
Litt		C2		Halvtid	En läraravdelning omfattar små och folkskolestadiet
Litt		C3		Halvtid	Flyttande folkskola
Litt D	D	B2v	Bv	Heltid	En läraravdelning omfattar tre årsklasser
Litt E	E	B2	B2	Heltid	En läraravdelning omfattar alla fyra folkskoleklasserna.
Litt F	F	B3	B3	Heltid	En läraravdelning omfattar sex årsklasser (både småskole- och folkskolavdelningar)
Litt G	G	C3		Halvtid oftast	Flyttande folkskola på två stationer
Litt G2	G2	C3		Halvtid oftast	Flyttande folkskola på tre stationer
Litt H	H	H1		Heltid	Mindre folkskola både småskole- och folkskolestadiet
Litt		K1		Heltid	Mindre folkskola folkskolestadiet
Litt		D2		Halvtid	Mindre folkskola både småskole- och folkskolestadiet
Litt		K2		Halvtid	Mindre folkskola folkskolestadiet
Litt I	I	D3		Halvtid	Flyttande mindre folkskola, både småskole- och folkskolestadiet
Småskolor					
Litt a	a	a	a	Heltid	En läraravdelning består av en årsklass.
Litt b	b	b	b	Heltid	En läraravdelning består av två årsklasser.
Litt		bv	bv	Heltid	Hela småskolestadiet + 1 årsklass av folkskolestadiet
Litt		bvII	bv	Heltid	Hela småskolestadiet + 2 årsklasser av folkskolestadiet
Litt c	c	c1		Halvtid	En läraravdelning omfattar två årsklasser fördelade på två undervisningsavdelningar.

Litt		c13		Halvtid	En läraravdelning omfattar tre årsklasser fördelade på tre undervisningsavdelningar.
Litt	d	b3		Heltid	En läraravdelning omfattar tre årsklasser
Litt	g	c3		Halvtid	Flyttande småskola

SCB beskriver Sverige

Statistikmyndigheten SCB förser samhället med statistik för beslutsfattande, debatt och forskning. Vi gör det på uppdrag av regeringen, myndigheter, forskare och näringsliv. Vår statistik bidrar till en faktabaserad samhällsdebatt och väl underbyggda beslut.